ศูนย์หนังสือ มศว

สาโรช บัวศรี

ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย : จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย

แปลโดย : สุนทร โคตรบรรเทา

สาโรช บัวศรี

ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย :
จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย

แปลโดย ดร. สุนทร โคตรบรรเทา

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2544

ISBN : 974-298-187-6

สราวุธ บุญชู ออกแบบปก
จุรีรัตน์ ตระกูลพัฒนกร รูปเล่ม
สนิท บุญฤทธิ์ พิสูจน์อักษร

ศูนย์หนังสือ มศว จัดพิมพ์
อาคาร 14 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร สุขุมวิท 23 กรุงเทพฯ 10110
โทร. (02) 261-7203-4

พิมพ์ที่
สุวีริยาสาส์น
49/10 ถนนประชาอุทิศ ราษฎร์บูรณะ กรุงเทพฯ 10140
โทรสาร (02) 427-1703

สาโรช บัวศรี

ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย : จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย

อภินันทนาการ จาก
ศูนย์หนังสือ มศว
หนังสือ สื่อแห่งปัญญา

แปลโดย : สุนทร โคตรบรรเทา

คำนำ

หนังสือ **ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย:จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย** เล่มนี้ แปลมาจากหนังสือ A Philosophy of Education for Thailand:The Confluence of Buddhism and Democracy, by Saroj Buasri. Bangkok:Karn Sasna, 1980. (Reprinted).

ต้นฉบับภาษาอังกฤษเขียนขึ้นที่มหาวิทยาลัยฮาวาย โดยท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในระหว่างดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. 2511 โดยได้รับทุนศึกษาค้นคว้าจากศูนย์ตะวันออก-ตะวันตก (East-West Center) มหาวิทยาลัยฮาวาย สหรัฐอเมริกา วัตถุประสงค์สำคัญของการศึกษาค้นคว้าของท่านคือ เพื่อนำเสนอแนวคิดและหลักพุทธศาสนาแก่ครู อาจารย์ และนักการศึกษา ทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตกเป็นประการหลัก และเพื่อคิดสร้างปรัชญาการศึกษาขึ้นมาจากแนวคิดและหลักพุทธศาสนาสำหรับให้ครู อาจารย์ และนักการศึกษาไทยตลอดจนผู้ที่จะเป็นครูในอนาคต และพ่อแม่ ผู้ปกครอง มีปรัชญาการศึกษาแบบพื้นบ้านของเราเอง

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังฝากข้อแนะนำไว้อีกว่า นิสิตนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา (ปริญญาโท-เอก) ควรจะได้ถือผลงานเขียนของท่านชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการรวบรวมแนวคิดทางปรัชญาต่างๆ ในประเทศไทยต่อไป

ในฐานะผู้แปล ข้าพเจ้าเห็นว่า หนังสือภาษาอังกฤษเล่มนี้ ซึ่งพิมพ์เผยแพร่แล้วสี่ครั้ง คือ ค.ศ. 1970, 1976, 1980 และ 2001 เป็นหนังสือทรงคุณค่าและหายาก น่าจะได้แปลออกมาเป็นภาษาไทย เพื่อให้ครู อาจารย์

นักการศึกษา และนิสิตนักศึกษา ที่กำลังศึกษาในระดับปริญญาตรี โท และเอก ตลอดจนผู้ปกครองที่สนใจการศึกษาได้อ่าน และเข้าใจแก่นแท้ของพุทธศาสนา และให้ผู้สนใจได้สานต่อปณิธานของท่านศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ในการคิดค้นและสร้างปรัชญาการศึกษาของไทยจากแนวคิดและหลักพุทธศาสนาให้บรรลุตามเป้าหมายของท่านให้จงได้

ข้าพเจ้าลงมือแปลผลงานเขียนของท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ด้วยความสนุกและมีแรงบันดาลใจ เมื่อนั่งแปลแต่ละตอนไม่อยากหยุดหรือลุกไปไหน เพราะอยากรู้ว่าในวรรคต่อไปท่านเขียนอย่างไร และเนื้อหาต่อเนื่องกันอย่างไร และจบลงอย่างไร

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้มี 5 บท คือ **บทที่ 1** พุทธศาสนาและความต้องการปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย **บทที่ 2** พุทธศาสนาตามทัศนะของนักการศึกษาคนหนึ่ง **บทที่ 3** พุทธศาสนากับพุทธปรัชญาการศึกษา **บทที่ 4** อริยสัจสี่กับวิธีการแก้ปัญหา และ**บทที่ 5** วิจารณ์สรุป

ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงหวังว่าหนังสือเล่มนี้เป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งหลักคำสอนและข้อปฏิบัติสำหรับทุกคนที่ได้อ่าน และคงจุดชะนวนนิสิตนักศึกษา และนักการศึกษาที่เป็นนักคิด ได้คิดค้นปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสนาต่อไปอีก

สุนทร โคตรบรรเทา

25 กรกฎาคม 2544

สารบัญ

หน้า

คำนำของผู้เขียน 7

คำนำ 1 7-8

คำนำ 2 9

เนื้อหาในเล่ม 10-15

บทที่ 1 พุทธศาสนาและความต้องการปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย 17

บทที่ 2 พุทธศาสนาตามทัศนะของนักการศึกษาคนหนึ่ง 21

ก. ปัญหา 22

ข. สมมติฐาน 23

ค. การทดลอง 40

ง. ข้อสรุป 62

บทที่ 3 พุทธศาสนากับพุทธปรัชญาการศึกษา 67

ก. แนวคิดในทางจิตวิทยา 71

ข. แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตย 76

ค. คำถามเกี่ยวกับเป้าหมายและเป้าหมายของการศึกษา 81

ง. พุทธปรัชญาการศึกษา 85

บทที่ 4 อริยสัจสี่กับวิธีการแก้ปัญหา 93

อริยสัจสี่ 94

บทที่ 5 วิจารณ์สรุป 101

บรรณานุกรม 112

ประวัติผู้เขียน 115

ประวัติผู้แปล 119

คำนำของผู้เขียน

คำนำของผู้เขียน

คำนำ 1

จุดมุ่งหมายสำคัญของหนังสือเล่มเล็กนี้ เพื่อเสนอต่อนักการศึกษาทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตกเกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่พบในประเทศไทยทุกวันนี้ ประชาชนชาวไทยเชื่อว่า พระพุทธศาสนาในประเทศของตนใกล้เคียงกับคำสอนเดิมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเสริมสร้างอุดมการณ์แห่งสันติภาพอย่างแท้จริง เพราะพระสงฆ์ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง การเดินขบวน หรือความไม่สงบ ความไม่มีสันติสุข หรือความหลอกลวงประเภทอื่นๆ ในทางตรงกันข้าม พระสงฆ์ไทยพยายามปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธองค์ เพื่อการหลุดพ้นของท่านเองในทางหนึ่ง และพยายามทำให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจความสงบสุข และสันติสุขในระดับพื้นฐานของโลกหรือโลกียะ เพื่อให้ความทุกข์ของมนุษย์เบาบางลงมากที่สุดในอีกทางหนึ่ง

การนำเสนอและแปลความหมายของแนวคิดตามแนวพุทธศาสนาในที่นี้ ผู้เขียนพยายามไม่สนใจพิธีกรรม ความลึกลับ และปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่มีในศาสนาโดยทั่วไป แต่จะมุ่งเน้นเฉพาะในด้านวิชาการเท่านั้น

เมื่อการแปลความหมายของพุทธศาสนา โดยเฉพาะเกี่ยวกับแนวคิดตามนิกายเถรวาท ในแง่ของวิชาการและเข้าใจง่ายได้ตามที่ตั้งใจไว้แล้ว ผู้เขียนจะได้นำมาหลอมรวมเป็นปรัชญาการศึกษาในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งเป็นพื้นฐานกลาง เพื่อให้ครูและนักการศึกษาไทยปัจจุบัน และครูในอนาคตและผู้ปกครองได้รู้ปรัชญาการศึกษาแบบชาวบ้าน ซึ่งควรมีมานานแล้ว นักศึกษาในระดับบัณฑิตวิทยาลัยควรได้ถือว่าผลงานชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการรวบรวมข้อคิดในเชิงปรัชญาในประเทศไทย

นอกจากนี้ ยังคาดหวังอีกว่า ครูและนักการศึกษาในโลกตะวันตกเป็นจำนวนมากคงสนใจ เนื่องจากโลกกลายเป็นสิ่งที่เล็กลงมากกว่าที่เคยเป็นโดยการศึกษาภาษาต่างประเทศอย่างกว้างขวาง และโดยการติดต่อสื่อสาร

สมัยใหม่ จึงทำให้ความสนใจและความเข้าใจกันระหว่างโลกตะวันออกและตะวันตกเป็นไปง่ายขึ้น และเป็นสิ่งที่พึงประสงค์มากขึ้น ซึ่งคงมีส่วนช่วยให้เกิดความเคารพซึ่งกันและกัน ทั้งความเข้าใจและการเคารพซึ่งกันและกันในที่สุดช่วยลดความรู้สึกเกลียด โกรธ และหลอกลวงกัน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างมากเหลือเกินในโลกทุกวันนี้

ศูนย์เพื่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและวิชาการระหว่างตะวันออกและตะวันตก หรือเรียกย่อๆ ว่า ศูนย์ตะวันออกและตะวันตก (East-West Center) ที่ฮอนโนลูลู รัฐฮาวาย เป็นองค์การซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลูกฝังความสนใจ ความเข้าใจ และความเคารพระหว่างคนในโลกตะวันออกกับตะวันตกในระดับต่างๆ และโดยโครงการที่หลากหลาย ที่จริงแล้วจุดมุ่งหมายนี้เป็นสิ่งสูงส่งอย่างยิ่ง ตามข้อตกลงกับวัตถุประสงค์กว้างๆ นี้ หนังสือเล่มน้อยนี้จึงพยายามในทางเล็กๆ ที่จะนำโลกตะวันออกไปสู่ความสนใจของโลกตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง เพื่อว่าความเข้าใจและความเคารพกันที่มีอยู่เดิมจะได้แข็งแกร่งต่อไปอีก ในงานเขียนครั้งนี้จะพบว่าพุทธศาสนาได้มีการแปลความหมายเป็นศัพท์การศึกษาสมัยใหม่ การแปลความหมายแสดงให้เห็นว่า หลักคำสอนพื้นฐานหลายประการในพุทธปรัชญาการศึกษาคล้ายคลึงกับหลักประชาธิปไตยของการศึกษาในโลกตะวันตก ความคล้ายคลึงช่วยอำนวยความเข้าใจกัน และความเคารพระหว่างกัน นอกจากนี้ยังหวังว่าความพยายามในทางวิชาการครั้งนี้ จะมีส่วนช่วยเสริมจุดมุ่งหมายอันสูงส่งของศูนย์ตะวันออกและตะวันตก เช่นกัน ดังนั้นเนื่องจากหนังสือเล่มนี้ซึ่งเขียนขึ้นมาได้โดยการสนับสนุนของศูนย์ตะวันออกและตะวันตก จึงเป็นแหล่งแห่งความสนุกและความพึงพอใจอันยิ่งใหญ่

ในที่สุดนี้ ผู้เขียนใคร่ขอถือโอกาสนี้แสดงความซาบซึ้งและความเป็นหนี้บุญคุณอย่างจริงใจที่สุดต่อศูนย์ตะวันออกและตะวันตก และทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการให้โอกาสและการสนับสนุนจำเป็นให้ได้มาที่ศูนย์ตะวันออกและตะวันตก เพื่อทำโครงงานชิ้นนี้ ผู้เขียนยังเป็นหนี้บุญคุณอย่างที่สุดต่อบูรพาจารย์และศาสตราจารย์ทั้งจากโลกตะวันออกและโลกตะวันตก ซึ่งแนวคิดของท่านเหล่านี้ได้สะท้อนในหลายทางในผลงานชิ้นนี้

สาโรช บัวศรี
31 พฤษภาคม 1968
ฮอนโนลูลู ฮาวาย

คำนำ 2

ในทำนองเดียวกัน หนังสือเล่มเล็กนี้พยายามทำสองประการซึ่งไม่เคยทำมาก่อน คือ

1. เพื่อนำเสนอแนวคิดในพระพุทธศาสนาในคำศัพท์ที่ง่ายและเข้าใจง่าย โดยใช้วิธีการนำเสนอที่เรียกว่า "วิธีทางวิทยาศาสตร์"

2. เพื่อหลอมรวมปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้เป็นหน่อหนึ่งของพุทธศาสนา เพื่อสนองตอบต่อเสียงบ่นทั่วไปว่า ประเทศไทยไม่มีปรัชญาการศึกษาที่เรียกได้ว่าเป็นของตนเองเลย และเสียงบ่นว่าครูและนักการศึกษาไทยทุกวันนี้มีแนวโน้มที่จะละเลยค่านิยมทางศีลธรรมและวัฒนธรรมในการปฏิบัติทางการศึกษาประจำวันของตน ยิ่งไปกว่านั้น พุทธปรัชญาการศึกษาที่หลอมรวมขึ้นมาอาจนำไปเป็นพื้นฐานหนึ่งของการศึกษาไทยสมัยใหม่ นั่นคือ พื้นฐานทางปรัชญา นั่นเอง

ในฐานะที่หนังสือเล่มเล็กนี้ตั้งใจแต่งขึ้นมาเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของเจตนารมย์อันยาวนานเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาของไทย จึงหวังว่าคงพอจุดประกายความสนใจในส่วนของครูบาอาจารย์ นักการศึกษา และนักบริหารในการสืบค้น และรวบรวมในด้านที่มีความต้องการอย่างมากนี้ต่อไปอีก

สาโรช บัวศรี
10 มีนาคม 2513
กรุงเทพฯ ประเทศไทย

เนื้อหาในเล่ม

คำนำ สู่ปรัชญาการศึกษาที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา

บทที่ 1 พระพุทธศาสนาและความต้องการปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนา (ลัทธิเถรวาท) เป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย และเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของชาวไทย

ทั้งปรัชญาแบบพื้นบ้านและจิตวิทยา ไม่เคยมีในประเทศไทยเลย ยกเว้นที่พบในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ระบบการศึกษาที่มีผลดีนอกจากจะต้องมีอย่างอื่นๆ แล้ว ยังจำเป็นต้องมีพื้นฐานทางปรัชญาและจิตวิทยา

โดยธรรมชาติแล้ว ระบบการศึกษาไทยจะต้องนำพระพุทธศาสนามาพิจารณา เพื่อค้นหาหลักการพื้นฐาน ซึ่งอาจนำมาประกอบขึ้นเป็นพื้นฐานทางปรัชญาหรือจิตวิทยา ถ้าไม่อยากพึ่งพาปรัชญาการศึกษาของโลกตะวันตกเสียทั้งหมด

บทที่ 2 พระพุทธศาสนาตามทัศนะของนักการศึกษาผู้หนึ่ง

ก. **ปัญหา** : การเกิดเต็มไปด้วยความเจ็บปวด ความเสื่อมสลาย ความโกรธ ความโลภ และความเศร้าโศกหรือความทุกข์ทรมานนั่นเอง ถ้าผ่อนคลายความทุกข์ทรมานเหล่านี้ได้ คงจะโล่งใจอย่างใหญ่หลวง หรือถ้าเป็นไปได้ให้หลุดพ้นไปจากสิ่งเหล่านี้โดยสิ้นเชิง อะไรคือสิ่งที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายสองระดับนี้ได้

ข. **สมมติฐาน** : (ก) ความทุกข์ทรมานของมนุษย์เหล่านี้จะต้องเป็นผลตามมาหรือผลลัพธ์ของสาเหตุบางประการ (กฎแห่งกรรม)

(ข) สาเหตุสำคัญคือความโลภ ความตะกละ หรือความอยาก (เรียกว่า ตัณหา)

(ค) สาเหตุของความอยากจะพบโดยกระบวนการทางจิตใจ ซึ่งเป็นวงจรอุบาทว์ ซึ่งเรียกว่า “โซ่แห่งเหตุผล” หรือ “การเกิดที่มีสาเหตุ”

(เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท) ซึ่งประกอบด้วย 12 ห่วง หรือเงื่อนไข หรือสาเหตุ แต่ละห่วงเป็นผลเนื่องมาจากสิ่งที่เกิดก่อน เช่นเดียวกับสาเหตุของสิ่งที่เกิดตามมา ห่วงเหล่านี้มีคำศัพท์เรียกเพื่อความเข้าใจง่ายดังต่อไปนี้

1. อวิชชา (ความหลง หรือความโง่เขลา หรือ "การขาดความรู้ที่จำเป็น")
2. สังขาร (ความตั้งมั่น หรือแรงขับ)
3. วิญญาณ (ความมีสติ หรือแหล่งความหมายต่าง ๆ)
4. นาม-รูป (แรงดลใจ พฤติกรรม หรือสภาพความเป็นอยู่ของจิตกับกาย)
5. อายาตนะ (อวัยวะสัมผัส)
6. ผัสสะ (การสัมผัส หรือความประทับใจในการสัมผัส)
7. เวทนา (ความรู้สึก หรือการมีอารมณ์)
8. ตัณหา (ความอยาก หรือความลุ่มหลง)
9. อุปทาน (การยึดมั่นกับตัณหา หรือการยึดมั่นถือมั่น)
10. ภาวะ (ความเป็นอยู่แบบเป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ)
11. ชาติ (การเกิด-แนวคิดเกี่ยวกับ "ฉันของฉัน" หรือการเกิดมีการยึดมั่นถือมั่น
12. ชรา-มรณะ (การเสื่อมสลาย-ความตาย)

เมื่อการเสื่อมสลายหรือการเปลี่ยนแปลง และความตายหรือการจากไปใกล้เข้ามา ความปรารถนาหรือการอยากได้ความเป็นหนุ่มสาวและความสุขสำราญจะเกิดขึ้น นี้คือความอยาก และความกลัวในวัยชราที่ใกล้เข้ามา ความอยากในรูปนี้ตัวมันเองเป็น "อวิชชา" ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญว่า ขาด "ความรู้ที่จำเป็น" ซึ่งนำเรากลับไปสู่จุดเริ่มต้นของวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย หรือวัฏสงสารอีก เมื่อความตายหรือการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่มาถึงจริงๆ ความเสียใจ ความเศร้าโศก ความเจ็บปวด ความโศก และความสิ้นหวังก็ตามมา

(ง) ถ้าวัฏสงสารหรือโซ่แห่งเหตุผลทำให้ตัดขาดหรือหลุดจากกันได้ ห่วงต่าง ๆ จะแยกขาดจากกัน ถ้าสาเหตุที่เลวร้ายที่สุด ซึ่งได้แก่ "ตัณหา" หรือความอยากถูกทำลายไปสิ้น หรือทำให้เหลือน้อยที่สุดแล้วแต่กรณี

ซึ่งจะทำให้ความทรมานและความทุกข์ของคนสิ้นสุดลงหรือลดน้อยลง ในกรณีของการทำลาย "ตัณหา" ให้หมดสิ้นไป คนเราจะกลายเป็นผู้มีอิสรภาพและมีเสรีภาพ นี้คือ "อิสรภาพ" หรือ "ชีวิตที่ดี" หรือ "Summum Bonum"

(จ) ขั้นต่อไป หาความประพฤติหรือพฤติกรรมที่ถูกต้องที่อาจนำไปสู่การหลุดพ้นจากโซ่จะต้องค้นหาให้พบ แน่นอนย่อมมีหลายหนทางที่จะต้องทำการทดลอง การฝึกปฏิบัติทางจิตใจเพื่อควบคุมจิตใจที่เรียกว่า วิธี "โยคะ" การทรมานเนื้อหนังโดยการอดอาหารที่เรียกว่า วิธีบำเพ็ญ "ตบะ" ฯลฯ การฝึกปฏิบัติเหล่านี้จะทำให้คนมีอิสรภาพจากความโลภและความโกรธได้ไหม? หรือยังคงมี "ตัณหา" อย่างรุนแรงอยู่? ข้อสมมติฐานอื่นๆ ควรต้องตั้งขึ้นมาเมื่อการทดลองต่อไป

ค. **การทดลอง** การค้นหา "ชีวิตที่ดี" ของเจ้าชายสิทธัตถะ อาจสืบค้นได้ในพุทธประวัติดังต่อไปนี้

(ก) พระองค์ทรงละทิ้งชีวิตในฐานะเป็นเจ้าชาย และทรงท่องเที่ยวไปตามป่าเขาลำเนาไพร ซึ่งเป็นการจากการมีบ้านไปสู่การไม่มีบ้าน

(ข) พระองค์ทรงศึกษากับพระอาจารย์อาฬารดาบสกับอุทกดาบส แต่ทรงผิดหวัง

(ค) พระองค์ทรงหันไป "ฝึกจิตใจ" ซึ่งกำลังเป็นที่แพร่หลายมากในสมัยนั้น ซึ่งคล้าย "โยคะ" และ "ตบะ" แต่ปรากฏว่าไม่ทรงประสบความสำเร็จ ไม่ได้นำพระองค์บรรลุอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลงเลย

(ง) ในที่สุดพระองค์ทรงตัดสินใจศึกษาด้วยพระองค์เอง โดยได้ทรงพยายามฝึกจิตให้มีสมาธิ จนในที่สุดพระองค์ทรงบรรลุ "การรู้แจ้ง" (ญาณ) เกี่ยวกับหนทางนำพาไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง นั่นคือ **มรรคแปด** และพระองค์เองทรงได้หลุดพ้นหรือทรงตรัสรู้ พระองค์ยังได้ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติและค่านิยมศีลธรรม สำหรับทั้งพระภิกษุและคนทั่วไป (ฆราวาส) **มรรคแปดหรือทางสายกลาง** ประกอบไปด้วย 8 ข้อปฏิบัติดังต่อไปนี้

1. การเข้าใจที่ถูกต้อง (สัมมาทิษฐิ) หรือการเข้าใจชอบ } **ภูมิปัญญา (ปัญญา)**
2. การคิดที่ถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) หรือการคิดชอบ } **เพื่อปลดปล่อย**

3. การกล่าววาจาที่ถูกต้อง (สัมมาวาจา) หรือวาจาชอบ
4. การปฏิบัติที่ถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) หรือการปฏิบัติชอบ
5. การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) หรือการเลี้ยงชีพชอบ

} **ศีลธรรม (ศีล) เพื่อทำใจให้บริสุทธิ์**

6. การพยายามที่ถูกต้อง (สัมมาวายามะ) หรือการเพียรชอบ
7. การมีสติที่ถูกต้อง (สัมมาสติ) หรือสติชอบ
8. การมีสำรวมที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ) หรือสมาธิชอบ

} **การสำรวม (สมาธิ) เพื่อเข้าถึงความสงบสุข**

หมายเหตุ การปฏิบัติตามมรรคแปดในระดับธรรมดาโลก (หรือระดับโลกียะ) นำไปสู่ความสงบสุขในระดับโลก ส่วนการปฏิบัติในระดับเหนือธรรมดาโลก (หรือระดับโลกุตระ) นำไปสู่การหลุดพ้นที่สมบูรณ์

ง. **การสรุป** เมื่อกำหนดพื้นฐานของพุทธปรัชญา คือ **กฎแห่งเหตุผล** และ**มรรคอันมีองค์แปด** ได้แล้ว สามารถหาข้อสรุปได้หลายประการดังต่อไปนี้

(ก) ผลรวมของห้าองค์ประกอบที่เรียกว่า คน (ขันธ์ 5)

(ข) พุทธโลกทัศน์หรือที่เรียกว่าไตรลักขณ์แห่งชีวิต (ติลักขณะ)

(ค) **"ปฏิจจสมุปบาท"** เป็นทั้งแหล่งเพาะความทุกข์และที่ซึ่งจะดับความทุกข์ให้หมดไป

(ง) การรู้แจ้ง **(ญาณ)** เป็นแหล่ง "ความรู้สำคัญ" หรือการเรียนรู้

(จ) **อริยสัจสี่** ซึ่งสรุปการค้นพบของพระพุทธองค์ ได้แก่ 1) ความจริงเกี่ยวกับความทุกข์ (ทุกขะ) 2) ความจริงเกี่ยวกับสาเหตุแห่งทุกข์ **(สมุทัย)** 3) ความจริงเกี่ยวกับการดับทุกข์ **(นิโรธ)** และ 4) ความจริงเกี่ยวกับหนทางนำไปสู่การดับทุกข์ **(มรรค)**

บทที่ 3 พุทธศาสนากับพุทธปรัชญาการศึกษา

ก. **แนวคิดที่เกี่ยวกับจิตวิทยา** ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก (วิญญาณ) การรู้แจ้ง (ญาณ) การสำรวมหรือการทำสมาธิ (สมาธิ) และการไม่มีจิตวิญญาณ (อนัตตา)

ข. **แนวคิดที่เกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตย** ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับข้อปฏิบัติของการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) ความแตกต่างระหว่างบุคคล การเคารพในปุถุชน การมีส่วนร่วม และการเน้นในเรื่องภูมิปัญญา (ปัญญา) และศีลธรรม (ศีล)

ค. **คำถามเกี่ยวกับเป้าหมายและเป้าหมายของการศึกษา** ได้แก่ เป้าหมายในระดับธรรมดาโลก (หรือโลกียะ) เป้าหมายของการศึกษาที่พัฒนาขึ้นในแง่ของแนวคิดตามแนวพุทธต่อไปนี้ คนในฐานะเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ (ขันธ์ 5) คนในสังคมระดับธรรมดาโลก วิธีการคิดของคน และการอาศัยค่านิยมทางศีลธรรมและจริยธรรมของคนเพื่อชีวิตที่สงบสุข

ง. **พุทธปรัชญาการศึกษา**

(ก) **เนื้อหา** : ธรรมชาติของการศึกษา เป้าหมายการศึกษาทั่วไปและเฉพาะ และนโยบายการศึกษาโดยทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นในแง่ของข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา

(ข) **วิธีการ** : ยุทธศาสตร์การศึกษาโดยทั่วไป และรูปแบบการเรียนการสอนโดยทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นในแง่ของคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา

บทที่ 4 อริยสัจสี่ และวิธีการแก้ปัญหา

ก. การเปรียบเทียบระหว่างโครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่กับวิธีการแก้ปัญหา

ข. ตัวอย่างของสถานการณ์การเรียนการสอนที่เรียกว่า “หน่วยการงาน” (Unit of Work) โดยผ่านโครงสร้างของ**อริยสัจสี่**

บทที่ 5 วิจารณ์สรุป

ก. ความลึกลับเกี่ยวกับการรู้แจ้งในระดับเหนือธรรมดาโลก (ญาณ) ควรจะมีการสำรวจ

ข. ความเหมือนที่เด่นชัดที่พบระหว่างแนวคิดทางการศึกษาตามหลักพุทธศาสนากับหลักการศึกษาตามหลักประชาธิปไตยของโลกตะวันตกตามที่เห็นในคำกล่าวทางการศึกษาตามหลักพุทธศาสนาตามที่อธิบายไปแล้วในบทที่ 3 ต่อไปนี้

ธรรมชาติของการศึกษา : การพัฒนาผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบจนการเปลี่ยนแปลงที่เลี่ยงไม่ได้ จะเกิดขึ้นโดยไม่มีความหลงและความทุกข์มากนัก

เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษา : เพื่อพัฒนาผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบอย่างเต็มที่ เพื่อตระหนักในอุดมคติของพระพุทธศาสนาเพื่อให้กลายเป็นพลเมืองดี เพื่อพัฒนาในทางศีลธรรมและจริยธรรม เพื่อว่าจะได้มีความสัมพันธ์ที่สงบสุข

เป้าหมายเฉพาะของการศึกษา : เพื่อจัดประสบการณ์ในสาขาสุขศึกษา อาชีวศึกษา ค่านิยม ศีลธรรม การคิดอย่างมีประสิทธิผล วิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ฯลฯ

นโยบายการศึกษา : ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเคารพในมวลมนุษย์ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความร่วมมือ (**สาราณียธรรม**) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเสาะแสวงหาอย่างอิสระ (**กาลามสูตร**) ที่มีชื่อ

ยุทธศาสตร์การศึกษา : คำสอนและวินัยที่จำเป็นบางอย่าง (**ศีล**) การส่งเสริมให้ใช้สติปัญญา หรือภูมิปัญญา (**ปัญญา**) ในทุกสิ่งทุกอย่าง และการสำรวม (**สมาธิ**) ในงานทุกชนิด **ศีล สมาธิ** และ**ปัญญา** ที่จริงแล้วเป็นแก่นหรือหัวใจของทางสายกลางหรือมรรคแปด นั่นเอง

วิธีการเรียนการสอน : วิธีการคิดตามที่เน้นความสำคัญไว้ในอริยสัจสี่ อาจนำมาใช้เป็นวิธีการเรียนการสอนได้

ค. พุทธปรัชญาการศึกษา อาจช่วยให้ประเทศไทยตอบหลายคำถามเกี่ยวกับปัญหาการศึกษาของประเทศได้

. . . . . .

ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย :
จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย

บทที่ 1

พุทธศาสนาและความต้องการปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย

พุทธศาสนา

พุทธศาสนาได้มาถึงแผ่นดินที่รู้จักกันเดี๋ยวนี้ว่าประเทศไทย คงเป็นระหว่างสมัยเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้ส่งพระศาสนทูตไปสู่ประเทศตะวันออก เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาท ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า พระศาสนทูตสองรูปได้มาถึงหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งซึ่งเดี๋ยวนี้คือเมืองนครปฐม อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 60 ไมล์ และพุทธศาสนาได้เริ่มฝังรากในประเทศนี้ตั้งแต่นั้นมา

ประมาณปี ค.ศ.1357 (พ.ศ.1900) พระมหากษัตริย์ไทยแห่งราชวงศ์สุโขทัย ได้ทรงขอพระศาสนทูตอีกรูปหนึ่งจากประเทศลังกาดินแดนที่พุทธศาสนากำลังรุ่งเรืองขณะนั้น ซึ่งทำให้พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในประเทศไทยแข็งแกร่งขึ้นอีก เมื่อพระมหากษัตริย์ได้ทรงผนวชด้วยพระองค์เอง พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นปึกแผ่นและกลายเป็นศาสนาประจำชาติ

ทุกวันนี้พระพุทธศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของประชาชน ส่วนในสาขาการศึกษานั้น หลักสูตรวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนประถมและมัธยมศึกษา มีคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติที่คัดสรรมาจากคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งนำเสนอในลำดับที่จัดเรียงไว้อย่างดี ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าหลักสูตรได้ปลูกฝังค่านิยม ศีลธรรม สำหรับเด็กและเยาวชนไทยตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของการเล่าเรียนหนังสือทีเดียว

ส่วนในอีกแง่มุมหนึ่ง ตามประเพณีนั้นเยาวชนไทยต้องบวชเป็นเวลาอย่างน้อยสามเดือนเพื่อให้เป็นผู้บรรลุนิติภาวะ พิธีพุทธศาสนามีการเน้นเป็นพิเศษในงานสมาคมสำคัญๆ ของชีวิต ชาวไทย เช่น พิธีการแต่งงาน พิธีฌาปนกิจ งานปีใหม่ และรัฐพิธีต่างๆ ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระพุทธศาสนาผูกพันอย่างลึกซึ้งกับชีวิตทั่วไปของประชาชนชาวไทย นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาหรือปรัชญาที่สำคัญเพียงอย่างเดียวในประเทศไทย ไม่เหมือนกับโลกตะวันตกที่ซึ่งปรัชญาและจิตวิทยาต่างๆ มีมากมาย ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นที่พึ่ง ซึ่งอาจทำให้ได้มาซึ่งแนวคิดในเชิงปรัชญาและหลักจิตวิทยาแบบพื้นบ้าน

อย่างไรก็ดีต้องเน้นไว้ตั้งแต่เริ่มต้นก่อนว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนามากกว่าหนึ่งลัทธิเหมือนกัน อย่างน้อยที่พอกล่าวได้ทันทีในที่นี้มีอยู่สองลัทธิใหญ่ๆ คือ พุทธศาสนาลัทธิเถรวาท และพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ในประเทศไทยพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่เอ่ยคำพุทธศาสนา จึงหมายถึงพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทเท่านั้น

ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา แนวปฏิบัติทั่วไปสำหรับปรัชญาการศึกษาจึงออกมาจากระบบความคิดในเชิงปรัชญาต่างๆ เช่น จิตนิยม สัจนิยม และปฏิบัตินิยม จิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ยังจำเป็นต้องนำมาสนับสนุนทฤษฎีการศึกษาที่เพิ่งเกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ระบบการศึกษาถ้าจะให้มีประสิทธิผลต้องอาศัยพื้นฐานทางสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ และนอกจากนี้เนื่องจากการใช้เครื่องจักรกลและเครื่องมือสมัยใหม่ในการปฏิบัติทางการศึกษา มีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นักการศึกษาในโลกตะวันตกจำนวนมากจึงคิดว่าพื้นฐานทางวิทยาการหรือทางเทคโนโลยีในการศึกษากำลังมีความสำคัญเช่นเดียวกัน

ลองหันมาดูประเทศไทยบ้าง ปรากฏว่ายังไม่มีปรัชญาการศึกษาปรากฏให้เห็นเลย นักบริหารและนักการศึกษาจึงอาศัยการฝึกอบรมที่ได้รับมาจากโลกตะวันตก เพื่อแนะแนวทางการศึกษาและปรัชญาเป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบันนี้การศึกษาของประเทศไทยก้าวหน้ามาถึงจุดที่ปรัชญาการศึกษาที่โดดเด่น จำเป็นต้องมีได้แล้วเพื่อฟื้นฟูและวิวัตน์ระบบการศึกษาที่มีส่วนช่วยความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรมของประเทศอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น คำถามต่างๆ เช่น “มัธยมศึกษาควรมีหลายรูปแบบหรือไม่?” และ “ใครควรเข้ามหาวิทยาลัย?” หรือ “อะไรคือความต้องการของเยาวชนในประเทศไทยปัจจุบัน?” เสียงเรียกร้องว่า ปรัชญาการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงต้องมีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อช่วยชี้แนวทางหรือให้แนวทางเพื่อการปฏิบัติต่อไปให้จงได้

เมื่อมีพระพุทธศาสนาซึ่งฝังรากลึกในทุกช่วงชีวิต จึงเป็นเรื่องธรรมดาเหลือเกินที่นักการศึกษาต้องนำพุทธปรัชญามาพิจารณาเป็นอันดับแรก เพื่อค้นหาองค์ประกอบที่อาจนำมาหลอมรวมประกอบขึ้นเป็นปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ถ้าไม่ต้องการพึ่งพาปรัชญาการศึกษาของโลกตะวันตกโดยสิ้นเชิง ถ้าจิตใจที่ยิ่งใหญ่คิดได้ในแนวคิดเดียวกันนี้เป็นจริงแล้ว การเสาะหาแนวคิดทางการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งไม่ต่างจาก

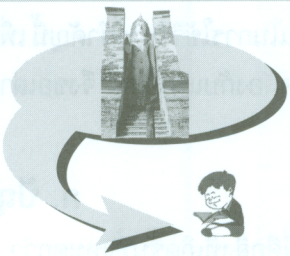
ของโลก ตะวันตกมากนักคงเป็นไปได้

ดังนั้นจึงเห็นสมควรมีการตรวจสอบและแปลความหมายหลักและข้อปฏิบัติพื้นฐานต่างๆ ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาทุกวันนี้ออกมาเป็นศัพท์การศึกษา ณ บัดนี้

✷✷✷

บทที่ 2

พระพุทธศาสนาตามทัศนะของนักศึกษาผู้หนึ่ง

พระพุทธศาสนาได้มีการแปลความหมายในหลายโอกาส โดยนักเทววิทยาและนักปราชญ์ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ อย่างไรก็ดี การแปลความหมายที่กำลังตามมานี้ กระทำขึ้นมาโดยครูหรือนักการศึกษาผู้หนึ่ง ซึ่งกำลังเสาะแสวงหาพุทธปรัชญาการศึกษา ซึ่งมีเป้าหมายของตนเองเพื่อนำเสนอพระพุทธศาสนาเป็นศัพท์การศึกษา โดยไม่รวมความลึกลับและปาฏิหาริย์ต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปมีรวมไว้ในศาสนา แล้วหลอมรวมเป็นปรัชญาการศึกษากลางๆ ที่นำไปปฏิบัติได้ในฐานะหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา

เพื่อแปลความหมายหรือนำเสนอพุทธปรัชญาในรูปแบบที่ตั้งใจไว้ จึงเห็นว่าคงเป็นการสะดวกที่จะมองพุทธปรัชญาโดยผ่านกลไกของวิธี

การ ซึ่งมีการพิสูจน์แล้วโดยวิทยาศาสตร์ นั่นคือ **วิธีการแก้ปัญหา** เหตุผลสำคัญที่ต้องทำเช่นนั้นคือว่า วิธีการแก้ปัญหาได้มีการนำมาใช้อย่างได้ผลดีแล้วในสาขาวิชาชีพการศึกษา และยังเห็นว่าวิธีการแก้ปัญหานี้มีใช้อยู่ในทุกช่วงของชีวิตในโลกสมัยใหม่ที่ซึ่งต้องใช้การคิดหรือการสะท้อนความคิดค่อนข้างมาก

นอกจากนี้ คงเป็นที่น่าสนใจที่สุดในตัวมันเองที่จะได้เห็นวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์ ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการแปลความหมายระบบแนวคิดทางศาสนาอย่างประสบความสำเร็จ ความรู้สึกนี้ยิ่งกระตุ้นความกระตือรือร้นในการใช้วิธีการสำคัญนี้ เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้นไปอีก เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดนี้ จึงขอเล่าพระพุทธประวัติ ณ บัดนี้

ก. ปัญหา

นี่คือสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดกว่า 2,500 ปีมาแล้ว ในประเทศอินเดียโบราณ เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งต่อมากลายเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นพระพุทธองค์ ได้ทรงอาศัยอยู่อย่างฟุ่มเฟือยและสบายอย่างมหาศาลในพระราชวัง แต่พระองค์ทรงสังเกตเห็นว่าชีวิตโดยทั่วไปเต็มไปด้วยความไม่เพลิดเพลินและทุกข์ทรมาน

เริ่มต้นตั้งแต่มีความเจ็บปวดจากการเกิด แล้วตามมาด้วยความแก่และความเจ็บป่วย และในที่สุดคือความตาย ในระหว่างนั้นมีความเกลียด ความหลอกลวง ความมุ่งร้าย ความกังวล ความระแวง ความโกรธ ความพยาบาท ความกลัว ความเศร้า ความท้อแท้ ความเสียใจ ความสิ้นหวัง ความอยาก และอิจฉาริษยา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชีวิตน่าสังเวชซึ่งมากจนในบางกรณีไม่สมควรมีชีวิตอยู่ต่อไป ดังนั้นหลายคนจึงฆ่าตัวตาย อย่างไรก็ดีย่อมมีอยู่หลายครั้งเมื่อคนมีความสุขและร่าเริงเหมือนกัน แต่ความสุขและความร่าเริงและความสนุกสนาน มีอายุสั้นและแปรเปลี่ยนไปเร็วเหลือเกิน ในไม่ช้าความเจ็บป่วย หรือความเจ็บปวด หรือความผุพังเน่าเปื่อยเข้ามาแทนที่ความสนุกสนานของเรา

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า คนต้องแก่ เหี่ยวย่น และไม่แข็งแรง "ไม่มีฟัน ไม่มีตา ไม่มีรส และไม่มีทุกสิ่ง" เราทุกคนหนีไม่พ้นความแก่ และความผุพังเน่าเปื่อย และไม่มีทางหนีจากมันไปได้

ในทำนองเดียวกัน เป็นที่ประจักษ์ว่าเราทุกคนต้องเจ็บปวด และมีโรคภัยไข้เจ็บ เราทุกคนต้องการความเจ็บ ความป่วย และหนีไม่พ้นมันไปได้

ยิ่งไปกว่านั้น เป็นที่ประจักษ์ว่าในที่สุดต้องตาย เราทุกคนต้องตาย และหนีไม่พ้นความตายไปได้เลย

ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นข้อเตือนใจเราทุกคน พระพุทธองค์ผู้ซึ่งทรงเป็นเจ้าชายหนุ่มพระชนมายุ 29 พรรษา ได้ทรงคิดทบทวนเกี่ยวกับความทุกข์ทรมานของมนุษย์เหล่านี้ และมีความไม่สบายพระทัยมากทีเดียว

ความทุกข์ทรมานของมนุษย์เหล่านี้ อาจทำให้ลดน้อยลงไปได้อย่างไร? ความสงบสุขจะมีอยู่ในโลกต่อไปได้อย่างไร? และถ้ามีทางเป็นไปได้มีอิสรภาพอย่างเต็มที่หรือหลุดพ้นไปจากห่วงหรือความทุกข์ของมนุษย์เหล่านี้โดยสิ้นเชิงไปได้อย่างไร?

เหล่านี้คือปัญหา กล่าวโดยสรุปคือปัญหาพื้นฐานต่างๆ ต้องเกี่ยวข้องกับความแก่ความเจ็บ และความตาย ส่วนปัญหาเฉพาะคือ ความโกรธ ความโลภ ความพยาบาท ความกลัว ความมุ่งร้าย ความสิ้นหวัง ความโศก ฯลฯ อิสรภาพจากสิ่งเหล่านี้จึงประกอบขึ้นใน "ชีวิตที่ดี" หรือ (Summum Bonum)

ข. สมมติฐาน

ในกระบวนการพยายามหาทางแก้ปัญหาที่ได้กล่าวไปแล้ว พระพุทธองค์คงได้ทรงสร้างสมมติฐานและหลักการเบื้องต้นหลายอย่างขึ้นมาเพื่อสมมติฐานในเจตจำนงตามขั้นต่อไป ดังนี้

(ก) ประการแรก มีสมมติฐานว่าทั้งความทุกข์และความสุขของมนุษย์เป็นผลสืบเนื่องมาจากความตั้งใจ การกระทำหรือสาเหตุของตนเองที่จริงแล้วนี่คือ "กฎแห่งกรรม" ซึ่งเป็นที่รู้จักดี ซึ่งกล่าวว่า การกระทำ (กรรม) ทุกอย่างที่คนทำขึ้นไม่ว่าเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ทำให้เกิดผลตามมาหรือผลลัพธ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คนเราเก็บเกี่ยวเอาสิ่งที่ตนเองหว่านไว้แล้ว ยิ่งไปกว่านั้นการกระทำของเราในอดีตดำเนินไปตามเส้นทางธรรมชาติของมันและไม่สามารถแก้หลุด ดังนั้นจึงไม่มีทางหนีไปจากกรรมของตนได้ ผลตามมายังคงอยู่กับคนเรา และมีผลกระทบต่ออนาคตของเราต่อไปอีก

ถ้ากล่าวเป็นศัพท์การศึกษา คงหมายความว่าประสบการณ์ในอดีตหรือส่วนหนึ่งหรือของประสบการณ์ คงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของประสบการณ์ในอนาคตของเรา ดังนั้นสมมติฐานแรกที่พระพุทธองค์ทรงตั้งขึ้น คือ กฎจริยธรรมในตัวของมันเอง ประการหนึ่ง การกระทำทุกอย่าง ทั้งทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ คงมีผลลัพธ์เป็นสถานการณ์ที่เป็นเหตุและผล อาจกล่าวได้ว่าผลลัพธ์ต่างๆ อาจต้องใช้เวลาบังเกิดผล แต่มันต้องเกิดขึ้น ดังนั้นโดยหลักฐานแล้วเราต้องทนต่อผลตามมาของการกระทำในอดีตของเรา อย่างไรก็ดี ชะตากรรมของคนเราอาจเปลี่ยนแปลงหรือขยายได้โดยการกระทำในปัจจุบันหรืออนาคต จึงอาจกล่าวได้ว่าคนเราควรกระทำเฉพาะกรรมดี และหลีกเลี่ยงการกระทำชั่วทั้งหลาย

ดังนั้น สมมติฐานจึงหมายความอย่างเจาะจงว่า ความทุกข์ทรมานของมนุษย์มีสาเหตุ ความทุกข์ทรมานเหล่านี้เป็นเพียงผลลัพธ์ หรือผลตามมาของการกระทำ หรือการกระตุ้น หรือแรงขับบางอย่างในส่วนของเราเอง บางทีในรูปของการกระตุ้น การกระทำ หรือความคิด อะไรคือสาเหตุที่แท้จริง?

(ข) ประการที่สอง เมื่อพิจารณาสมมติฐานประการแรกที่ว่ามีสาเหตุสำหรับทุกผลลัพธ์ จึงอาจกล่าวต่อไปอีกว่า ความอยากหรือความโลภหรือความลุ่มหลง ซึ่งหมายถึง "ตัณหา" เป็นสาเหตุสำคัญของความทุกข์

ทรมานของมนุษย์

ในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิต คนเรามีความต้องการพื้นฐานบางอย่างที่ต้องสนอง เช่น อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย และเสื้อผ้า แต่ความหมกมุ่นทุกชนิด และความอยากได้ หรืออยากพบความสุขทางกาย เป็นอาทิย่อมประกอบเป็นสิ่งที่เรียกวา "ตัณหา" ถ้าคนเราไม่ได้รับสิ่งที่อยากได้ย่อมมีความทุกข์ทรมาน แม้ว่าถ้าได้รับสิ่งที่ต้องการแล้วก็ตามยังมีแนวโน้มในทุกเรื่องว่าเราจะไม่หยุดอยู่แค่นั้น ความลุ่มหลงคงเกิดขึ้นอีก ซึ่งอาจรุนแรงมากขึ้นด้วย ความพึงพอใจหรือความยับยั้งใจไม่มีทางขจัดสิ่งชั่วร้ายออกไปได้

นอกจากนี้ยังอาจอธิบายต่อไปได้อีกว่า "ตัณหา" แบ่งออกได้เป็นสามประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

1. **ความอยากสัมผัส** นี้คือความปรารถนาเพื่อความสำราญของความสุขทางสัมผัสโดยผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ สายตา การได้ยิน รส กลิ่น และการแตะต้อง ตลอดจนผ่านกิจกรรมต่างๆ ทางจิตใจ

2. **ความอยากเพื่อความเป็นอยู่** นี้คือความปรารถนาเพื่อความสุขในชีวิต เช่น ความร่ำรวย อำนาจ วาสนา สิทธิพิเศษ ความฟุ้งเฟ้อ ฯลฯ ในระดับสูงยังอาจแปลความหมายได้ว่า เป็นความปรารถนาเพื่อชีวิตนิรันดร์หรือมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างอิสระ โดยปราศจากการทรมานของร่างกาย

3. **ความอยากเพื่อความไม่เป็นอยู่** นี้หมายถึงความปรารถนาหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่สบายในชีวิต เช่น ความเจ็บ ความตาย ความกดขี่ ความยากจน ฯลฯ ในระดับสูงอาจหมายถึงความอยากทรมานตนเองด้วย

ดังนั้นสมมติฐานคือ ถ้า "ตัณหา" ในรูปแบบต่างๆ สามารถถูกทำลดน้อยลงหรือขจัดให้หมดสิ้นไปได้ ชีวิตมนุษย์คงมีความสงบสุขมากขึ้นหรือหลุดพ้นไปจากความทุกข์ทรมานโดยสิ้นเชิง แล้วแต่กรณี

(ค) ประการที่ 3 อาจกล่าวได้ว่า "ตัณหา" หรือความอยากเองมีบ่อเกิดในลักษณะของกระบวนการทางจิตใจหรือวัฏสงสารที่เรียกว่า "โซ่แห่งสาเหตุ" หรือ "การเกิดที่ไม่มีอิสรภาพ" ซึ่งหมายถึง "ปฏิจจสมุปบาท"

มันเป็นโซ่ที่แข็งแรงโยงต่อกันเป็นองค์ประกอบทางจิตใจ หรือเงื่อนไข หรือสาเหตุ หรือห่วง 12 อัน ซึ่งแต่ละอันเป็นผลมาจากอันที่มาก่อน และยังเป็นเหตุของอันที่ตามมา คนเราถูกล่ามโดยโซ่แห่งชีวิตนี้ และถูกป้องกันจากการได้รับความสงบสุขและอิสรภาพ ดังนั้นสมมติฐานคือ พยายามตัดโซ่หรือวัฏจักรนี้ให้ขาดจากกัน หรือตัดขาดความต่อเนื่องของมัน เมื่อโซ่นี้ถูกตัดขาดจากกันแล้ว ทุกอย่างจะแตกดับไปหมด รวมทั้ง "ตัณหา" ด้วย เมื่อ "ตัณหา" ดับ หรือ ถูกขจัดไปแล้ว ราคะ ตัณหา และความทุกข์ทรมานของมนุษย์ลดน้อยลง หรือหมดไป และแก้ไขปัญหาได้

สำหรับสมมติฐานนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาถือว่า "ปฏิจจสมุปบาท" เป็นกุญแจสำคัญสำหรับการเข้าใจและการชื่นชมในพระพุทธปรัชญาหรือเป็นพื้นฐานของแนวคิดตามหลักพุทธปรัชญา ตามปกติมักมีการอธิบายเป็นศัพท์เชิงเปรียบเทียบและในเชิงปาฏิหาริย์ และทำให้เกิดความสับสนมาก อย่างไรก็ดี คำอธิบายที่ตามมาพยายามทำให้ชัดและเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ห่วงหรือสถานการณ์ที่เป็นเหตุและผลทั้ง 12 ห่วง ใน "ปฏิจจสมุปบาท" มีดังนี้

1. อวิชชา เป็นเหตุให้เกิดสังขาร

1.1 คำว่า **"อวิชชา"** แปลว่า ความโง่เขลา ความหลง หรือการขาดความเข้าใจพื้นฐานในปรากฏการณ์ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาด "ความรู้ที่จำเป็น" คำว่า ความรู้ที่จำเป็นนี้ประกอบขึ้นเป็นพิเศษด้วย**โลกทัศน์ตามแนวพระพุทธศาสนา (ติลักขณะ) ปฏิจจสมุปบาท**เอง และ**อริยสัจสี่** แนวคิดสำคัญทั้งสามประการนี้จะเปิดเผยให้ทราบเป็นคำอธิบายต่อไป

สำหรับตอนนี้ให้ตระหนักเพียงว่าตามธรรมดาแล้วคนเรามักคิดหรือเข้าใจในแง่มุมของสิ่งที่เหลือจากประสบการณ์ที่เป็นพื้นฐาน (วิบาก) ของตนเอง

หรือตามความรู้ เจตคติ และทักษะที่แคบของตนเอง สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากนี้ไปซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับแนวคิดในการลดหรือขจัด "ตัณหา" หรือความอยากออกไป ซึ่งคนธรรมดาไม่เข้าใจหรือไม่สนใจที่จะเข้าใจ เนื่องจากชีวิตมนุษย์เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และจากการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีที่สิ้นสุดนี้ คนเราเผชิญกับความทุกข์ทรมานที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนมากเหลือเกิน การขาดความเข้าใจเช่นนี้ เรียกว่า "อวิชชา"

1.2 คำว่า **"สังขาร"** หมายถึง ผลรวมของคุณสมบัติทางจิตใจต่างๆ เช่น อารมณ์ เจตคติ ความถนัด ความรู้สึกในค่านิยม ความสนใจ และนิสัย ฯลฯ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นแรงขับหรือพลังใจที่กระตุ้นคนเราไปสู่การกระทำบางอย่าง

1.3 เมื่อนำทั้งสองมารวมกัน ย่อมหมายความว่า "อวิชชา" หรือความโง่เขลาในความหมายที่ลึกกว่าของชีวิตที่สงบสุขบังคับแรงขับหรือแรงจูงใจ (สังขาร) ซึ่งนำคนเราไปสู่การกระทำที่โง่เขลาหรือลุ่มหลง เช่น การโลภ การบันดาลความโกรธและความเกลียด การมีความลำเอียง การใช้ความรุนแรง ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความโง่เขลามีผลกระทบต่อความสนใจ ความรู้สึกในค่านิยม อารมณ์ ฯลฯ ของคนเรา และเป็นเหตุให้เกิดแรงขับหรือสร้างพลังใจไปสู่การกระทำที่ไม่ฉลาด

2. สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ

2.1 **วิญญาณ** หมายถึง การรับรู้ หรือการรู้ตัว หรือการรู้ หรือการเข้าใจความหมายโดยผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เมื่อสิ่งเร้า เช่น เสียงต่างๆ ของดนตรีมากระทบหู การรับรู้หรือความหมายของเสียงเกิดขึ้น คนเราเริ่มเข้าใจเสียงก่อน แล้วจึงจำดนตรีได้ ถ้าเราคุ้นเคยกับมัน การเข้าใจหรือความหมาย หรือการรับรู้เช่นนี้ เรียกว่า "วิญญาณ" การรับรู้มีหกประเภท คือ **การรับรู้ทางสายตา ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส ทางการแตะต้อง และทางการคิด** พึงเข้าใจด้วยว่าการรับรู้ไม่ได้เกิดขึ้น

อย่างอิสระ โดยปกติจากอวัยวะสัมผัสหรือร่างกาย ที่จริงแล้วการรับรู้เป็นเพียงศัพท์หนึ่งสำหรับความหมาย หรือแหล่งความหมายต่าง ๆ

2.2 ดังนั้นเมื่อแรงขับ **(สังขาร)** เกิดขึ้น จะบังคับหรือกระตุ้นคนเราให้คิดหรือเข้าใจสิ่งต่างๆ หรือตีความหมายบางอย่างในแง่มุมของแรงขับนั้น ถ้ากล่าวในเชิงโวหารคือ แรงขับมากระซิบในหูของเราให้ดำเนินต่อไป และมีปฏิกิริยาหรือการกระทำบางอย่าง เมื่อปฏิกิริยาหรือปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น การรับรู้หลายชนิดย่อมเกิดขึ้น หรือได้รับความหมายต่างๆ การรับรู้นี้มีการวางเงื่อนไขแน่นอนโดยเจตคติ ความถนัด ความรู้สึกในค่านิยม ความสนใจ ฯลฯ ของคนเรา หรือกล่าวโดยรวมคือ โดยพลังใจหรือแรงขับ (สังขาร) นั่นเอง ซึ่งหมายความโดยตรงหรือโดยอ้อมว่า “สังขาร” เป็นสาเหตุให้เกิด “วิญญาณ”

3. วิญญาณเป็นเหตุให้เกิดนาม-รูป

3.1 **“นาม-รูป”** แปลตามตัวว่า “จิต-กาย” ตามลำดับ และในขบวนการทางจิตที่ต่อเนื่องนี้ คำนี้หมายถึงเรือนร่างที่มีชีวิต “นาม” หมายถึงแรงดลใจหรือการมีชีวิตเนื่องจากแรงขับ “ส่วน “รูป” หมายถึงการกระทำ หรือรูปแบบพฤติกรรมของคนเรา และตัวของเราเอง

3.2 ในขณะที่แรงขับเป็นเหตุให้เกิดการรับรู้โดยการกระทำบางอย่าง การรับรู้ให้ข้อมูลย้อนกลับและดลใจคนเรา และนำเราไปสู่รูปแบบของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องเฉพาะอย่าง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าการรับรู้ (วิญญาณ) เป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรม (นาม-รูป)

4. นาม-รูปเป็นเหตุให้เกิดอายาตนะ

4.1 คำว่า **“อายาตนะ”** หมายถึง อวัยวะสัมผัสหรือตัวรับรู้ในทางพระพุทธศาสนามีอวัยวะสัมผัสอยู่หกประการ ได้แก่ **ตา หู จมูก ลิ้น กาย** และ**สติปัญญา** (แหล่งรวมความหมายต่างๆ) อวัยวะสัมผัสเมื่อมีการ

กระทำต่อสิ่งเร้าจะเริ่มแรงกระตุ้น ซึ่งถูกตีความหมายที่เป็นผลให้เกิดความหมายใหม่ๆ ซึ่งถูกนำเข้าไปรวมไว้ในแหล่งรวมความหมาย อวัยวะสัมผัสเป็นประตูไปสู่แหล่งรวมความหมายต่างๆ หรือสติปัญญานั่นเอง

4.2 เรือนร่างที่มีชีวิตหรือตัวเราต้องมีปฏิกิริยา หรือมีพฤติกรรมในทางใดทางหนึ่ง โดยเฉพาะ กล่าวในทางบวกคือพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับอวัยวะสัมผัส ซึ่งหมายความว่านำอวัยวะสัมผัสออกมาเล่นกับสิ่งเร้าต่างๆ และได้ผลลัพธ์ออกมา

อย่างไรก็ดีในบางโอกาส เราพบว่าเด็กเกิดมาพร้อมกับตาบอด หูหนวก เป็นใบ้ ไม่มีมือหรืออาจปัญญาอ่อน ซึ่งในกรณีทั้งหมดนี้ กล่าวกันว่าเป็นผลลัพธ์ของการกระทำหรือพฤติกรรมเฉพาะบางอย่างของคนเราเอง หรือผู้ที่เกี่ยวข้องต้องมีสาเหตุของการเกิดเหล่านี้ ดังนั้นเมื่อกล่าวในทางลบ คือ พฤติกรรมย่อมเกี่ยวข้องกับอวัยวะสัมผัสเหมือนกัน แต่ในทำนองว่าอวัยวะสัมผัสมีผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนา ไม่ว่าเป็นทางใดก็ตาม ย่อมเข้าใจได้ชัดว่าพฤติกรรม (นาม-รูป) เป็นสาเหตุให้เกิดอวัยวะสัมผัส (อายาตนะ)

5. อายาตนะเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ

5.1 คำว่า **"ผัสสะ"** มีความหมายง่ายๆ ว่า การสัมผัสหรือการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส (อายาตนะ) นั่นเอง

5.2 เมื่อสิ่งเร้ามีปฏิสัมพันธ์กับอวัยวะสัมผัส จุดสัมผัสจะเกิดขึ้น การสัมผัสเหมือนกับเป็นกุญแจไขประตูไปสู่การรับรู้ นอกจากนี้ยังหมายถึงการประทับรอยสัมผัส ดังนั้นเมื่อผ่านอวัยวะสัมผัสแล้ว การสัมผัสหรือ **"ผัสสะ"** จะเกิดขึ้น

6. ผัสสะเป็นเหตุให้เกิดเวทนา

6.1 คำว่า **"เวทนา"** หมายถึง ความรู้สึกหรือการมีความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นตามผลของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส

6.2 เมื่อสิ่งเร้ามีปฏิสัมพันธ์กับอวัยวะสัมผัส ตามปกติความรู้สึก

หรือการมีความรู้สึกจะเกิดขึ้น ตามหลักคิดของพระพุทธศาสนา การมีความรู้สึกอาจถูกแบ่งเป็นพอใจ ไม่พอใจ หรือเป็นกลาง ดังนั้นเมื่อมีการสัมผัส หรือ **"ผัสสะ"** ความรู้สึกจึงเกิดขึ้น

7. เวทนาเป็นเหตุให้เกิดตัณหา

7.1 คำว่า **"ตัณหา"** แปลว่า ความอยาก ความลุ่มหลง ความทะยานอยาก หรือกามราคะ ซึ่งเป็นแรงที่ผูกคนเราให้อยู่กับความสุขและเร้าร้อนในอารมณ์ และแบ่งได้เป็น ความอยากสัมผัส ความอยากมีชีวิตอยู่ และความอยากไม่ต้องการมีชีวิตอยู่ตามที่อธิบายไปแล้ว ซึ่งถือว่าเป็นบ่อเกิดของสิ่งชั่วร้ายและความทุกข์ทรมานต่างๆ ตามคำอธิบายง่ายๆ ข้างล่างนี้

7.2 เมื่อการมีความรู้สึกในความสบายกาย ความเบิกบานใจ และความหมกมุ่นเกิดขึ้นแล้ว ตามปกติคนเราอยากได้มันอีกเรื่อยๆ เราอยากได้เสียง รส ภาพ กลิ่น และการสัมผัสที่พอใจอย่างตกเป็นทาส เราอยากได้อำนาจวาสนา ความร่ำรวย เกียรติยศ และตำแหน่งพิเศษต่างๆ ในทำนองเดียวกันเราปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะหลีกเลี่ยงสถานการณ์และประสบการณ์ที่ไม่สุขสบายทั้งหลาย และเมื่อสิ่งต่างๆ ถูกพาไปถึงสุดโต่ง และเมื่อ "อวิชชา" หนาขึ้น เราอาจทำลายแม้กระทั่งตัวเองเพื่อหลีกเลี่ยงเงื่อนไขหรือสภาพบางอย่างได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่านอกจากการมีความรู้สึกแล้ว "อวิชชา" ยังมีส่วนสำคัญในการทำให้เกิด **"ตัณหา"** ความอยากทั้งหลายที่จาระไนไปแล้ว บางทีเป็นผลลัพธ์ของ "อวิชชา" หรือการขาดความเข้าใจในส่วนของผู้เกี่ยวข้องเหมือนกัน การมีความรู้สึก (**เวทนา**) และการขาดความเข้าใจ (**"อวิชชา"**) รวมกันเข้า ทำให้เกิด "ตัณหา" และทำให้ตัณหาเข้มข้นขึ้นไปอีกเหมือนกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่ "ตรัสรู้" หรือ "มีอิสรภาพ" ซึ่งดับความโลภ ความโกรธ และความหลงของตนได้แล้ว เช่น ในกรณีของผู้บริสุทธิ์ (อรหันต์) ย่อมมีความรู้สึกหรือเกิดความรู้สึก (เวทนา) เหมือนกัน แต่การมี

ความรู้สึกของท่านไม่เป็นสาเหตุให้เกิดหรือนำไปสู่ “ตัณหา” หรือความอยากใดๆ เพราะท่านไม่มี “อวิชชา” อีกแล้ว ดังนั้นจึงเป็นที่ชัดเจนในที่นี้ว่าเพื่อให้มีอิสรภาพจาก “ตัณหา” ได้ประการแรก และประการเดียวนี้คนเราต้องขจัด “อวิชชา” ให้ได้ เมื่อมี “อวิชชา” ลดลงแล้ว ความโลภ และความโกรธ จะมีความเข้มน้อยลง จึงนำไปสู่การระงับความทุกข์ของมนุษย์ในที่สุด

8. ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน

8.1 คำว่า **“อุปาทาน”** แปลว่า แนวความคิดที่เด่นหรือติดยึด หรือแปลง่ายๆ ว่า ความติดยึด กล่าวอีกอย่างคือ การครอบงำแบบยึดมั่นถือมั่นหรือการติดยึดกับความปรารถนา ความลุ่มหลง หรือความอยากบางอย่าง ซึ่งบางครั้งอาจอธิบายได้ว่าเป็นการมีใจจดจ่ออย่างติดยึดของพลังความอยากอยู่กับวัตถุหรือคุณสมบัติบางอย่าง

8.2 เมื่อ “ตัณหา” ปรากฏแล้ว มีทางเป็นไปได้ที่มันจะงอกงามขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากความเบิกบานใจและความสุขสำราญทางกายมาเกี่ยวข้อง ซึ่งนำไปสู่การยึดมั่นถือมั่น หรือการติดยึดนั่นเอง เมื่อคนเราเห็นว่าวัตถุใดหรือแนวความคิดใด หรือความเชื่อใด หรือการปฏิบัติใดทำให้สุขกาย เบิกบานใจ และพึงพอใจ คนเราจะเกาะติดกับมัน ติดยึดกับมันและถูกมันครอบงำ ซึ่งมันจะเด่นหรือติดยึดในจิตใจของคนเรา ตัวอย่างเช่น เมื่อความอยากร่ำรวยเกิดขึ้นมา คนเราจะเกาะติดหรือติดแน่นอยู่กับแนวความคิดนี้ ซึ่งอาจสะท้อนออกมาในพฤติกรรมของตนอย่างรุนแรง เมื่อความรู้สึกในค่านิยมถูกบดบังด้วยการติดยึด เราอาจมีการกระทำที่เป็นการคดโกง หรือเราอาจกระทำการปล้นไปได้โดยง่าย ในทำนองเดียวกันในระดับที่สูงขึ้นไป เราทุกคนมีความรักตัวเองอย่างมาก ดังนั้นเราอาจติดยึดกับมันอย่างเหนียวแน่น เราอาจเชื่อแม้กระทั่งว่ามีจิตวิญญาณอยู่ในนั้น ดังนั้น ยิ่งมีความอยากมากเท่าใด การยึดมั่นถือมั่นยิ่งเหนียวแน่นมากเท่านั้น ดังนั้นจึงประจักษ์ชัดว่า “ตัณหา” เป็นสาเหตุให้เกิด “อุปาทาน”

9. อุปาทานเป็นเหตุให้เกิดภาวะ

9.1 คำว่า **"ภาวะ"** หมายความว่า ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ (กรรมภาวะ) ในแง่หนึ่ง และความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้ถูกกระทำ (อุปปัฏฐิภาวะ) ในอีกแง่หนึ่ง อย่างไรก็ดีความหมายของ "ภาวะ" อธิบายได้ง่ายๆ โดยพิจารณาเพียงแต่กลุ่มคำหรือวลีที่ว่า "ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ ซึ่งกล่าวไปแล้วว่าเมื่อคนเราติดยึดตัวเองอย่างเหนียวแน่นอยู่กับแนวความคิดหรือความเชื่อ หรือความอยาก ความยึดมั่นถือมั่นจะสะท้อนออกมาในพฤติกรรมหรือปฏิกิริยาของตน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเราจะหลงเชื่ออย่างสุดโต่งและถูกกระตุ้นให้มีปฏิกริยาหรือการกระทำตามการยึดมั่นถือมั่นของเราอย่างแน่นอน เมื่ออยู่ในสภาพจิตใจเฉพาะเช่นนี้แล้วคนเราต้องมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ ทั้ง "ตัณหา" และ "อุปาทาน" กระตุ้นตัวเราไปสู่ความพยายามบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของเราไปเรื่อยๆ คนเราจะอยู่โดยตนเองเป็นผู้ถูกกระทำไม่ได้เสียแล้ว

9.2 เมื่อ **"อุปาทาน"** ปรากฏ อุปาทานจะพาคนเราให้มีความพร้อมที่จะเคลื่อนตัวไปสู่สถานการณ์ใหม่ คนเราจะถูกกระตุ้นอย่างเต็มที่ และมีแนวโน้มที่จะกระทำตามลักษณะของการยึดมั่นถือมั่นของเราเอง ดังนั้นเราจึงกำลังมีการเปลี่ยนแปลง หรือเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ชนิดใหม่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เรากำลังอยู่ในภาวะของการเป็นอยู่ ดังนั้น "อุปาทาน" เป็นสาเหตุให้เกิด "ภาวะ" (ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ)

10. ภาวะเป็นเหตุให้เกิดชาติ

10.1 คำว่า **"ชาติ"** แปรตามตัวว่าหมายถึง การปรากฏหรือการเกิด เมื่อคนเราถูกครอบงำด้วย "ตัณหา" และ **"อุปาทาน"** และเมื่อคนเรากำลังเกี่ยวข้องอยู่กับกิจกรรมบางอย่างอยู่ด้วย ซึ่งหมายถึงว่าเรามีความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ หรือ **"ภาวะ"** หรือ **"ภพ"** ผลตามมาบางอย่างต้องปรากฏให้เห็น ซึ่งแน่นอนย่อมเป็นไปตาม "กฎแห่งกรรม"

ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ ลองนึกถึงว่าถ้าคนเรามีความปรารถนาเป็นคนร่ำรวยอย่างแรงกล้า เราจะยึดติดอยู่กับแนวความคิดนี้และเกาะติดอยู่กับมันจนกว่าจะพบทางสนองความปรารถนาของเรา เนื่องจากการยึดมั่นถือมั่นนั้นยิ่งใหญ่มาก เราจะกระทำการใดๆ ที่นำไปสู่เป้าหมายปลายทางนั้นในที่สุด ถ้าการกระทำของเขาผิดกฎหมาย ผลตามมาไม่เป็นไปในทางดี การกระทำและปฏิกิริยามีเท่ากันและตรงข้ามกัน ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าเราถูกติดตะรางและไปดำเนินชีวิตใหม่ สำหรับตัวเราในสภาพเช่นนั้น อาจกล่าวได้ว่า "การเกิดใหม่" (ชาติ) อุบัติขึ้นแล้วเหมือนกัน

10.2 อย่างไรก็ดี ในระดับสูงขึ้นไป "ชาติ" (การปรากฏหรือ "การเกิดใหม่") อาจแปลความว่า หมายถึง การปรากฏแห่งการยึดมั่นถือมั่นตามปกติเราทุกคนมักติดยึดอย่างเหนียวแน่นอยู่กับตัวเราหรือแนวคิด คิดว่า "นี่คือเรา และสิ่งเหล่านี้คือของเรา" และเมื่อมีอันตรายใดมาถึง "ตัวเรา" หรือ "สมบัติของเรา" เราจะประสบความเจ็บปวด ความเสียใจ ความเศร้าโสก หรือความหมดหวัง หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือ ความทุกข์อย่างใหญ่หลวง การยึดมั่นถือมั่นแบบ **"ตัวเรา-ของเรา"** นี้ ตามปกติยิ่งใหญ่มาก ซึ่งมากจนการตระหนักว่าความตายหลีกไม่พ้น และอาจมาถึงเมื่อไรก็ได้ เป็นเหตุให้เกิดความกังวล ความกลัว และความกดดันอย่างมากเสมอ ดังนั้นการปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ **"ตัวเรา-ของเรา"** ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นเมื่อใดย่อมเป็นเหตุการณ์สำคัญจริงๆ และถือว่าเป็นความหมายของ **"ชาติ"** หรือ "การเกิด" ในการคิดระดับสูง ถ้าปริมาณของการยึดมั่นถือมั่นตามแนวความคิดแบบ **"ตัวเรา-ของเรา"** ลดลง ความทุกข์ของมนุษย์จะลดลงเป็นสัดส่วนด้วย ถ้าการยึดมั่นถือมั่นดับไปโดยสิ้นเชิง ความทุกข์จะหายไป และได้รับอิสรภาพมาแทน

11. ชาติเป็นเหตุให้เกิดชรา-มรณะ

11.1 คำว่า **"ชรา-มรณะ"** แปลตามตัวอักษรว่า หมายถึง "การผุพังเน่าเปื่อย-ความตาย" ในทางร่างกายมันหมายถึง ความเน่าเปื่อย

และความตาย ซึ่งมาถึงทุกคนโดยไม่มียกเว้น มนุษย์ทุกคนมีการเปลี่ยนแปลงและแก่ และในที่สุดตายทั้งๆ ที่มีความพยายามทำให้สุขภาพแข็งแรง หรือทำให้ชีวิตยืนยาว นี่คือแหล่งของความกังวล ความกลัว และความวิตกอย่างใหญ่หลวงจริงในส่วนของเราทุกคน ในทางจิตวิทยา คำว่า **"ชรา-มรณะ"** อาจหมายถึง "การเปลี่ยนแปลง-การอันตรธาน" เจตคติของคนเราอาจเปลี่ยนไปอย่างมากเมื่อถูกครอบงำด้วยความอยากอันชั่วร้าย หรือ "ตัณหา" ความรู้สึกในค่านิยมอาจอันตรธานไปหรือสูญหายไป เมื่อเรายึดมั่นถือมั่นอย่างเหนียวแน่นอยู่กับความอยากอันชั่วร้ายนั้น การกระทำที่ไม่มีความปราณีบางอย่างอาจตามมา และเป็นสาเหตุให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจและความเจ็บปวดแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง

11.2 ดังนั้นจึงเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า การเกิดของร่างกาย **(ชาติ)** จบลงด้วยความแก่ ความเจ็บ และความตาย **(มรณะ)** และเมื่อมีความตายเรามีความโศก ความเสียใจ ความเศร้า และความสิ้นหลัง ซึ่งหมายถึงความทุกข์ ในทางจิตวิทยาการปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ **"ตัวเรา-ของเรา"** จะพาคนเราไปทำการกระทำที่เห็นแก่ตัวมากมาย ซึ่งเราจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่น่าพอใจ ความเข้มของการยึดมั่นถือมั่นจะพาเราไปสู่เป้าหมายปลายทางที่น่าอับอาย ซึ่งนำมาซึ่งความเสียใจและความเจ็บปวด ดังนั้นไม่ว่าเป็นทางใดก็ตาม การเกิดนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงและความเจ็บปวดทั้งสิ้น

12. ชรา-มรณะเป็นเหตุให้เกิดอวิชชา

12.1 เมื่อความแก่และความตายใกล้เข้ามา ความวิตกและความกลัวตามปกติจะเด่นที่สุด และความทะยานอยากหรือความอยากได้ **(ตัณหา)** ความเป็นหนุ่มและความสุขสำราญ ปรากฏขึ้นมานี่เองคือ **"อวิชชา"** ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญว่า ขาดความรู้ที่จำเป็น หรือแสดงให้เห็นการเข้าใจผิดในธรรมชาติของชีวิต ซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

และไม่สามารถถอยกลับ และในที่สุดจบลงด้วยความเจ็บปวดและความเศร้าโศก ดังนั้นความทะยานอยากสุดท้าย ซึ่งเป็นความทะยานอยากที่มีอยู่ย้อนกลับไปหา "อวิชชา" และนำคนเรากลับไปเริ่มต้นวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายใหม่อีก ตลอดชีวิตคนเราเดินทางผ่านเส้นทางแห่งความชั่วร้ายนี้ในโอกาสที่นับไม่ถ้วน ที่จริงทุกนาทีของชีวิตคนเราเดินทางผ่านเส้นทางที่เป็นวงกลมนี้ ซึ่งส่งผลให้เกิดความทุกข์ทรมานและสะสมความโกรธ ความโลภ และความเข้าใจผิดเอาไว้มากมาย

12.2 เมื่อพิจารณา **"กฎแห่งเหตุผล"** อีกครั้งหนึ่งอย่างรอบคอบ จะสังเกตเห็นได้ว่าแต่ละห่วงเป็นผลของสิ่งที่มาก่อน และในเวลาเดียวกันเป็นเหตุของสิ่งที่ตามมา ถ้าห่วงหนึ่งไม่เกิด ห่วงถัดไปก็ไม่เกิด ตามพื้นฐานนี้จึงเห็นว่า การไม่มีการสัมผัส (ผัสสะ) ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัสจะไม่มีความรู้สึก เมื่อปราศจากการมีความรู้สึก ความอยาก **"ตัณหา"** จะไม่เกิด ถ้าความอยากไม่เกิด ต้องไม่มีการยึดมั่นถือมั่น **(อุปาทาน)** เป็นเช่นนี้ไปเรื่อยๆ

ดังนั้นการอธิบายค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับ "กฎแห่งเหตุผล" **(ปฏิจจสมุปบาท)** ได้ทำไปแล้ว ซึ่งชี้ให้เห็นแล้วว่า ความทะยานอยาก (ตัณหา) อยู่ที่ไหน ในรูปแบบอะไร และแสดงบทบาทอย่างไร กฎนี้เป็นส่วนสำคัญที่สุดของสมมติฐานทั้งหลายที่พบในพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในประเทศไทย

เมื่อได้อ่าน **"กฎแห่งเหตุผล"** อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว อาจสรุปได้ว่า องค์ประกอบที่เด่นชัดที่สุดที่มีส่วนให้เกิดความทุกข์ทรมาน คือ **"อวิชชา"** (การขาดความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต) **"ตัณหา"** (ความทะยานอยาก ความอยากและความโลภ) **"อุปาทาน"** (ความยึดมั่นต่อความทะยานอยากหรือความอยาก) **"สังขาร"** (พลังใจ หรือแรงขับให้ลงมือกระทำ) และการกระทำ **(กรรม)** เองด้วย

ก่อนจะไปสู่การอธิบายสมมติฐานอื่นๆ ควรได้หยิบยกห่วงหรือเงื่อนไขของ "กฎแห่งเหตุผล" ทั้ง 12 ประการ มาลงไว้ตามลำดับของ

การปรากฏของแต่ละห่วงในลูกโซ่ทั้งหมด ดังต่อไปนี้

1. **อวิชชา** (ความโง่เขลา หรือขาดความเข้าใจพื้นฐานของชีวิตมนุษย์)
2. **สังขาร** (แรงขับไปสู่การกระทำ หรือพลังใจ)
3. **วิญญาณ** (การเข้าใจ หรือการเข้าใจความหมายหรือการรับรู้)
4. **นาม-รูป** (เรือนร่างที่มีชีวิต หรือการดลใจ-พฤติกรรม)
5. **อายาตนะ** (อวัยวะสัมผัส)
6. **ผัสสะ** (การสัมผัสระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส)
7. **เวทนา** (ความรู้สึก หรือการมีความรู้สึก)
8. **ตัณหา** (ความลุ่มหลง ความอยาก หรือความสุขทางอารมณ์)
9. **อุปาทาน** (แนวคิดติดยึด การยึดมั่นถือมั่นต่อความทะยานอยาก หรือการติดยึด)
10. **ภาวะ** การเป็นอยู่แบบผู้กระทำ หรือความพร้อม หรือการเป็นอยู่)
11. **ชาติ** (การเกิดหรือการปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ "ตัวเรา-ของเรา")
12. **ชรา-มรณะ** (การผุพังเน่าเปื่อย-ความตายหรือการเปลี่ยนแปลง-การอันตรธาน และด้วยการอันตรธาน หรือตาย ทำให้เกิดความเศร้า ความเสียใจ และความสิ้นหวัง ฯลฯ ตามมา)

ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นพื้นฐานของพุทธปรัชญา ดังนั้นจะพบว่าทัศนะ หลักการ และข้อสรุปต่างๆ ได้จากนี้ ตามที่จะได้เห็นทีละน้อยเมื่ออ่านต่อไปเรื่อยๆ

(ง) ประการที่ 4 สมมติฐานสำคัญที่สุดในตอนนี้คือ การทำลายหรือแยกโซ่แห่งความชั่วร้าย เพื่อใช้ห่วงที่เลวร้ายที่สุดคือ "ตัณหา" ถูกทำลายไปเสีย อะไรจะเกิดขึ้นถ้า "ตัณหา" ถูกขจัดไปได้จริงๆ? ในทำนอง

เดียวกันกับสูตรหรือกฎของ “ปฏิจจสมุปบาท” ถ้าไม่มี “ตัณหา” และจะไม่มีการ “ติดยึด” คือไม่มี “ความพร้อมที่จะมีการเกิด” ซึ่งไม่มี “การเกิด” “ไม่มีการตาย” ไม่มี “ความทุกข์” ไม่มีส่วนที่เหลือของโซ่ทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือความทุกข์ของมนุษย์ถึงจุดสิ้นสุดแล้ว ซึ่งยังหมายความอีกว่า คนเราถูกปลดปล่อยให้เป็นอิสระ เพื่อขยายความให้เข้าใจต่อไปอีก เราควรถามว่า “อิสระจากอะไร? และอิสระเพื่ออะไร? คำตอบคือ “อิสระจากโซ่แห่งความชั่วร้ายทั้งหมด ซึ่งเกี่ยวข้องกับความโง่เขลาหรือความหลง ความเกลียด ความโลภ ความลุ่มหลง ฯลฯ” และ “อิสระเพื่อเป้าหมายของการมีชีวิตที่ปราศจากความเศร้า ความสิ้นหวัง ความโศก หรือพูดง่ายๆ ปราศจากความทุกข์ ซึ่งเป็นชีวิตที่ดี หรือ “Summun Bonum” นั่นเอง ถ้าคนเราบรรลุอิสรภาพชนิดนี้ได้แล้ว เราจะมีอิสรภาพอย่างแท้จริง นี่คืออิสรภาพชนิดที่โดยทั่วไป หมายถึง “นิพพาน” ในที่ซึ่งความสงบสุขและความสุขในชีวิตเกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี ตามที่เห็นแล้วว่าอิสรภาพเช่นนี้เป็นสมมติฐาน และเป็นสิ่งที่ไปถึงได้ยากยิ่ง แต่ยิ่งคนเรามีความอยาก ความเกลียด และความโง่เขลาหรือความหลงน้อยลงเท่าไร โอกาสสำหรับความสงบสุขและความสุขสำหรับเรายิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น นี้คือแนวความคิดของ “ชีวิตที่ดี” ซึ่งชาวพุทธทั่วไปคิด

ทีนี้เมื่อพูดถึงสมมติฐานต่อไปอีกจะได้ว่า ถ้าสมมติว่าเราทำลายไปที่ห่วงแรกของโซ่นั่นคือ ไปที่ **“อวิชชา”** จะทำให้บังเกิดผล เพราะเมื่อปราศจากความหลง คนเราจะมีการเข้าใจที่ถูกต้อง หรือ **“การเข้าใจชอบ”** เมื่อ **“อวิชชา”** หรือ ความหลงหมดไปแล้ว (ดับไปแล้ว) โซ่ทั้งหมด รวมทั้ง **“ตัณหา”** จะไม่เกิดขึ้นอีก และปัญหาแก้ได้

สมมติฐานนี้ ที่จริงแล้วเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริง เช่น การทำลายมุ่งไปที่ **“อวิชชา”** หรือการทำลายความโง่เขลากันเพียงการพูดอีกวิธีหนึ่งเท่านั้นว่าคนเราจะต้องได้รับการฝึกอบรมหรือได้รับการศึกษานั่นเอง ตามที่

เราทุกคนทราบว่าการศึกษาขจัดความโง่เขลา ปล่อยความเฉลียวฉลาดหรือการเข้าใจที่ถูกต้องออกมา และทำให้เกิดอิสรภาพ ตามที่จะได้เห็นต่อไปอีกว่า พระพุทธศาสนาส่งเสริมความอดกลั้น การมีวินัย การทำใจให้บริสุทธิ์ การ**เข้าถึงแก่นแท้** การคิด และการทำสมาธิอย่างมาก สิ่งทั้งหมดนี้จริงๆ แล้วชี้ให้เห็นการฝึกอบรมหรือการศึกษานั่นเอง

(จ) ประการที่ 5 เพื่อให้ได้รับความสงบสุขและความสุขตามที่ได้อธิบายนั้น จำเป็นต้องมีการศึกษาหรือการฝึกอบรมเฉพาะทาง ทุกวันนี้นักการศึกษาเข้าใจว่า "ไม่ใช่การศึกษาชนิดใดๆ ก็ทำได้" แต่จะต้องเป็นการฝึกอบรมชนิดเฉพาะที่จะนำพาไปสู่การสนองความต้องการทางส่วนตัวและทางสังคมของแต่ละคนคือสิ่งที่เราต้องการ หลักการชนิดเดียวกันนี้ประยุกต์ใช้ได้ในกรณีของพระพุทธศาสนา ในการทำให้ความโง่เขลา **(อวิชชา)** ซึ่งมีความหมายว่าการขาดความรู้ที่จำเป็นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ให้ลดน้อยลงหรือทำลายไปนั้น จำเป็นต้องค้นหารูปแบบความประพฤติหรือพฤติกรรมเฉพาะให้ได้ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติแนวทางไว้แล้ว ซึ่งภายหลังจากทรงลองผิดลองถูกเป็นเวลานาน แล้วทรงมีการคิดอย่างลุ่มลึก ซึ่งในที่สุดประกอบขึ้นเป็นรูปแบบการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา หรือวิถีชีวิตสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ส่วนสำหรับฆราวาสนั้นรูปแบบการปฏิบัติเดียวกันยังใช้ได้ แต่ย่นย่อมากในระดับล่างๆ และมีความเข้มในระดับที่น้อยกว่าเพื่อให้เหมาะกับความต้องการของคนธรรมดา ดังนั้นคนธรรมดาหวังได้เพียงแต่ว่าทำให้ **"ตัณหา"** ลดน้อยลงที่สุด และบรรลุความสงบสุขและอิสรภาพในระดับหนึ่งเท่านั้น เมื่อมีการปฏิบัติในระดับต่ำกว่าคนธรรมดาอย่างเราจะไม่สามารถคาดหวังที่จะไม่ถึงขั้นอิสรภาพเต็มที่หรือการหลุดพ้นแต่อย่างใด

วิธีหรือหนทางของการประพฤติปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัตินั้น เรียกว่า **"มรรคมีองค์แปด"** ซึ่งประกอบด้วย แปดประการ และจัดแบ่งออกได้เป็นสามหมวดใหญ่ๆ คือ

1) **ศีล** (ศีลธรรม) ซึ่งหมายถึงวินัย คำสั่งสอน และค่านิยมทางศีลธรรมทั้งหมดที่จะทำให้ชีวิตของเราบริสุทธิ์

2) **สมาธิ** (การสำรวม) ซึ่งหมายถึงการคิดลุ่มลึก การทำสมาธิ และการพัฒนาจิตใจที่จะเข้าถึงและช่วยให้บรรลุการเข้าใจที่ชัดเจน

3) **ปัญญา** (ภูมิปัญญา) ซึ่งหมายถึงความรู้และความเข้าใจที่จำเป็นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์และโลกทัศน์

ทั้งสามสิ่งนี้ต้องนำมาพิจารณารวมเป็นองค์รวมที่พัฒนาการทั้งๆ ที่ประกอบด้วยสามหมวดหรือแปดประเด็นก็ตาม ตามปกติมักจะเปรียบเทียบเชือกเส้นหนึ่งซึ่งมีแปดเกลียว ซึ่งจะต้องไม่ดึงแยกออก มิฉะนั้นเส้นเชือกจะขาดจากกัน ดังนั้น **ศีล สมาธิ** และ**ปัญญา** จะต้องไปด้วยกัน เพราะถ้ามีเพียงส่วนเดียว แต่ไม่มีอีกสองส่วนก็จะไม่นำมาซึ่งผลลัพธ์ที่คาดหวังไว้

ยิ่งไปกว่านั้น ยังชี้ให้เห็นว่าถ้าปล่อยตัวเองให้หมกมุ่นอยู่ เช่น อยู่กับความสุขทางอารมณ์ต่างๆ ในแง่หนึ่ง หรือปล่อยตัวเองให้ไปสู่การทรมานตนเอง (ตบะ) เช่น การอดอาหารในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งประกอบขึ้นเป็นการกระทำที่เป็นขั้วสุดโต่งสองปลาย ทั้งสองวิธีไม่มีทางนำไปสู่การดับ “ตัณหา” ได้เลย และไม่มีทางที่จะคาดหวังผลในการทำให้ความทรมานหรือความทุกข์ดับไปได้เช่นกัน อย่างไรก็ดีจุดกึ่งกลางระหว่างขั้วสุดโต่งทั้งสองปลาย คือ **“มรรคมีองค์แปด”** ซึ่งบางทีเรียกว่า **“ทางสายกลาง”** นั่นเอง ซึ่งไม่ใช่ทางประนีประนอมระหว่างขั้วสุดโต่งทั้งสองปลาย แต่เป็นหนทางที่ถูกต้อง หรือทางที่ถูกต้องในตัวของมันเอง

นอกจากนี้ยังเชื่อว่า **ทางสายกลาง** จะนำพาคนเราไปสู่อิสรภาพ ซึ่งหมายถึงอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และการดับทุกข์ สิ่งเหล่านี้พระพุทธองค์ทรงมองเห็นและ ทรงแสดงให้เห็นแล้วว่าปฏิบัติได้จริง

อย่างไรก็ดี จำเป็นต้องกล่าวย้ำจุดนี้ว่า ข้อสมมติฐานทั้งหมดที่ได้กล่าวและอธิบายไว้ในวรรคข้างบนไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในเวลาเดียว แต่

เป็นผลลัพธ์ของการมีเจตจำนงในระยะยาว สมมติฐานบางอย่างซึ่งหลังจากมีการทดลอง เช่น การหมกมุ่นในความสุขทางประสาทสัมผัส หรือการทรมานตัวเองคงจะต้องปฏิเสธและคงจะมีการตั้งสมมติฐานขึ้นและทดลองต่อไปใหม่ พระพุทธองค์ทรงใช้ชีวิตที่ลำบากถึง 6 ปี ก่อนมาถึง**ทางสายกลาง**นี้ได้

กล่าวโดยสรุปก็คือ ภายหลังจากการคิดและการทดลองเป็นระยะเวลานาน สมมติฐานสำคัญอย่างหนึ่งอุบัติขึ้นมา ซึ่งในที่สุดได้นำพระพุทธองค์ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้สำเร็จ นั่นคือ **"ปฏิจจสมุปบาท"** ที่ทำให้ได้ทัศนะและข้อปฏิบัติมากมายจากสิ่งนี้ และซึ่งเมื่อรวมกับ**มรรคแปด**แล้วจึงทำให้ได้พื้นฐานของพุทธปรัชญา)

ค. การทดลอง

ตามพุทธประวัติ กล่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาทรงมีพระนามว่า **พระพุทธองค์** ทรงประสูติเป็นรัชทายาทสืบบรรลังค์ราชอาณาจักรศากยะในประเทศอินเดียสมัยโบราณ ทั้งๆ ที่พระองค์ทรงได้รับการห้อมล้อมด้วยความมั่งคั่ง ความฟุ่มเฟือย และความโอ่อ่าในราชสำนัก นับตั้งแต่พระประสูติกาล พระองค์ทรงเข้าพระทัยถึงความทรมานและความทุกข์ ซึ่งคนเราต้องทนโดยไม่คำนึงถึงตำแหน่ง ชนชั้นและสถานภาพ เนื่องจากความแก่ ความเจ็บ ความเสียใจ ความเศร้าโศก ความสิ้นหวัง ความโกรธ ความโลภ ความกลัว ความกดขี่ ความอิจฉา ความชั่วร้าย ฯลฯ และในที่สุดคือ ความตาย สำหรับคนเราแล้วสิ่งเหล่านี้ที่จริงแล้วคือโลกแห่งความทุกข์ ทั้งความร่ำรวย ความฟุ้งเฟ้อ อำนาจวาสนา และความโอ่อ่าคงไม่สามารถทำให้คนเรามีอิสรภาพจากความทุกข์ทั้งหลาย เราคงมีความวุ่นวายใจมากและต้องหาทางให้หลุดพ้นไป

(ก) ในระหว่างโบราณกาลช่วงนั้น มีผู้นำทางศาสนาและฤาษีเป็นจำนวนมาก ซึ่งท่องเที่ยวไปมาโดยไม่มีบ้านอยู่อาศัย เพื่อค้นหาความสุข

และชีวิตที่มีอิสรภาพ เมื่อพระชนอายุได้ 29 พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงตัดสินใจสละพระชีวิตทางโลกของพระองค์ และได้ทรงท่องเที่ยวไปตามป่าเขาลำเนาไพรเช่นผู้นำศาสนาอื่นๆ เพื่อค้นหาทางแก้หรือวิธีการหลุดพ้นไปจากความทุกข์และความทรมานทั้งหลาย ซึ่งเป็นการย้ายออกจากความมีบ้านไปสู่ความไม่มีบ้าน การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ ทำให้เกิดความเศร้าโศกโทมนัสแด่พระราชบิดาพระมารดา ตลอดจนพระมเหสีและพระโอรสของพระองค์

(ข) พระองค์ได้เสด็จไปทรงศึกษาครั้งแรกกับพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น ที่มีชื่อว่า **อาฬารดาบส** แต่ข้อปฏิบัติหรือลัทธิของอาฬารดาบสดูเหมือนไม่ให้คำตอบในสิ่งที่พระองค์ทรงกำลังค้นหา ดังนั้นพระองค์ได้จากอาฬารดาบสและได้เสด็จไปหาพระอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่อีกตนหนึ่ง คือ **อุทกดาบส** พระองค์ทรงผิดหวังอีกครั้งหนึ่ง ข้อปฏิบัติหรือลัทธิที่พระอาจารย์ได้สั่งสอน ดูเหมือนว่าไม่ได้นำพาคนเราให้หนีไปจากทุกข์ได้เลย

(ค) ด้วยความผิดหวังที่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เจ้าชายจึงทรงตัดสินใจพึ่งสมมติฐาน และพลังความคิดของพระองค์เองในตอนนั้น พระองค์ทรงมีสมมติฐานว่า โดยการฝึก “โยคะ” พระองค์คงมีพลังที่เหนือธรรมชาติซึ่งคงช่วยให้พระองค์ทรงเอาชนะความทรมานและความทุกข์ได้ ดังนั้นเราได้อ่านพบว่า เจ้าชายได้ทรงกระทำทุกรกริยา (ความลำบาก และความทุกข์ทรมานทุกชนิด) เช่น การอดกลั้นลมหายใจ และการปฏิบัติอื่นๆ ที่เป็นลักษณะของข้อปฏิบัติ “โยคะ” อย่างไรก็ดี ผลลัพธ์ยังอยู่ไกลจากความพึงพอใจอยู่เช่นเดิม มันไม่ทำให้ความรู้สึกโกรธหรือโลภ หรือทุกข์ใดๆ ลดน้อยถอยลงไปในระดับใดเลย

ต่อมาพระองค์ทรงหันไปหาการปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “ตบะ” พระองค์ได้ทรงคิดว่า อาหารและเครื่องดื่มเป็นเพียงทำให้ความลุ่มหลงและความต้องการมีความสุขโดยทางประสาทสัมผัสต่างๆ ของคนเราคงอยู่เท่านั้น ดังนั้นพระองค์ได้ทรงอดพระกระยาหารทีละน้อย ซึ่งทรงเสวย

พระกระยาหารน้อยลงเรื่อยๆ ในแต่ละวัน จนถึงจุดที่พระองค์เกือบทรงมีชีวิตไม่รอด ดังนั้นพระองค์จึงทรงยุติ

ดังนั้นพระองค์ได้ทรงสรุปในเวลานั้นว่า ทั้งชีวิตแบบเจ้าชายซึ่งห้อมล้อมด้วยความสุขสำราญ ความฟุ้งเฟ้อ และอำนาจวาสนา และชีวิตที่มีแต่ความทรมานและการทรมานชีวิต ซึ่งแทนขั้วที่สุดโต่งทั้งสองปลายไม่มีประโยชน์ เพราะไม่นำไปสู่อิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความทุกข์ในทางใดเลย ดังนั้นพระองค์จึงทรงละทิ้งการกระทำ "โยคะ" และ "ตบะ" โดยสิ้นเชิงเหมือนที่พระองค์ทรงเคยใช้ชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อของเจ้าชายแต่กาลก่อน

เนื่องจากอาจเป็นเพราะความล้มเหลวของขั้วสุดโต่งทั้งสองปลายในชีวิตนั่นเอง ที่แนวความคิดเกี่ยวกับ**ทางสายกลาง**เริ่มปรากฏต่อพระองค์ ซึ่งกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้พระองค์ตั้งสมมติฐานขึ้นมาใหม่เพื่อเจตจำนงต่อไป

(ง) ในการค้นหาทางสายกลางนั้น ในอันดับต่อไปพระองค์ได้ทรงหันไปหาการคิดอย่างลุ่มลึก และการปฏิบัติศิลปะการสำรวมและการทำสมาธิแบบโบราณ จากการที่พระองค์ทรงเพียรพยายามทำสมาธิเป็นเวลานาน พระองค์ทรงได้รับ**การรู้แจ้ง** (ญาณ) ในการเข้าถึงธรรมชาติของชีวิต สาเหตุของความทุกข์ทรมานของมนุษย์ และวิธีที่ถูกต้องทำให้คนเรามีอิสรภาพจากสภาวะที่ทรมานนี้ได้สำเร็จ คงเป็นระหว่างช่วงเวลาการคิดอย่างหนักที่ยาวนานนี้เองที่พระองค์มาถึงการรู้แจ้งเกี่ยวกับ **"ปฏิจจสมุปบาท"** ซึ่งเป็นพื้นฐานปรัชญาของพระองค์ และ **"มรรคอันมีองค์แปด"** ซึ่งเสนอทางแก้ในการขจัดความทรมานและความทุกข์

กล่าวกันว่า การสำรวมและการทำสมาธิที่พระพุทธองค์ทรงบรลุเป็นระดับที่สูงมากจริงๆ ซึ่งระดับนั้นยังไม่มีใครอื่นไปถึงได้ ในอารามพุทธศาสนาทั้งหลายในประเทศไทยทุกวันนี้ เรายังพบคนรุ่นหนุ่มสาวและสูงอายุกำลังเรียนศิลปะของการสำรวมและการทำสมาธิแบบโบราณนี้อยู่ แต่เขาบรรลุความสำเร็จขั้นใด หรือมีความสำเร็จหรือไม่นั้น ยังไม่มีการ

ประเมินเป็นทางการแต่อย่างใด กล่าวกันว่าผู้ที่ปฏิบัติเท่านั้นจึงจะเข้าใจว่าอะไรเป็นอะไร เราต้องเอาตัวเข้าไปมีประสบการณ์เองเพื่อทำความเข้าใจมัน นักวิทยาศาสตร์ นักปราชญ์บางคน และพระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนบางรูป กำลังเรียนศิลปะโบราณนี้อยู่เช่นกัน ผลของความพยายามของท่านเหล่านี้ออกมาอย่างไร คงเป็นเรื่องน่าสนใจที่ควรทราบจริงๆ

จากผลสืบเนื่องในความสำเร็จของพระองค์ในการเข้าใจธรรมชาติของชีวิต และในการบัญญัติหนทางในการพาคนเราออกจากวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของความทรมานและความเจ็บปวด เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงกลายเป็นผู้หลุดพ้น มีอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งไปไกลเกินกว่าความทุกข์จะไปถึง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ทรงบรรลุการตรัสรู้นั่นเอง พระองค์ทรงได้รับอิสรภาพและชีวิตที่ดีตามที่พระองค์ทรงเสาะตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระองค์จึงทรงได้รับการถวายพระนามว่า **พระพุทธองค์** หรือ **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้า"**

หนทางหรือทางหรือรูปแบบของพฤติกรรมหรือข้อปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่า **"มรรคอันมีองค์แปด"** ซึ่งทำให้ความทุกข์หรือการทุกข์ทรมานต่างๆ หลุดพ้นไปโดยพระพุทธองค์และพระสาวกนั้นอาจนำมาอธิบายได้ในทำนองต่อไปนี้ อย่างไรก็ดีก่อนทำเช่นนั้นควรได้เน้นความสำคัญอย่างยิ่งให้เห็นว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น การปฏิบัติตาม**มรรคอันมีองค์แปด** มีการยอมรับเป็นสองระดับ กล่าวคือ

(1) **ระดับสังคม** ผู้เลื่อมใสเพียงแต่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนหรือข้อปฏิบัติบางประการเท่านั้น ในวิธีทำให้มีความสงบสุข ความสมานฉันท์ ความร่วมมือ และความเคารพระหว่างเพื่อนมนุษย์ เป็นต้น สังคมที่ส่งเสริมพระพุทธศาสนาในระดับพื้นฐานนี้ คาดว่าคงมีความสงบสุขและความสุขที่พอเพียง เพราะข้อปฏิบัติเหล่านั้นแม้มีจำกัดคงยังช่วยทำให้ความรู้สึกโลภ โกรธ และโง่เขลา สำหรับแต่ละคนลดน้อยลงไปได้ ซึ่งจะไปดับ **"ตัณหา"** (ความอยาก) **อุปาทาน** (การยึดติดกับความอยาก) และแม้แต่พฤติกรรม

(กรรม) ต่อมวลมนุษย์ของตนเองลงได้ในระดับหนึ่ง ตามที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างให้เห็นภาพนี้ เป็นคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติในระดับพื้นฐานบางประการที่จะมีส่วนช่วยให้เกิดความสงบสุขและความสุขในสังคมได้

ศีลห้าหรือคำสั่งสอนห้าประการ การยอมรับของคำสั่งสอนนี้เป็นคุณสมบัติขั้นต่ำสุดที่จำเป็นในการสร้างพื้นฐานของชีวิตที่ดีงาม และเพื่อความก้าวหน้าไปสู่การดับความทุกข์ต่อไป ดังต่อไปนี้

1. การละเว้นจากการฆ่าหรือการทำให้บาดเจ็บ ผู้ใดก็ตามที่พยายามหาความสุขใส่ตัวเองเท่านั้น และในการทำเช่นนั้นต้องทำร้ายหรือฆ่าสิ่งมีชีวิตซึ่งต้องการหาความสุขเหมือนกัน เขาผู้นั้นย่อมจะไม่พบความสุขเลย

2. การละเว้นจากการหยิบเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ให้

3. การละเว้นจาการประพฤติผิดทางเพศ (“ในบรรดาความลุ่มหลงและความทะยานอยากทั้งหลาย ไม่มีสิ่งใดรุนแรงเท่าความฝักใฝ่ทางเพศ”)

4. การละเว้นจากการกล่าวความเท็จ

5. การละเว้นจากเครื่องดื่มและยาที่เป็นพิษต่อร่างกาย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความพลั้งเผลอ

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ดีงาม

1. จงมีความอดกลั้น

2. จงมีความสุขุม

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเป็นผู้มีคุณค่า

1. จงให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น

2. จงมีความกตัญญูสำหรับความช่วยเหลือที่ได้รับ และกระทำกรรมดีเป็นการตอบแทน

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความลำเอียง

1. ลำเอียงเพราะรัก

2. ลำเอียงเพราะเกลียด

3. ลำเอียงเพราะขาดความเข้าใจ

4. ลำเอียงเพราะความกลัว

ทั้งสี่ประการนี้ต้องหลีกเลี่ยงให้จงได้

คำสอนของพระพุทธองค์

1. จงละเว้นจากการกระทำชั่วทั้งหลาย ทั้งทางวาจา ทางกาย และทางใจ

2. จงกระทำแต่ความดีทั้งทางวาจา ทางกาย และทางใจเท่านั้น

3. จงทำใจให้สงบโดยการขจัดความไม่บริสุทธิ์ทั้งหลายอันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉา และความโง่เขลา เป็นต้น

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยสู่ความเสื่อมสี่ประการ

1. การหมกมุ่นในความสุขทางเพศ

2. การหมกมุ่นในเครื่องดื่มที่เป็นพิษต่อร่างกาย

3. การหมกมุ่นในการพนัน

4. การหมกมุ่นกับพวกคนชั่ว

ข้อปฏิบัติทั้งหมดตามที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างให้เห็นภาพและสิ่งอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก มีความหมายสำหรับความสงบสุขและความก้าวหน้า ในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งง่าย มีประโยชน์ และเพื่อวัตถุประสงค์ในการสร้างเสริมความสมานฉันท์ ความสงบสุข และความสามัคคีในระดับสังคม

การปฏิบัติในระดับสังคมตามข้อปฏิบัติ (ธรรมะ) ต่างๆ นี้ เรียกโดยทั่วไปว่า ในระดับโลก (โลกียะ) ซึ่งยังไม่ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ แต่ช่วยให้เกิดความสงบสุขและความสุขในสังคมได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

(2) ระดับเอกัตบุคคล ข้อปฏิบัติในระดับนี้ มีไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์แต่ละรูปโดยเฉพาะผู้ซึ่งมุ่งไปสู่การบรรลุการหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างจริงจัง ข้อปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ใน **"มรรคอันมีองค์แปด"** ต้องยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น ที่จริงแล้วตั้งใจมีไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามหนทาง

ของพระพุทธองค์อย่างเต็มที่ ซึ่งย้ายจากความมีบ้านสู่ความไม่มีบ้าน สู่การหลุดพ้น การปฏิบัติในระดับนี้เรียกโดยทั่วไปว่า ระดับเหนือโลก (โลกุตระ) พระพุทธองค์และพระสาวกเพียงไม่กี่รูปเท่านั้นที่ทรงและได้ประสบความสำเร็จในการบรรลุความหลุดพ้น

ต่อไปนี้เราจะได้หันมาดูคำอธิบายละเอียดเกี่ยวกับ **"มรรคอันมีองค์แปด"** ซึ่งเป็นเพียงหนทางหรือทางซึ่งประกอบด้วย 8 ช่องทางเล็กๆ ซึ่งทั้งหมดนี้มาบรรจบกันเป็นทางหลวงพิเศษ มันเป็นทางที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานของมนุษย์ โดยการก้าวหน้าและการไต่ขึ้นไปถึงภูมิปัญญาและความสงบสุขในระดับที่สูงกว่าทีละน้อย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการฝึกอบรมทางพฤติกรรมและทางจิตใจด้วย ประเด็นทั้งแปดของหนทางถูกแบ่งออกเป็นสามหมวดใหญ่ๆ ดังนี้

1. **ภูมิปัญญา (ปัญญา)** มุ่งการปลดปล่อยหรือการหลุดพ้น ได้แก่
   1) ความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือความเข้าใจชอบ *(สัมมาทิษฐิ)*
   2) ความคิดที่ถูกต้อง หรือความคิดชอบ *(สัมมาสังกัปปะ)*
2. **ศีลธรรม (ศีล)** มุ่งการทำใจให้มีความบริสุทธิ์
   3) การพูดที่ถูกต้อง หรือวาจาชอบ *(สัมมาวาจา)*
   4) การปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือการปฏิบัติชอบ *(สัมมากัมมันตะ)*
   5) การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง หรือการเลี้ยงชีพชอบ *(สัมมาอาชีวะ)*
3. **การสำรวม (สมาธิ)** มุ่งการเข้าถึงแก่นแท้
   6) การเพียรพยายามที่ถูกต้อง หรือการเพียรชอบ *(สัมมาวายามะ)*
   7) การมีสติที่ถูกต้อง หรือสติชอบ *(สัมมาสติ)*
   8) การมีสมาธิที่ถูกต้อง หรือสมาธิชอบ *(สัมมาสมาธิ)*

ในตอนเริ่มต้นนั้น ซึ่งเป็นการเข้าใจที่ถูกต้องในระดับต่ำสุดแต่สำคัญเกี่ยวกับความทุกข์ ฯลฯ มีความจำเป็นเพื่อให้เป็นจุดเริ่มต้นหรือแรง

จูงใจสำหรับการศึกษาและปฏิบัติต่อไปอีก

เมื่อการเข้าใจที่ถูกต้องขึ้นมาสูงอีกระดับหนึ่งแล้ว การปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับ**หมวดศีลธรรม** ต้องทำให้ได้อย่างสมบูรณ์ เพราะศีลธรรมทำให้ใจมีความบริสุทธิ์ที่จำเป็นสำหรับการฝึกธรรมต่อไปอีก

หลังจากการบรรลุการมีความบริสุทธิ์ทางใจแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการทำให้มีความสำรวม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการฝึกอบรมสติปัญญา หรือจิตใจอย่างมีระบบ

เมื่อคนเรามีใจบริสุทธิ์และสติปัญญาได้รับการฝึกอบรมอย่างประสบความสำเร็จแล้ว เราอยู่ในตำแหน่งที่จะบรรลุการเข้าใจที่ถูกต้องและการคิดที่ถูกต้อง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ภูมิปัญญา หรือปัญญา หรืออิสรภาพ

ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่าการเข้าใจที่ถูกต้อง จึงเป็นทั้งการเริ่มต้นและการสิ้นสุดของทางสายกลาง

ถ้าจะให้พูดเป็นคำศัพท์ง่ายๆ และพูดแต่ในระดับโลกียะเท่านั้น **ทางสายกลาง**อาจนำมาอธิบายได้ในวิธีต่อไปนี้

1. การเข้าใจที่ถูกต้อง *(สัมมาทิษฐิ)*

ภายในความหมายกว้างๆ มีแนวความคิดสำคัญๆ รวมอยู่ 5 ประการ ได้แก่

(ก) การเข้าใจอริยสัจสี่ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1) **การเข้าใจว่าความทุกข์คืออะไร** ความทุกข์ตามปกติหมายถึง การเกิด การผุพังเน่าเปื่อย การตาย ความเศร้า การแสดงความเสียใจ ความเจ็บปวด ความโศก ความสิ้นหวัง และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการ กล่าวโดยสรุปคือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจเป็นมวลรวมของความทุกข์ทั้งสิ้น

2) **การเข้าใจสาเหตุของความทุกข์ "ตัณหา"** หรือความ

อยากหรือความโลภ หรือความทะยานอยาก เป็นสาเหตุของความทุกข์ ในทางกลับกัน **"ตัณหา"** และสาเหตุต่างพบในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย หรือวัฏสงสาร ที่เรียกว่า **"ปฏิจจสมุปบาท"** ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ทั้งมวล

3) **การเข้าใจการดับทุกข์** ในเมื่อความทุกข์มีสาเหตุอยู่ใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** การดับทุกข์ต้องค้นหาให้ได้ใน "ปฏิจจสมุปบาท" เหมือนกัน ดังนั้นในการดับ**ความโง่เขลา** *(อวิชชา)* หรือการขาดความรู้ในธรรมชาติแห่งชีวิต **แรงขับ** *(สังขาร)* ไปสู่การกระทำด้วยความหลงผิดต้องถูกทำให้ดับไป เมื่อการดับไปของแรงขับต่างๆ **การรับรู้** *(วิญญาณ)* ของแรงขับย่อมไม่เกิด เมื่อมีการขาดหายไปของการรับรู้เช่นนี้ **พฤติกรรมที่มีชีวิตชีวา** *(นาม-รูป)* ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการอันตรธานไปของพฤติกรรมที่มีชีวิตชีวาแล้ว **อวัยวะสัมผัสต่าง ๆ** *(อายาตนะ)* ย่อมไม่มาเกี่ยวข้องกับการกระทำที่ลุ่มหลงหรือหลอกลวง เมื่อไม่มีการเกี่ยวข้องของอวัยวะสัมผัสต่างๆ แล้ว **การสัมผัสหรือการประทับรอยสัมผัส** *(ผัสสะ)* ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการขาดหายไปของการประทับรอยสัมผัสที่ลุ่มหลงแล้ว **ความรู้สึกชั่วร้ายต่าง ๆ** *(เวทนา)* ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการขาดหายไปของความรู้สึกที่เป็นอันตรายแล้ว **ความอยาก** *(ตัณหา)* ย่อมไม่เกิดขึ้น ที่ใดไม่มีความอยากย่อมไม่มี**การติดยึด** (อุปาทาน) กับมัน เมื่อมีการดับของการติดยึดแล้ว ย่อมไม่มี**การกระทำที่หลงผิด** หรือที่เรียกว่า **การเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ** (*"กรรมภาวะ"* หรือพูดย่อว่า *"ภาวะ"* หรือ *"ภพ"*) เมื่อมีการขาดหายไปของการ**กระทำที่หลงผิด** ย่อมไม่มีการปรากฏของแนวคิดเกี่ยวกับ **"ตัวเรา–ของเรา"** กล่าวอีกอย่างคือ ย่อมไม่มี **"การเกิด"** *(ชาติ)* เมื่อมีการขาดหายไปของ "การเกิด" ย่อมไม่มี**การเสื่อมสลาย**หรือ**การผุพังเน่าเปื่อย** *(ชรา)* หรือไม่มี**การตาย** (มรณะ) ดังนั้นจึงไม่มีความเสียใจ ความโศก ความเจ็บปวด การรู้สึกเสียใจ และการสิ้นหวัง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การดับทุกข์นั่นเอง โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า **การดับความโง่เขลา** *(อวิชชา)* ทำให้เกิดการดับทุกข์ทรมาน *(ทุกขะ)*

4) **การเข้าใจหนทางหรือทางที่นำไปสู่การดับทุกข์** ซึ่งที่จริงแล้ว หมายถึงการเข้าใจความจริงว่าคนเราต้องหลีกเลี่ยงการกระทำที่เป็นขั้วสุดโต่งทั้งสองปลาย และควรส่งเสริม**ทางสายกลาง** ซึ่งได้แก่ **มรรคอันมีองค์แปด** เพราะหนทางนี้จะนำไปสู่การดับทุกข์ในที่สุด นอกจากนี้ยังสมควรกล่าวอีกว่าการปฏิบัติทางสายกลางมีอยู่สองระดับ กล่าวคือ **ระดับธรรมดาของโลก *(โลกียะ)*** ซึ่งนำมาปฏิบัติโดยคนทั่วไป ซึ่งต่อมาอาจได้รับความสงบสุขและความสุขระดับหนึ่งหรือพอประมาณ และ**ระดับเหนือธรรมดาของโลก *(โลกุตระ)*** ซึ่งนำมาปฏิบัติแต่ละคนโดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ผู้มีแรงดลใจที่อยากเป็นผู้มีใจบริสุทธิ์ และมีอิสรภาพจากความทุกข์ แนวคิดในเรื่องระดับต่างกันนี้ มีความจำเป็นในการบรรลุการเข้าใจที่ถูกต้องหรือการเข้าใจชอบมากทีเดียว เมื่อเราพูดถึง**ทางสายกลาง**หรือพูดถึงการปฏิบัติตามข้อปฏิบัติต่างๆ ต่อไปนี้เราต้องมั่นใจว่าเรากำลังอยู่ในระดับไหนหรือขั้นไหน ในชีวิตประจำวันเรามักพบบ่อยที่คนสองคนโต้เถียงกันอย่างเผ็ดร้อน และเมื่อมาวิเคราะห์ข้อโต้เถียงแล้ว มักพบเสมอว่าตำแหน่งที่แต่ละคนยึดถือเป็นคนละระดับหรือคนละระนาบกัน ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลยว่าความคุ้นเคยหรือความเข้าใจร่วมกันจึงแทบจะไปไม่ถึง เพื่อยกตัวอย่างให้เห็นภาพอาจกล่าวได้อย่างง่ายว่า ปัญหาที่ควรจัดการในระดับนโยบายไม่สามารถจัดการอย่างได้ผลในระดับปฏิบัติโครงการ ดังนั้นจึงน่าจะได้ข้อเตือนใจเราเองอย่างถูกว่า เรากำลังปฏิบัติอยู่ในระดับอะไร เพื่อว่าเราจะปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิผลและหลีกเลี่ยงการเข้าใจผิดที่ไม่จำเป็นได้ทั้งหมด

(ข) การเข้าใจรากเหง้าของการทำดีและการทำชั่ว การทำชั่วอาจทำได้โดย**ทางคำพูด *(วจีกรรม)* การกระทำ *(กายกรรม)*** และการคิด ***(มโนกรรม)*** ตัวอย่างเช่น การฆ่า การลักขโมย และการประพฤติผิดในกามเป็นการทำชั่ว *(กายกรรม)* การพูดปดและการใช้ภาษาเลวเป็นคำพูดชั่ว *(วจีกรรม)* ความอยาก ความมุ่งร้าย และทัศนะที่ผิดเป็นความคิดชั่ว (มโนกรรม)

รากเหง้าหรือพื้นฐานของการทำชั่วเหล่านี้จะพบอยู่ใน 1) **ความโลภ** *(โลภะ)* 2) **ความโกรธ** *(โทสะ)* และ 3) **ความหลงหรือความโง่เขลา** *(โมหะ)*

ความโลภและความโกรธเกลียด มักตามมาด้วยความโง่เขลา *(ความหลง)* ซึ่งเป็นรากเหง้าเบื้องต้นของความชั่วทั้งมวล

การทำดีเป็นสิ่งตรงกันข้ามกันกับการทำชั่วนั่นเอง ตัวอย่างเช่น การละเว้นจากการฆ่า การพูดปด และการมุ่งร้าย การกระทำเหล่านี้มีพื้นฐานมาจาก**การไม่เห็นแก่ตัว** *(อโลภะ)* **การมีเมตตากรุณา** *(อโทสะ)* และ **ภูมิปัญญา** *(อโมหะ)*

ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้ทำดีและละเว้นจากการทำชั่ว

(ค) การเข้าใจคุณลักษณะชีวิตสามประการ *(ติลักขณะ)*

ลักษณะชีวิตสามประการ หรือที่เรียกว่า **"ติลักขณะ"** เป็นโลกทัศน์ตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งยังถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ควบคุมการเป็นอยู่ทุกรูปแบบ คุณลักษณะชีวิตสามประการอธิบายได้ดังนี้

1) **อนิจจา** (การเปลี่ยนแปลง) กล่าวกันว่า การเกิดทุกอย่างไม่คงทนถาวรโดยธรรมชาติ ที่จริงแล้วทุกอย่างอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลง และกำลังเป็นอยู่ในทางร่างกายคนเราย่อมแก่ขึ้น เปลี่ยนแปลงและแตกต่างไปจากเดิมในชีวิตแต่ละวัน คนเราเปลี่ยนแปลงจากวัยทารกไปสู่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยกลางคน วัยสูงอายุ การผุพังเน่าเปื่อย และในที่สุดคือความตาย ในทางจิตวิทยา แนวความคิด ความคิดรวบยอด ความเข้าใจ เจตคติ ฯลฯ เปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อเรามีประสบการณ์มากขึ้น และได้รับความหมายต่างๆ มากขึ้นในแต่ละวัน นักศึกษาเข้ามาในห้องสัมมนาในตอนเช้า และอีกสามชั่วโมงต่อมา เขากลายเป็นคนที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งได้รับการเปิดเผยสู่แนวความคิดบางอย่างที่ตนเองไม่เคยทราบมาก่อน เขากลายเป็นคนเปลี่ยนแปลงไปเพราะแนวความคิดใหม่ที่เขาได้รับมา เขาเปลี่ยนแปลงไปง่ายมาก

หลักแห่ง “อนิจจา” เป็นสิ่งเห็นได้ชัด และยังมีความสำคัญอย่างยิ่ง คนที่ไม่รู้ว่ามันมีอยู่หรือไม่รู้ความหมายต่างๆ ของมัน จะเรียกว่าเป็นผู้ที่มีวุฒิภาวะแทบไม่ได้เลย

ในสังคมประชาธิปไตย “อนิจจา” ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ส่วนในสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ อนิจจาให้สิ่งจำเป็นแก่ครูบาอาจารย์ผู้ที่ต้องจัดการกับนักเรียนที่ดื้อดึง หยาบคาย ขาดความรู้สึกในค่านิยมต่างๆ ฯลฯ เพราะองค์ประกอบที่ไม่พึงปรารถนาทั้งหลายเหล่านี้อาจมีการดัดแปลงและมีการเปลี่ยนแปลงไปในที่สุด ดังนั้นจึงมีความหวังอยู่เสมอ เมื่อมีการแนะแนวและการให้คำปรึกษาที่รอบคอบครูอาจนำลูกศิษย์ของตนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นได้ในที่สุด

ในที่สุด คนเราไม่ควรตื่นตระหนกด้วยความประหลาดใจเมื่อการเปลี่ยนแปลงสาหัสมาถึงตัว มีแต่คนประมาทเท่านั้นที่ไม่มีการเตรียมตัวเพื่อปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ หรือ “อนิจจา”

2) **ทุกขะ** *(ความทุกข์)* เมื่อทุกอย่างเปลี่ยนแปลงคนเราย่อมได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เมื่อการเปลี่ยนแปลงไม่เป็นสิ่งที่ชอบการไม่มีความสุขและความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นในทางร่างกายนั้น เมื่อคนเราเข้าสู่วัยสูงอายุและรู้ว่าความตายกำลังเข้ามาใกล้ เราจะรู้สึกหมดอาลัยในชีวิต เมื่อคนร่ำรวยซึ่งด้วยความประมาทเลินเล่อบางอย่างสูญเสียความมั่งคั่งไปทั้งหมด เขาจะถูกโถมกระหน่ำด้วยความเศร้าและความเจ็บปวดไปเท่านั้น ส่วนในทางจิตใจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมื่อถูกยัดเยียดให้แก่สังคมอย่างรวดเร็ว คงเป็นเหตุให้เกิดความไม่พึงพอใจ ความว้าวุ่นใจ และความโกรธแค้นอย่างมาก

กล่าวกันว่าการเกิดทุกอย่างย่อมมีความทุกข์ ที่จริงแล้วการเปลี่ยนแปลงเป็นระเบียบของวันเวลา พูดง่ายๆ คือ นี่แหละโลกแห่งความตรงข้าม เรามีผู้ชายและผู้หญิง ความสว่างและความมืด บวกและลบ ภูมิปัญญาและความหลงผิด ความขยันและความเกียจคร้าน ความรอบคอบ

และความประมาทเลินเล่อ ความกล้าหาญและความขลาด ฯลฯ ซึ่งแทนสิ่งทั้งหลายที่เป็นของคู่กันและตรงกันข้ามกัน แนวความคิดในสิ่งที่เป็นของคู่กันนี้ยังขยายไปถึงการมีความหมายว่าสิ่งใดก็ตามที่เกิดมา ย่อมมีสิ่งอื่นมาเผชิญหรือตรงกันข้ามเสมอ ซึ่งจบลงด้วยความไม่พึงพอใจหรือการไม่มีความสุข ดังนั้นโดยทั่วไปชีวิตจึงเต็มไปด้วยความทุกข์และความทรมาน

3) **อนัตตา** *(โมฆะ หรือความไม่มีอะไร)* การเกิดทุกอย่างทั้งเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เมื่อมีการวิเคราะห์แล้วเป็นเพียงโมฆะ การเกิดทั้งหมดเป็นกระบวนการของปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเปลี่ยนจากขั้นหนึ่งไปอีกขั้นหนึ่ง ไม่มีอะไรอยู่คงที่ตามเดิม กระบวนการจะต่อไปเรื่อยตราบใดที่ยังมีเงื่อนไขที่ทำให้พอใจ ดังนั้นตามทัศนะของการเปลี่ยนแปลงคงที่ และการกำหนดเงื่อนไขของชีวิต ย่อมไม่มีตัวตนที่ถาวรหรือไม่เปลี่ยนแปลงหรือจิตวิญญาณอย่างแท้จริง เพื่อให้เห็นตัวอย่างเป็นภาพชัดยิ่งขึ้น สมมติว่ามีวัตถุชิ้นหนึ่ง เรียกว่า ตู้เสื้อผ้า ซึ่งเป็นเพียงชื่อเรียกกลุ่มวัสดุที่นำมาประกอบรวมกันในทำนองที่มีที่ว่างอยู่ข้างในเป็นสัดส่วน เพื่อว่าจะนำสิ่งของอื่นใส่เข้าไปในนั้นได้ เมื่อใดที่วัสดุต่างๆ เช่น ไม้ ตาปู ฯลฯ ถูกแยกออกจากกัน ตู้เสื้อผ้านั้นไม่เกิดอีกแล้ว มันกลายเป็นความไม่มีอะไร

ในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เรียกว่าเป็นมนุษย์ เอกัตบุคคล หรือ “ตัวเรา” จึงเป็นเพียงการรวมตัวของปรากฏการณ์ทางร่างกายและจิตใจที่กำลังเปลี่ยนแปลง และไม่มีการเกิดจริงภายในตัวเอง

เมื่อมีการช่วยเหลือจากความสามารถต่างๆ เช่น ภูมิปัญญาและทักษะต่างๆ คนเราสามารถสร้างและสร้างวัตถุที่น่าแปลกใจได้มากมาย แต่เมื่อมีการเข้าใจหลักของ **“อนิจจา” “ทุกขา”** และ **“อนัตตา”** คงไม่มีความเสียใจหรือไม่มีความกลัว เมื่อวัตถุต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปและบางทีกลับไปสู่ความไม่มีอะไร ภูมิปัญญาและทักษะต่างๆ เองย่อมเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นเมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก (โลกียะ) คนเราควรทำดีที่สุดก่อนการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งยวดปรากฏขึ้น เพื่อทำให้เกิดความสงบสุข ความก้าวหน้า

และทำให้ความทุกข์น้อยที่สุดในระหว่างเพื่อนมนุษย์

แนวความคิดพื้นฐานทั้งสามประการเหล่านี้ ซึ่งได้แก่ **การเปลี่ยนแปลง ความทุกข์** และ**ความไม่มีอะไร** รวมกันเป็นโลกทัศน์ตามหลักพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวในเชิงอภิปรัชญา จะได้ว่า หลักสามประการนี้ รวมทั้ง **"ปฏิจจสมุปบาท"** *(กฎแห่งเหตุผล)* อธิบายให้ทราบว่าสิ่งใดเป็นจริงและเกี่ยวข้องกันอย่างไร

(ง) การเข้าใจการปฏิบัติในระดับธรรมดาโลกและเหนือธรรมดาโลก ตามที่ได้กล่าวไปแล้ว การปฏิบัติ**ทางสายกลาง**มีการกระทำได้ในสองระดับ การปฏิบัติที่ให้ผลลัพธ์ในระดับธรรมดาโลก ซึ่งจบลงด้วยความสงบสุข ความก้าวหน้า และการทำให้ความทุกข์สำหรับแต่ละคนและสังคมลดน้อยลง เรียกว่า **การปฏิบัติแบบธรรมดาโลก *(โลกียะ)*** ส่วนการปฏิบัติที่นำมาแต่ละคนหนีไปจากสังคมและไปสู่ชีวิตที่บริสุทธิ์ เรียกว่า **การปฏิบัติเหนือธรรมดาโลก *(โลกุตระ)*** ดังนั้นจึงมีโอกาสสำหรับคนเราที่จะบรรลุอิสรภาพที่มีขีดจำกัดและดำรงชีวิตที่มีประโยชน์ในสังคม หรือกลายเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา ซึ่งค้นหาอิสรภาพในระดับสูงสุดก็ได้

(จ) การเข้าใจกฎแห่งเหตุผลหรือการเกิดแบบพึ่งพา *(ปฏิจจสมุปบาท)* สาเหตุของความทุกข์ เช่นเดียวกันกับการดับทุกข์ มีพบในวัฏสงสารแห่งชีวิตตามที่อธิบายไปแล้วในหน้าก่อนๆ และตามที่สังเกตเห็นแล้วว่าความหลงผิดหรือการขาดความรู้ที่จำเป็น *(อวิชชา)* ที่ยื่นออกมาอย่างเห็นชัดเป็น**วงจรชั่วร้าย**ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ทรมานนี้ ยิ่งไปกว่านั้นตามกฎนี้ยังชี้ให้เห็นว่าสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ เช่น คน สัตว์ ฯลฯ ไม่ได้เป็นผลลัพธ์ของโอกาสบอดหรือมืดมน แต่เป็นผลลัพธ์ของสาเหตุและเงื่อนไขตามที่ได้แสดงใน "ปฏิจจสมุปบาท"

โดยสรุปคือ การเข้าใจลุ่มลึกเกี่ยวกับ**หลักทั้งห้าประการ** คือ **1) อริยสัจสี่ 2) รากเหง้าแห่งการทำดีและการทำชั่ว 3) คุณลักษณะชีวิตสามประการ 4) การปฏิบัติในระดับธรรมดาและเหนือธรรมดาโลก**

5) กฎแห่งเหตุผล รวมกันเป็นสิ่งที่เรียกว่า **"การเข้าใจที่ถูกต้อง"** ซึ่งเป็นคำกล่าวข้อแรกใน**ทางสายกลาง** ความรู้หรือความเข้าใจเฉพาะนี้ยังเป็นสิ่งที่เรียกว่า **ความรู้จำเป็น** ซึ่งถ้าขาดหายไปเรียกว่า "ความหลง" หรือ "ความโง่เขลา" ที่จริงแล้วมันเป็นสิ่งค้นพบหรือคำกล่าวที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งศีลธรรมที่ต้องปฏิบัติอีกเพื่อให้บรรลุการเข้าใจที่แท้จริงอีกเป็นจำนวนมาก กฎแห่งศีลธรรมเหล่านี้ต้องเกี่ยวข้องกับการพูด การคิด และการกระทำ ตามที่สะท้อนให้เห็นในคำศัพท์ว่า "การคิดชอบ" "วาจาชอบ" และ "การปฏิบัติชอบ" ฯลฯ

2. การคิดที่ถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ)

คำว่า "การคิดที่ถูกต้อง" หมายถึง การคิดที่ปราศจากความลุ่มหลง ความมุ่งร้าย และความทารุณ กล่าวกันว่าการบรรลุการคิดชอบได้ คนเราต้องมี "การเข้าใจที่ถูกต้อง" ด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ในการพยายามเอาชนะการคิดชั่ว เราต้องมี "ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง" ในทำนองเดียวกัน เพื่อคงไว้ซึ่งการคิดชอบ คนเราต้องมี "การมีสติที่ถูกต้อง" ด้วย ดังนั้น ปัจจัยสำคัญสามประการต้องไปตาม "การคิดที่ถูกต้อง" เพื่อให้ได้ผลลัพธ์เป็นที่พอใจ ซึ่งได้แก่ "การเข้าใจที่ถูกต้อง" "ความเพียรที่ถูกต้อง" และ "การมีสติที่ถูกต้อง" ที่จริงแล้ว ปัจจัยสำคัญทั้งสามประการนี้ ต้องตามด้วยหลักที่เหลือใน**มรรคอันมีองค์แปด**ทั้งหมด ในทำนองว่าหลักทั้งหมดต้องนำมาผูกมัดเข้าด้วยกันเพื่อทำให้เป็นองค์รวมทั้งหมด

ดังนั้นจึงขอกล่าวย้ำไว้ในที่นี้ว่า "การเข้าใจที่ถูกต้อง" และ "การคิดที่ถูกต้อง" รวมกันขึ้นเป็นสิ่งที่เรียกว่า **"ภูมิปัญญา"** หรือ**สติปัญญา** (ปัญญา) ส่วน "วาจาที่ถูกต้อง" "การปฏิบัติที่ถูกต้อง" และ "การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง" ประกอบขึ้นเป็น**กฎและวินัย**หรือ**ศีลธรรม** (ศีล) และ "ความเพียรที่ถูกต้อง" "สติที่ถูกต้อง" และ "สมาธิที่ถูกต้อง" ประกอบขึ้นเป็นการ**สำรวม** *(สมาธิ)*

3. วาจาที่ถูกต้อง (สัมมาวาจา)

ในการปฏิบัติ "วาจาที่ถูกต้อง" คนเราต้องปฏิบัติตามกฎต่อไปนี้

1) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการพูดปด เราต้องไม่พูดปดเพื่อประโยชน์ของตนเอง เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่น

2) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการนินทา เราต้องไม่พูดซ้ำในสิ่งที่ได้ยินมา ซึ่งอาจเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยก

3) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการใช้ภาษากระด้างกักขฬะ เราพูดเฉพาะคำที่สุภาพ อ่อนโยน และมีมารยาท เราต้องฝึกฝนตัวเองในทำนองว่าไม่มีคำชั่วร้ายหลุดออกมาจากริมฝีปากได้เลย

4) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นการคุยที่ไร้ประโยชน์ เราต้องพูดเฉพาะในโอกาสที่เหมาะด้วยความจริง และในเรื่องที่เป็นประโยชน์เท่านั้น คำพูดของเราเปรียบเสมือนมหาสมบัติที่เต็มไปด้วยสาระความหมายและความพอดี

4. การปฏิบัติที่ถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ)

น่าจะได้กล่าวไว้ในที่นี้ว่า "วาจาที่ถูกต้อง" และองค์ประกอบของ "การปฏิบัติที่ถูกต้อง" ที่กำลังอธิบายต่อไปนี้ เมื่อรวมกันแล้วเท่ากับ**ศีลห้า** ซึ่งเป็นคุณสมบัติต่ำสุดสำหรับชีวิตที่บริสุทธิ์ อย่างไรก็ดี พระภิกษุสงฆ์ต้องถือกฎและข้อบังคับหรือศีลถึง 227 ข้อ

"การปฏิบัติที่ถูกต้อง" ในระดับธรรมดาโลก มีดังนี้

1) **การละเว้นจากการฆ่า** คนเราควรพยายามหลีกเลี่ยงจากการฆ่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย และควรประสานให้ทุกคนอยู่สุขสบาย

2) **การละเว้นจากการลักขโมย** คนเราต้องไม่หยิบสิ่งของที่ไม่ได้มีผู้ให้แก่ตน

3) **การละเว้นจากการประพฤติผิดกฎหมายในทางเพศ** คนเราต้องละเว้นจากการประพฤติผิดกฎหมายในทางเพศใดๆ

5. การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ)

คนเราต้องหาเลี้ยงชีพในวิธีที่ถูกต้อง การปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับการหลอกลวง การคดโกง การพูดหว่านล้อม การใช้กลอุบาย และการเรียกสินบนต่างๆ เป็นสิ่งต้องห้าม ในทำนองเดียวกันสำหรับผู้ที่เป็นพ่อค้า นักธุรกิจ การค้าอาวุธ สิ่งมีชีวิต สิ่งเป็นพิษ และเครื่องดื่มและยาที่เป็นพิษต่อร่างกาย ไม่เกี่ยวกับการหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง คนที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทหาร การตกปลา การล่าสัตว์ ฯลฯ ไม่ได้เป็นไปตามทางแห่งการหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง

6. การเพียรที่ถูกต้อง (สัมมาวายามะ)

มีความเพียรสำคัญ สี่ประการที่คนเราต้องฝึกฝน

1) **ความเพียรเพื่อหลีกเลี่ยง** เมื่อสิ่งเร้ามาสัมผัสกับอวัยวะสัมผัส คนเราต้องฝึกบังคับการมีความรู้สึกที่อาจเกิดขึ้น เราต้องใช้ภูมิปัญญาและความเพียรของตนในการหลีกเลี่ยงการปรากฏของผลลัพธ์เลวและชั่วร้ายทั้งหลาย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงผลร้ายต่างๆ เช่น ความลุ่มหลง ความอยาก ความเกลียด และความโกรธ ฯลฯ

2) **ความเพียรเพื่อเอาชนะ** ในกรณีที่เหตุการณ์ชั่วร้ายประสบความสำเร็จในการเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส คนเราต้องใช้ความเข้าใจและความพยายามของคนที่จะเอาชนะมัน เราต้องไม่คงไว้ซึ่งแนวความคิดเกี่ยวกับความลุ่มหลง ความมุ่งร้าย ความโศก ความโกรธ ฯลฯ ใดๆ ที่อาจเกิดขึ้น เมื่อใช้ภูมิปัญญาของตนแล้ว เราต้องขจัดมันออกไปให้ได้

3) **ความเพียรเพื่อพัฒนา** เพื่อเผชิญกับเหตุการณ์ชั่วร้ายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น คนเราต้องพยายามเร่งเร้าความคิดและหลักการที่ดีเพื่อทำให้ตำแหน่งของตนแข็งแรง การคิดของเราควรได้หันไปสู่การไม่ยึดติดและการมีอิสรภาพจากความโลภ โกรธ และหลง เมื่อใช้การเข้าใจที่ถูกต้องและความหวังดีแล้ว เราต้องกระตุ้นให้เกิดความสงบในจิตใจ เราต้อง

พัฒนาพลังของการมีสติและการมีสมาธิด้วย

4) **ความเพียรเพื่อการรักษาไว้** คนเราต้องใช้ความหวังดีเพื่อรักษาไว้หรือค้ำจุนไว้ ซึ่งความคิดดีที่เกิดขึ้นแล้ว และดูว่าทั้งหมดเป็นที่เข้าใจ พัฒนา และเกิดขึ้นอย่างเต็มที่

ดังนั้นในการพยายามปฏิบัติตาม**ทางสายกลาง** เพื่อนำพาไปสู่ความหลุดพ้น หรืออิสรภาพจาก**ความโลภ ความโกรธ** และ**ความโง่เขลา** คนเราต้องฝึกฝนความเพียรทั้งสี่ประการ คือ **การหลีกเลี่ยง การเอาชนะ การพัฒนา** และ**การรักษาไว้** ซึ่งบางครั้งเรียกย่อๆ ว่า "การบังคับความรู้สึก" (หรือการข่มความรู้สึก)

7. การมีสติที่ถูกต้อง (สัมมาสติ)

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ "การมีสติ" ส่วนใหญ่อยู่ในระดับเหนือธรรมดาโลก **หรือระดับโลกุตระ** ผู้ซึ่งมีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะเป็นผู้บริสุทธิ์หรือหลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลงโดยสิ้นเชิงต้องทำให้สำเร็จ พระภิกษุสงฆ์ที่ถือศีล 227 ข้อ ได้อย่างเคร่งครัดตามที่กำหนดไว้ ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว จะอยู่ในตำแหน่งที่จะติดตาม "การมีสติที่ถูกต้อง" พระภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่บริสุทธิ์หรือฆราวาสธรรมดาไปไม่ถึงขั้นการวิปัสสนาตามที่กำหนดไว้ใน "การมีสติที่ถูกต้อง"

สิ่งที่หมายความว่า "การมีสติที่ถูกต้อง" มักเรียกโดยทั่วไปว่า "การมีสติพื้นฐานสี่ประการ" ดังต่อไปนี้

1) **การมีสติทางกาย** (กายานุปัสสนา)

2) **การมีสติทางความรู้สึก** (เวทนานุปัสสนา)

3) **การมีสติทางจิตใจ** (จิตานุปัสสนา)

4) **การมีสติทางข้อปฏิบัติ** (ธรรมานุปัสสนา)

ต่อไปนี้จะพยายามให้คำอธิบายย่อของการมีสติแต่ละอย่าง อย่างไรก็ดี กล่าวกันว่าการเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการมีสติเหล่านี้ ทำได้โดย

ผู้ที่เกี่ยวของกับมัน หรือผู้ที่มีประสบการณ์กับมันจริงๆ เท่านั้น ต่อไปนี้จึงเป็นเพียงคำกล่าวทางทฤษฎีง่ายๆ เท่านั้น

การมีสติทางกาย (การเพ่งกาย)

ในการมีสติทางร่างกายเราผู้เป็นสาวกฝึกปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่า "การมีสติในการหายใจ" (อนาปนสติ) ในการทำเช่นนี้ตามปกติ เราต้องไปอยู่ในที่สงบวังเวง และสำรวมการรับรู้ทั้งการหายใจเข้าและการหายใจออก ในขณะที่สำรวมการหายใจ เราต้องพยายามเข้าใจข้อเท็จจริงว่า ร่างกายของเราเกิดมาแล้ว และมันจะตายไปตามธรรมชาติ ซึ่งอยู่ในขั้นของการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวร และไม่มีตัวเองหรือจิตวิญญาณที่ถาวรยึดติดอยู่กับมัน การตระหนักเช่นนี้ทำให้เรารู้สึกหลุดพ้นจากร่างกาย และทำให้เกิดความรู้สึกมีอิสรภาพและความสงบ

ในทำนองเดียวกัน เรายังต้องปฏิบัติวิปัสสนาความไม่งาม (ปฏิกูล-สัญญา) เราจะพยายามเพ่งร่างกายของเราและรับรู้ว่าร่างกายของเราไม่น่ารักอย่างไร มีสิ่งเน่าเหม็นอยู่ในร่างกายของเรามากเหลือเกิน เช่น น้ำมูก หนอง เหงื่อ น้ำเหลือง น้ำลาย เสลด อุจจาระ ปัสสาวะ ไคล ฯลฯ การมีสติหรือการเพ่งช่วยให้เราบรรลุการไม่ยึดถือมันหรือการหลุดพ้น

นอกจากนี้ยังเพ่งไปที่องค์ประกอบที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย ตัวอย่างดั้งเดิมที่สุดที่ควรนำมากล่าวในที่นี้คือ เกี่ยวกับวัว เรื่องมีอยู่ว่า วัวถูกจูงไปยังโรงฆ่าสัตว์ เมื่อมันถูกตัดเป็นชิ้นๆ และพร้อมที่จะจัดจำหน่าย ความคิดเกี่ยวกับวัวสิ้นสุดลงแล้ว มันกลายมาเป็นเนื้อ ลูกค้ามาซื้อเนื้อ ไม่ใช่วัว ในทำนองเดียวกับถ้าเราผู้เป็นสาวกลองนึกในใจว่าได้ตัดร่างกายตนเองออกเป็นชิ้นๆ ความคิดของการเป็น "มนุษย์" "คน" "ตัวเอง" ฯลฯ จะสิ้นสุดลง และเราตระหนักว่า ที่จริงแล้วไม่มีอะไรเลย ร่างกายของเราเปลี่ยนแปลงไปและกลายเป็นสิ่งอื่นเมื่อกาลเวลามาถึง จึงไม่จำเป็นต้องไปรู้สึกยึดติดกับมันเหลือเกิน

การมีสติทางความรู้สึก (การเพ่งความรู้สึก)

เราผู้เป็นสาวกสำรวมการรับรู้ของเราไปในเรื่องความรู้สึกที่พอใจ และความรู้สึกที่ไม่พอใจ และความรู้สึกที่ไม่สนใจใยดีที่เคยมีมาแล้ว เรารู้ว่ามันเกิดขึ้นมาอย่างไร และอะไรคือกระทำชั่วที่มันทำให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมองเห็นว่าไม่มีปัจจัยอื่นใดนอกจากสิ่งเร้าที่ทำให้ความรู้สึกเกิดขึ้น

การมีสติทางจิตใจ (การเพ่งจิต)

เรามีสติเกี่ยวกับสาเหตุของสติตามที่กล่าวไว้ในกฎแห่งเหตุผล และดูว่ามันเกิดขึ้นมาอย่างไร และมีผลอย่างไร เรามองเห็นว่า ความโลภ ความโกรธ ความลุ่มหลง และความหลง ฯลฯ เกิดขึ้นได้อย่างไรในจิตสำนึกของเรา และยังมองเห็นวิธีเอาชนะมันได้ด้วย

การมีสติทางข้อปฏิบัติ (การเพ่งข้อปฏิบัติ)

เราสำรวมไปที่ข้อปฏิบัติสำคัญ ๆ เช่น อริยสัจสี่ กฎแห่งเหตุผล และคุณลักษณะชีวิตสามประการ เป็นต้น

นอกจากนี้เรายังพิจารณาอุปสรรคห้าประการ (นิวรณ์) ได้แก่ **ความลุ่มหลง ความมุ่งร้าย ความไม่กระตือรือร้นและความเกียจคร้าน ความวุ่นวายและความกังวลใจ และความระแวงสงสัย** มีปัจจัยอยู่ห้าประการที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการไปถึงเป้าหมายของเรา ซึ่งเราพยายามเอาชนะมัน ตัวอย่างเช่น เราทราบว่าความลุ่มหลงเกิดจากการคิดถึงสิ่งที่พอใจหรือให้เกิดความรู้สึก ดังนั้นเราต้องพยายามขจัดการคิดเหล่านี้ ดังนั้นเพื่อขัดขวางการคิดลุ่มหลง เราต้องเพ่งสิ่งไม่งามทั้งหลาย และฝึกฝน “การควบคุมความรู้สึก” การกินแต่พอประมาณ การคบกับคนฉลาดเท่านั้น เป็นต้น

นอกจากนี้เรายังมีสติหรือเพ่งองค์ประกอบทั้งห้าที่รวมเป็นคน (ขันธ์ 5) ได้แก่ **ร่างกาย** (รูป) **ความรู้สึก** (เวทนา) **การเข้าใจ** (สัญญา) คุณลักษณะทางจิตอื่นๆ (สังขาร) และ**จิตสำนึก** (วิญญาณ) เราเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของความโลภ ความโกรธ และความหลง ดังนั้นการเพ่งจึงต้องทำในแง่ของผลรวมเหล่านี้ ดังนั้นการเพ่งกายจึงเกี่ยวข้องกับ

ผลรวมของร่างกาย การเพ่งความรู้สึกจึงเกี่ยวข้องกับผลรวมของความรู้สึก การเพ่งจิตจึงเกี่ยวข้องกับผลรวมของจิต และการเพ่งข้อปฏิบัติจึงเกี่ยวข้องกับการเข้าใจผลรวมของคุณสมบัติทางจิต ในทำนองเดียวกัน ตราบใดที่องค์ประกอบทั้งห้านี้เป็นห่วงอยู่ในกฎแห่งเดียวกัน ตราบใดที่องค์ประกอบทั้งห้านี้เป็นห่วงอยู่ใน**กฎแห่งเหตุผล** การเพ่งหรือการมีสติช่วยให้เราผู้เป็นสาวก เข้าใจ สาเหตุและผลลัพธ์ของมันดีขึ้น เราจึงมองเห็นความจำเป็นในการทำลายวัฏสงสาร (วัฏจักรแห่งความชั่วร้าย) เพื่อจะบรรลุอิสรภาพและความหลุดพ้น

8. การมีสมาธิที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

การมีสมาธิ แปลความหมายว่า เป็นการทำให้จิตใจติดยึดอยู่กับสิ่งเดียว หรือเป็น "การรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจ" ซึ่งเป็นในระดับเหนือธรรมดาโลก (โลกุตระ) และเข้าใจได้เฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับมันจริงๆ ตามกฎแล้ว เนื้อหาของการมีสมาธิที่ถูกต้องคือ "การมีสติพื้นฐานสี่ประการ" และในขณะทำสมาธิต้องใช้ "ความเพียรสี่ประการ" อย่างเต็มที่

ในการปฏิบัติสมาธิที่ถูกต้อง เราผู้เป็นสาวกหวังได้รับ**สภาพจิตใจ**หรือ**การซึมซับจิตใจ** ***(ฌาน)*** ในระดับหนึ่ง การซึมซับนี้กล่าวกันว่าเป็นสภาพจิตใจที่เหนือการไปถึงของกิจกรรมที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้าตามปกติ ไม่มีการมีความรู้สึกเกิดขึ้นในเวลาเช่นนั้น มีเพียงสติหรือความหมายที่เก็บรวบรวมไว้ยังคงตื่นและเป็นผู้กระทำอยู่

กล่าวกันว่า **การซึมซับ (ฌาน)** มีอยู่สี่ขั้นด้วยกัน ดังนี้

1) **ขั้นแรก** ซึ่งไม่มีความโลภ ความลุ่มหลง ความโกรธ หรือคุณสมบัติชั่วร้ายอื่นๆ มีเพียง**จินตนาการ** ***(วิตักกะ)*** **การเปรียบเทียบ** ***(วิจาระ)*** **ความยินดี** ***(ปิติ)*** **ความสุข** ***(สุขะ)*** และ**การรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจ** ***(จิตเอกัตตะ)*** ที่เหลืออยู่

2) **ขั้นที่สอง** ซึ่งมีเพียงความยินดี ความสุข และการรวมเป็น

จุดเดียวของจิตใจที่เหลืออยู่ จินตนาการและการเปรียบเทียบหายไป

3) **ขั้นที่สาม** ซึ่งมีเพียงความสุขและการรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจที่เหลืออยู่ ส่วนความยินดี (ปิติ) หายไป

4) **ขั้นที่สี่** ซึ่งมีเพียงการรวมกันจุดเดียวของจิตใจเหลืออยู่ ความสงบปรากฏขึ้นมาในขั้นนี้ ความสุขทางใจเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์

สิ่งสำคัญที่สุดคือ จากความสงบสุขทางใจที่ได้รับ เราผู้เป็นสาวกอยู่ในตำแหน่งที่จะบรรลุการรู้แจ้ง (ญาณ) ซึ่งเป็นประสบการณ์สูงสุดในการปฏิบัติ "สมาธิที่ถูกต้อง" การรู้แจ้งนั้นที่จริงแล้วคือ ความรู้ *(วิชชา)* โดยเฉพาะอย่างยิ่งอริยสัจนั่นเอง เมื่อได้รับความจริงต่างๆ แล้ว ความโง่เขลา *(อวิชชา)* ซึ่งเป็นห่วงแรกใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** จึงหลุดออกไป และความสกปรกมัวหมองในรูปของความลุ่มหลงและความโกรธแค้นดับไปหมดสิ้น ดังนั้นจึงไม่มีความทุกข์อีกต่อไปแล้ว เพราะมีความตระหนักเกิดขึ้นว่าไม่มีอะไรที่มีค่าควรติดยึดอีกต่อไป

การรู้แจ้งที่สำคัญที่สุดที่พระพุทธองค์ทรงได้รับ คือ **"ปฏิจจสมุปบาท" "มรรคแปด" "อริยสัจสี่" "ไตรลักษณ์แห่งชีวิต"** และข้อปฏิบัติและค่านิยมทางศีลธรรมต่างๆ ซึ่งนำพาไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์

ทั้งการ**ซึมซับ *(ฌาน)*** ที่ได้รับในขณะที่ประสาทสัมผัสทั้งห้ายอมแพ้ให้แก่การทำหน้าที่ของสติปัญญาอย่างเดียว และการรู้แจ้งที่ได้ในฐานะเป็นผลลัพธ์ของการซึมซับนั้น เมื่อพูดในเชิงอภิปรัชญาคือ ไปทำให้ธรรมชาติของความรู้และความจริงในพุทธศาสนามีความสำคัญขึ้นมา

ดังนั้นการทดลองอันยาวนานที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียร (กระทำ) ทั้งในระดับธรรมดาโลก และระดับเหนือธรรมดาโลกให้สิ้นสุดลง พระองค์ได้ทรงสำเร็จในสิ่งที่ทรงวางแผนไว้ นั่นคือ การค้นหาทางทำให้ความทุกข์ทรมานของเพื่อนมนุษย์ลดน้อยลงหรือหมดไปนั่นเอง หลังจากการคิดอย่างหนักและการปฏิบัติอย่างทรหด พระองค์ทรงพบสมมติฐานอันยิ่งใหญ่คือ **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งคนธรรมดา (ฆราวาส) ทุกคนปฏิบัติ

ได้ ผู้ที่ยังต้องการมีชีวิตธรรมดาและมีความทุกข์ และพระภิกษุสงฆ์ผู้ที่ต้องการไปถึงชีวิตที่มีอิสรภาพและไม่มีความทุกข์เลย

ง. ข้อสรุป

เพื่อเป็นการย้ำ จึงเห็นสมควรชี้ให้เห็นสิ่งสำคัญที่สุดบางประการที่ได้กล่าวไปแล้วระหว่างระยะของการทดลองตามเจตจำนงของพระพุทธองค์ มีสิ่งที่ต้องย้ำอยู่ 5 ประเด็น ดังต่อไปนี้

(ก) ผลรวมของห้าองค์ประกอบที่เรียกว่าคน (ขันธ์ 5) พระพุทธองค์ทรงมองเห็นว่าคนเป็นผลรวมของ ห้าองค์ประกอบ และภายในตัวคนนี้เองที่ทำให้เกิดความทุกข์ทรมานคนเป็นบ่อเกิดของความทรมานและความทุกข์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผลมาจากการกระทำ การพูด และการคิดของตนเอง ซึ่งมีพื้นฐานมาจากความโลภ ความโกรธ และความหลง นั่นเอง

นอกจากนี้ ตามที่ได้พบแล้วใน**โซ่แห่งเหตุผล (ปฏิจจสมุปบาท)** ผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบ (ขันธ์ 5) หรือแปลตามตัวว่า ความเป็นอยู่ห้ากลุ่มที่ประกอบขึ้นเป็นคน ซึ่งมีดังนี้

1. **ร่างกาย** (รูป) ซึ่งหมายถึง โครงสร้างของสิ่งต่างๆ รวมทั้งหน้าที่และพฤติกรรมของร่างกาย กล่าวกันว่าร่างกายประกอบด้วยองค์ประกอบ (ธาตุ) สำคัญ 4 ประการ คือ ธาตุที่เป็นของแข็ง ธาตุที่เป็นน้ำเหลว ธาตุที่เป็นของร้อน และธาตุที่เคลื่อนไหว

2. **ความรู้สึก** (เวทนา) ซึ่งเป็นไปตามที่อธิบายไว้แล้วในปฏิจจสมุปบาท

3. **การรับรู้** (สัญญา) ซึ่งหมายถึงการรับรู้ในรูป รส กลิ่น เสียง กายสัมผัส และความคิดต่างๆ

4. **แรงขับ** (สังขาร) ซึ่งหมายถึง ความจริงทั้งหลายที่เกี่ยวกับจิตใจ เช่น ความตั้งใจ เจตคติ ความสนใจ ความรู้สึกในค่านิยม และอารมณ์ต่างๆ สิ่งเหล่านี้ประกอบขึ้นเป็นแรงขับหรือเจตนารมณ์ที่กระตุ้นให้คนเรามี

การกระทำบางอย่างลงไป

5. จิตสำนึก (วิญญาณ) ซึ่งหมายถึง การเข้าใจหรือความหมายต่างๆ ที่ได้รับอันเป็นผลเนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส การทำงานของความหมายต่างๆ คือ จิตสำนึกในทางปฏิบัตินั่นเอง

เพื่อเป็นการย้ำให้เห็นอีกครั้งหนึ่งว่า ผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบนี้รวมกันเป็นสิ่งที่เรียกว่าคน ซึ่งได้ชี้ให้เห็นบ่อยแล้วว่ามีจิตวิญญาณหรือตัวเรา *(อัตตา)* เป็นส่วนรวมของคน คำว่า **คน** เป็นเพียงการหมายถึงการรวมกันของ**ผลรวมของห้าองค์ประกอบ**เท่านั้น

ตามที่สังเกตเห็นแล้วว่า **ผลรวมของห้าองค์ประกอบ *(ขันธ์ 5)*** เป็นแนวคิดพื้นฐานประการหนึ่งที่ได้มาจาก **"ปฏิจจสมุปบาท"** ยิ่งไปกว่านั้นองค์ประกอบทั้งห้ายังนำมาจัดกลุ่มได้เป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ **รูป** (ร่างกาย) และ**นาม** (เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) พึงจดจำไว้ว่าเราได้พบคำว่า **"นาม-รูป** ใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** นามเป็นนามธรรม ส่วนรูปเป็นรูปธรรม ดังนั้นคนจึงเป็น**นาม-รูป** และ**เหตุและผลทั้ง 12 ประการ**ในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย (วัฏสงสาร) เกิดขึ้นภายในคนเรานี้เอง

(ข) โลกทัศน์ตามหลักพุทธศาสนา ทัศนะที่ว่าโลกหรือชีวิตโดยทั่วไปมีคุณลักษณะร่วมกัน 3 ประการ คือ **การเปลี่ยนแปลง ความทุกข์** และ**ความไม่มีอะไร** ซึ่งมีอยู่ใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** เราได้พบคำว่า **"ชรา"** อยู่ในนั้น คำนี้หมายถึงการผุพังเน่าเปื่อย หรือการแก่ หรือเปลี่ยนแปลงทุกนาทีของชีวิต เรากำลังแก่ขึ้นและกำลังเปลี่ยนแปลง เราไม่อยู่นิ่งเราเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจและความเจ็บปวด ในชีวิตของเด็กเราพูดถึงความเจ็บปวดของการเจริญเติบโตในขณะที่เด็กเปลี่ยนจากวัยเด็กไปสู่วัยรุ่น เขาต้องเผชิญสถานการณ์ใหม่ๆ มากมาย ทุกครั้งเขาหวั่นไหว เขาได้รับความเจ็บปวด ในทำนองเดียวกัน

ลองนึกถึงชายหนุ่มที่มีความรักอย่างแรงกล้า คือ เป็นความรักที่หาสิ่งอื่นทดแทนไม่ได้ ซึ่งเป็นความอยากรูปหนึ่ง เราจินตนาการได้ง่ายว่าเขามีความทุกข์อย่างไร ความเจ็บปวดและความทุกข์เกิดขึ้นทันทีในทุกแห่งหนตลอดชีวิตของเขา

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อความตายหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาถึง ความไม่มีอะไรเกิดขึ้น ความเศร้า ความโศก ความเสียใจ ฯลฯ ตามมา ที่จริงแล้ว**ความไม่มีอะไร**เกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น ที่ยกตัวอย่างในกรณีของตู้เสื้อเสื้อผ้าในตอนก่อน

การเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และ**ความไม่มีอะไร** เป็นความจริงอันยิ่งใหญ่ที่ได้มาจาก **"ปฏิจจสมุปบาท"**

(ค) "ปฏิจจสมุปบาท" หรือ**วัฏสงสาร** หรือวัฏจักรชั่วร้ายแห่งชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงหลุดพ้นออกไปได้ อันเป็นผลเนื่องมาจากการปฏิบัติมรรคแปดในระดับเหนือธรรมดาโลก ซึ่งบรรลุอิสรภาพจากความทุกข์ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การมีชีวิตที่ดี คนธรรมดาซึ่งปฏิบัติตามมรรคแปดในระดับธรรมดาโลกไม่สามารถหวังที่จะหลุดพ้นวัฏสงสาร อย่างไรก็ดี คนเราอาจคาดหวังชีวิตที่สงบสุขพอประมาณ

ประเด็นที่เน้นคือว่า **"ปฏิจจสมุปบาท"** เป็นทั้งบ่อเกิดแห่งความทุกข์ และที่ซึ่งความทุกข์สามารถทำให้ดับหรือให้ลดน้อยลง กล่าวโดยสรุปคือ **"อวิชชา"** (การขาดความรู้ที่จำเป็น) **"ตัณหา"** *(ความอยาก)* **"อุปาทาน"** *(การติดยึด)* และ **"กรรม"** *(การกระทำ)* มีส่วนรับผิดชอบสำคัญในการทำให้เกิดความทรมาน และความเจ็บปวดมาสู่มนุษย์ ดังนั้น **"วิชชา"** หรือ **"การเข้าใจจริง"** ในความรู้ที่จำเป็นต้องเสาะหาให้ได้

เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า การลดปริมาณความลุ่มหลง ความโกรธ และความหลง สามารถลดความเจ็บปวด ความทรมาน และความทุกข์ลงได้มาก ดังนั้น **"การเข้าใจที่ถูกต้อง"** และ **"การคิดที่ถูกต้อง"** ในระดับที่พอดี ควรเป็นบ่อเกิดของความสงบสุขและความสุขสำหรับทุกคน โดย

เฉพาะอย่างยิ่งการเข้าใจ **"ปฏิจจสมุปบาท"** เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

(ง) การรู้แจ้ง (ญาณ) หรือความรู้ หรือการเรียนรู้ เช่น **"ปฏิจจสมุปบาท"** และ **"มรรคมีองค์แปด"** ที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญเพียร *(การทำสมาธิ)* เมื่อประสาททั้งห้าไม่ทำงานชั่วขณะ ปล่อยให้สติปัญญาหรือความคิดทำงานอย่างมีพลังตามลำพัง

ดังนั้นถ้ากล่าวเป็นศัพท์ทั่วไป จะได้ว่า ความรู้หรือการเรียนรู้ที่มาในรูปของ**การรู้แจ้ง** และ**การรู้แจ้ง**เกิดขึ้นจากการมีสมาธิในระหว่างเวลาที่สติปัญญาหรือความคิด หรือแหล่งความหมายต่างๆ ทำหน้าที่ตามลำพังโดยไม่ถูกรบกวน เพราะประสาทสัมผัสอื่นถูกระงับไว้ชั่วคราว ดังนั้นการรู้แจ้งจึงเป็นลักษณะของการเรียนรู้ในพุทธปรัชญา

(จ) การค้นพบ ที่พระพุทธองค์ทรงกระทำด้วยพระวิริยะอุตสาหะ ซึ่งนำพาพระองค์ไปสู่อิสรภาพอันสมบูรณ์จากความทุกข์หรือสภาพซึ่งเรียกโดยทั่วไปว่า **"นิพพาน"** อาจสรุปได้ในสิ่งที่เรียกว่า **"อริยสัจสี่"**

1) **ความจริงเกี่ยวกับความทุกข์** *(ทุกขะ)* **คน** (หรือผลรวมของห้าองค์ประกอบ) ในธรรมชาติที่แท้แล้วพร้อมที่จะมีความทุกข์ มีความทรมานเมื่อเกิดมา และเมื่อคนเราเปลี่ยนแปลงและโตขึ้น เราเผชิญกับความทรมานมากขึ้นอย่างเลี่ยงไม่ได้ อาจมีขณะที่มีความสุขและความร่าเริงเหมือนกัน แต่ในไม่ช้านำพาไปสู่ความโศก ความโกรธ ความเจ็บ ความสิ้นหวัง ฯลฯ หรือกล่าวโดยย่อคือ ความทุกข์นั่นเอง มันไม่ได้นำไปสู่ความสงบสุขและความสุขที่ถาวร ในทางตรงกันข้าม มันมีแนวโน้มที่จะนำพาไปสู่ความทะยานอยากได้รับความเพลิดเพลินและความเบิกบานใจที่แรงขึ้น ซึ่งหมายถึงมีความอยากมากขึ้น และมีความทุกข์นั่นเอง

2) **ความจริงเกี่ยวกับสาเหตุแห่งทุกข์** *(สมุทัย)* ความอยากคือสาเหตุของทุกข์ ซึ่งผูกติดมากับชีวิตของคน ความอยากเกิดขึ้นในคนได้อย่างไร ได้อธิบายไปแล้วใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** (กฎแห่งเหตุผล)

3) **ความจริงเกี่ยวกับการดับทุกข์** *(นิโรธ)* เมื่อโซ่แห่งเหตุผลถูกตัดขาดแล้ว ความอยากถูกดับไปหมด เมื่อความอยากดับ ความทุกข์ย่อมสิ้นสุดลง และคนเราย่อมมีอิสระ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อความโลภ ความโกรธ และความหลงดับไปแล้ว ความสงบสุขและอิสรภาพที่สมบูรณ์ซึ่งเรียกว่า **"นิพพาน"** ย่อมบรรลุได้

4) **ความจริงเกี่ยวกับหนทางนำไปสู่การดับทุกข์** *(มรรค)* นี่คือที่เรียกว่า **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่อิสรภาพที่สมบูรณ์จากความทุกข์หรือการทำให้ความทุกข์ลดน้อยลงแล้วแต่กรณี

ดังนั้น สิ่งสำคัญต่างๆ ในพระพุทธศาสนาได้นำมาเสนอและแปลความหมายให้ทราบเป็นศัพท์ที่ง่ายและเข้าใจได้แล้ว ในฐานะเป็นปรัชญาพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาในทางจริยธรรมมากกว่าอย่างอื่น ความพยายามในการนำเสนอพระพุทธศาสนาโดยผ่านรูปแบบการคิดทบทวนทั่วไปจึงทำให้เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากขึ้นและเข้าใจง่ายขึ้น ที่จริงแล้วเมื่อนำมาเสนอได้ในรูปแบบการคิดทางวิทยาศาสตร์ได้อีก ยิ่งทำให้น่าสนใจที่สุดและค่อนข้างแปลก

ถึงแม้ว่ามีทางเป็นไปไม่ได้ที่จะรู้เกี่ยวกับวิธีการได้รับความรู้ นั่นคือ **การซึมซับ (ฌาน)** โดยผ่านการระงับการทำหน้าที่ของประสาททั้งห้าไว้ชั่วคราวของพระองค์มากกว่านี้ ยกเว้นเป็นคำกล่าวทางทฤษฎีก็ตามย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่ารูปแบบการคิดค้นของพระองค์ ซึ่งนับตั้งแต่เริ่มต้นเมื่อพระองค์ละทิ้งพระราชวังจนกระทั่งเวลาเมื่อพระองค์ทรงค้นพบ**มรรคแปด**นั้น อยู่ภายในกรอบกว้างๆ ของ**วิธีการสำรวจทางวิทยาศาสตร์**

เมื่อได้พบระบบความคิดในทางจริยธรรมตามที่ได้อธิบายไว้ นักการศึกษาจะเห็นอะไร ต่อไป โดยเฉพาะเมื่อคิดสร้างปรัชญาการศึกษา?

✷✷✷

เฉพาะอย่างยิ่งการเข้าใจ **"ปฏิจจสมุปบาท"** เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

(ง) การรู้แจ้ง (ญาณ) หรือความรู้ หรือการเรียนรู้ เช่น **"ปฏิจจสมุปบาท"** และ **"มรรคมีองค์แปด"** ที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญเพียร *(การทำสมาธิ)* เมื่อประสาททั้งห้าไม่ทำงานชั่วขณะ ปล่อยให้สติปัญญาหรือความคิดทำงานอย่างมีพลังตามลำพัง

ดังนั้นถ้ากล่าวเป็นศัพท์ทั่วไป จะได้ว่า ความรู้หรือการเรียนรู้ที่มาในรูปของ**การรู้แจ้ง** และ**การรู้แจ้ง**เกิดขึ้นจากการมีสมาธิในระหว่างเวลาที่สติปัญญาหรือความคิด หรือแหล่งความหมายต่างๆ ทำหน้าที่ตามลำพังโดยไม่ถูกรบกวน เพราะประสาทสัมผัสอื่นถูกระงับไว้ชั่วคราว ดังนั้นการรู้แจ้งจึงเป็นลักษณะของการเรียนรู้ในพุทธปรัชญา

(จ) การค้นพบ ที่พระพุทธองค์ทรงกระทำด้วยพระวิริยะอุตสาหะ ซึ่งนำพาพระองค์ไปสู่อิสรภาพอันสมบูรณ์จากความทุกข์หรือสภาพซึ่งเรียกโดยทั่วไปว่า **"นิพพาน"** อาจสรุปได้ในสิ่งที่เรียกว่า **"อริยสัจสี่"**

1) **ความจริงเกี่ยวกับความทุกข์** *(ทุกขะ)* **คน** (หรือผลรวมของห้าองค์ประกอบ) ในธรรมชาติที่แท้แล้วพร้อมที่จะมีความทุกข์ มีความทรมานเมื่อเกิดมา และเมื่อคนเราเปลี่ยนแปลงและโตขึ้น เราเผชิญกับความทรมานมากขึ้นอย่างเลี่ยงไม่ได้ อาจมีขณะที่มีความสุขและความร่าเริงเหมือนกัน แต่ในไม่ช้านำพาไปสู่ความโศก ความโกรธ ความเจ็บ ความสิ้นหวัง ฯลฯ หรือกล่าวโดยย่อคือ ความทุกข์นั่นเอง มันไม่ได้นำไปสู่ความสงบสุขและความสุขที่ถาวร ในทางตรงกันข้าม มันมีแนวโน้มที่จะนำพาไปสู่ความทะยานอยากได้รับความเพลิดเพลินและความเบิกบานใจที่แรงขึ้น ซึ่งหมายถึงมีความอยากมากขึ้น และมีความทุกข์นั่นเอง

2) **ความจริงเกี่ยวกับสาเหตุแห่งทุกข์** *(สมุทัย)* ความอยากคือสาเหตุของทุกข์ ซึ่งผูกติดมากับชีวิตของคน ความอยากเกิดขึ้นในคนได้อย่างไร ได้อธิบายไปแล้วใน **"ปฏิจจสมุปบาท"** (กฎแห่งเหตุผล)

3) **ความจริงเกี่ยวกับการดับทุกข์** *(นิโรธ)* เมื่อโซ่แห่งเหตุผลถูกตัดขาดแล้ว ความอยากถูกดับไปหมด เมื่อความอยากดับ ความทุกข์ย่อมสิ้นสุดลง และคนเราย่อมมีอิสระ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อความโลภ ความโกรธ และความหลงดับไปแล้ว ความสงบสุขและอิสรภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งเรียกว่า **"นิพพาน"** ย่อมบรรลุได้

4) **ความจริงเกี่ยวกับหนทางนำไปสู่การดับทุกข์** *(มรรค)* นี่คือที่เรียกว่า **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่อิสรภาพที่สมบูรณ์จากความทุกข์หรือการทำให้ความทุกข์ลดน้อยลงแล้วแต่กรณี

ดังนั้น สิ่งสำคัญต่างๆ ในพระพุทธศาสนาได้นำมาเสนอและแปลความหมายให้ทราบเป็นศัพท์ที่ง่ายและเข้าใจได้แล้ว ในฐานะเป็นปรัชญาพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาในทางจริยธรรมมากกว่าอย่างอื่น ความพยายามในการนำเสนอพระพุทธศาสนาโดยผ่านรูปแบบการคิดทบทวนทั่วไป จึงทำให้เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากขึ้นและเข้าใจง่ายขึ้น ที่จริงแล้วเมื่อนำมาเสนอได้ในรูปแบบการคิดทางวิทยาศาสตร์ได้อีก ยิ่งทำให้น่าสนใจที่สุดและค่อนข้างแปลก

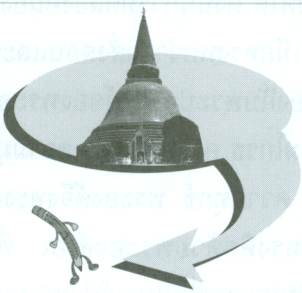
ถึงแม้ว่ามีทางเป็นไปไม่ได้ที่จะรู้เกี่ยวกับวิธีการได้รับความรู้ นั่นคือ **การซึมซับ (ฌาน)** โดยผ่านการระงับการทำหน้าที่ของประสาททั้งห้าไว้ชั่วคราวของพระองค์มากกว่านี้ ยกเว้นเป็นคำกล่าวทางทฤษฎีก็ตาม ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่ารูปแบบการคิดค้นของพระองค์ ซึ่งนับตั้งแต่เริ่มต้นเมื่อพระองค์ละทิ้งพระราชวังจนกระทั่งเวลาเมื่อพระองค์ทรงค้นพบ **มรรคแปด**นั้น อยู่ภายในกรอบกว้างๆ ของ**วิธีการสำรวจทางวิทยาศาสตร์**

เมื่อได้พบระบบความคิดในทางจริยธรรมตามที่ได้อธิบายไว้ นักการศึกษาจะเห็นอะไร ต่อไป โดยเฉพาะเมื่อคิดสร้างปรัชญาการศึกษา?

✷✷✷

บทที่ 3

พระพุทธศาสนากับ พุทธปรัชญาการศึกษา

จากพระพุทธประวัติที่ได้กล่าวไปแล้วในบทก่อนนั้น อาจเห็นได้ว่า องค์ประกอบของวิธีการคิดทบทวนหรือวิธีการแก้ปัญหามีการสะท้อนให้เห็นในนั้นเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ประวัติของศาสนาเก่าแก่ หรือความคิดในด้านจริยธรรมนำเสนอเป็นขั้นตอนของวิธีการคิดสมัยใหม่ได้ การนำเสนอในวิธีการดังกล่าวอาจไม่ตรงประเด็นนัก แต่ที่จริงแล้วเมื่อนำมาเสนอได้เช่นนั้นนับว่าเป็นเรื่องน่าทึ่งอยู่แล้ว

เพื่อเป็นการย้ำขอให้เรามองดูที่ประวัติอย่างย่อมากอีกครั้งหนึ่ง ในระหว่างที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงอยู่ในวัยหนุ่ม ในฐานะทรงเป็นพระโอรสของกษัตริย์ซึ่งทรงอาศัยอยู่ในความฟุ้งเฟ้อ

สะดวกสบายนั้น พระพุทธองค์ทรงไม่สบายพระทัยกับความทรมานและความทุกข์ของมนุษย์ที่พระองค์ ทรงทอดพระเนตรเห็นรอบพระองค์ ที่จริงแล้วพระองค์ทรงยอมรับว่ามันเป็นปัญหาที่ต้องจัดการ พระองค์ได้ทรงคิดว่าคนเราต้องมีอิสรภาพจากข้อผูกมัดนี้

ดังนั้นเพื่อเป็นการพยายามจัดการกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง พระองค์ได้เสด็จหนีออกจากพระราชวัง และทรงใช้ชีวิตแบบพระฤาษีที่ไร้เคหสถาน ทรงท่องเที่ยวไปหาพระอาจารย์คนแล้วคนเล่า เพื่อค้นหาความรู้ที่อาจแก้ปัญหาของพระองค์ได้ ดังนั้นการทดลองอันยิ่งใหญ่ของพระองค์จึงได้เริ่มต้นขึ้น

เมื่อทรงพบว่าคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติของพระอาจารย์ในสมัยนั้นคงสอดคล้องกับพระประสงค์ของพระองค์ แต่ไม่สามารถทำให้คนหลุดพ้นไปจากความโกรธ ความลุ่มหลง ความมุ่งร้าย ความเสียใจ ฯลฯ ซึ่งกล่าวอีกในหนึ่งคือ ความทุกข์ พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยแก้ปัญหาด้วยพระองค์เอง และทรงคิดด้วยพระองค์เอง ที่จริงแล้วเป้าหมายของพระองค์คือการค้นหาอิสรภาพที่สมบูรณ์สำหรับความทุกข์ ซึ่งพระองค์ทรงหมายถึง **"ชีวิตที่ดี"** หรือ **"นิพพาน"**

ดังนั้น ต่อมาเราพบว่าพระองค์ทรงตรัสถึงสมมติฐานเบื้องต้นหลายประการ เช่น **"กฎแห่งกรรม"** **"โซ่แห่งเหตุผล"** และ **"ไตรลักษณ์แห่งชีวิต"** ต่อมาพระองค์ทรงตั้งสมมติฐานว่า เมื่อวัฏสงสารหรือวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของชีวิต หรือ "โซ่แห่งเหตุผล" ถูกตัดขาดหรือดับไปแล้ว คนเราย่อมมีอิสรภาพจากความทุกข์ทรมานไปได้ เป้าหมายในการต่อสู้ของพระองค์เกี่ยวกับโซ่นี้คือ ห่วงหรือเงื่อนไขที่เรียกว่า **"ตัณหา"** (ความอยาก หรือความหลง หรือความโลภ) ซึ่งพระองค์ทรงมองว่าเป็นสาเหตุของความทุกข์ทรมานทั้งหมด

เราไม่ทราบแน่นอนว่ากลวิธีอะไรที่พระองค์ทรงเสนอให้ใช้ในสมมติฐานนั้น เรามีเพียงเรื่องราวหรือคำกล่าวถึงขั้นการทำสมาธิหรือการบำเพ็ญเพียรอันสูงส่งในการระงับกิจกรรมต่างๆ ของประสาทสัมผัส

ทั้งห้าเหลือไว้เพียงการคิดหรือสติปัญญาให้ทำงานตามลำพัง พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการดับความลุ่มหลง ความอยาก ความโกรธ และความหลง หรือความโง่เขลา และผลของการกระทำนี้ พระองค์ทรงบรรลุการรู้แจ้ง **(ญาณ)** ซึ่งเป็นความรู้ในการขจัด **ความโลภ ความโกรธ** และ**ความโง่เขลา** หรืออาจกล่าวได้ว่า ทรงได้รับความรู้ในการตัด **"โซ่แห่งเหตุผล"**

เราต้องไม่ลืมว่า ก่อนที่คนเราจะสามารถฝึกใช้ความพยายาม ทางจิตในระดับสูงตามวิธีที่อธิบายไว้ เราต้องมีใจบริสุทธิ์เสียก่อน หมายความว่าเราต้องถือปฏิบัติกฎและวินัยของสงฆ์ทั้งหมดได้สำเร็จแล้ว ดังนั้นจึงเป็นไปไม่ได้ที่จะคาดหวังว่าคนธรรมดา ซึ่งมีชีวิตที่มีใจไม่บริสุทธิ์และหมกมุ่นอยู่ในกามคุณจะทำสมาธิในระดับสูงได้สำเร็จ

ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงตัด **"โซ่แห่งเหตุผล"** โดยการทำลาย **"ตัณหา"** หรือความอยากทุกรูปแบบของพระองค์ และมีอิสรภาพจากความทุกข์ที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยไว้ สำหรับพระองค์เอง ทรงคิดว่า "ชีวิตที่ดี" คือ อิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งแน่นอนย่อมหมายถึงอิสรภาพจากความทุกข์ คำว่า **"นิพพาน"** ใช้อธิบายอิสรภาพหรือชีวิตที่ดีประเภทนี้เหมือนกัน

เพื่อเป็นการสรุปการทดลองอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ดังกล่าวนี้ พระองค์ได้ทรงกำหนดให้**มรรคอันมีองค์แปด**เป็นหนทางที่คงนำคนเราไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์ ซึ่งประกอบด้วยสามหมวด คือ (1) **กฎศีลธรรม** *(ศีล)* เพื่อการทำใจให้บริสุทธิ์ (2) **ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการทำใจให้สงบ** *(สมาธิ)* เพื่อการเข้าถึง (สิ่งที่ตั้ง) เป้าหมาย (ไว้) และ (3) **ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับภูมิปัญญา** *(ปัญญา)* หรือ **การรู้แจ้ง** *(ญาน)* ซึ่งอาจได้รับเป็นผลเนื่องมาจากการยึดมั่นในกฎศีลธรรมและการฝึกทำใจให้สงบ *(ทำสมาธิ)* **ภูมิปัญญา** หรือการรู้แจ้งดังกล่าวนี้ ปลดปล่อยคนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหมวดที่เป็นด้านศีลธรรมของมรรคนั้น พระองค์ได้ทรงบัญญัติกฎศีลธรรม *(ศีล)* อันยิ่งใหญ่ และ ค่านิยมทางจริยธรรม *(ธรรมะ)* สำหรับ

พระภิกษุสงฆ์และฆราวาสด้วย เพื่อให้เหมาะสมกับการปฏิบัติในระดับต่างกัน

สำหรับผู้ที่ตั้งใจบรรลุ "ชีวิตที่ดี" ในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือระดับโลกุตระ เขาเหล่านั้นต้องละทิ้งความสุขทางโลกโดยสิ้นเชิง เพื่อออกบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ และพยายามปฏิบัติตามรอยพระพุทธองค์ สำหรับผู้ที่ประสงค์จะนำมาชีวิตในระดับธรรมดาโลกหรือระดับโลกียะ เขาเหล่านั้นควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนและยึดมั่นในค่านิยมทางศีลธรรมที่บัญญัติไว้สำหรับฆราวาส เพื่อประโยชน์ในการมีชีวิตที่สงบสุขในสังคม

ลองหันกลับไปดูองค์ประกอบสำคัญของ**การคิดทบทวน** ตามที่ได้บันทึกไว้ในความก้าวหน้าของพระพุทธองค์ ในนั้นมีคำสั่งสอนที่น่าสนใจที่สุดคือ พระสูตร ที่เรียกว่า **กาลามสูตร** ซึ่งอาจถือว่าเป็นหลักฐานของจิตใจที่มีอิสรภาพในการเสาะแสวงหาความจริงของพระพุทธองค์ ซึ่งจำเป็นสำหรับการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และพฤติกรรมประชาธิปไตย

ต่อไปนี้เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับกาลามสูตรของพระองค์ในอินเดียสมัยนั้น พระองค์ทรงหยุดเพื่อทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวหมู่บ้านกาลามะ ระหว่างการแสดงธรรมเทศนานั้น พระองค์ทรงเตือนชาวบ้าน**กาลามะ**ไม่ให้ยอมรับข้อปฏิบัติของพระองค์ เพราะเห็นว่าพระองค์เป็นผู้ทรงสั่งสอนเท่านั้น ที่จริงแล้ว พวกเขาไม่ควรยอมรับข้อปฏิบัติใดๆ เพราะว่ามันเป็นที่รู้จักจนเป็นประเพณีมานานแล้ว หรือเป็นเพราะว่ามันดูมีเหตุผล หรือเพราะว่ามีกล่าวไว้ในพระคำภีร์หรือแม้แต่เป็นเพราะว่าพระภิกษุสงฆ์เช่นพระพุทธองค์เป็นผู้ประกาศไว้ให้ยอมรับข้อปฏิบัติต่อเมื่อภายหลังจากที่ตนได้ลองปฏิบัติด้วยตนเอง และพบว่ามันมีคุณค่าสำหรับตนและเพื่อนมนุษย์เท่านั้น

ที่จริงแล้วนี้คือหลักฐานสำคัญที่สุดประการหนึ่ง ซึ่งมีส่วนช่วยให้เข้าใจเจตคติที่มีต่อการคิดทบทวนหรือวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ ยิ่งไปกว่านั้นแนวคิดในการนำไปปฏิบัติได้ในเรื่องของ**กาลามสูตร** คือ พระพุทธศาสนาในรูปที่บริสุทธิ์จริงๆ นั้นปฏิเสธอำนาจหน้าที่ซึ่งไปบังคับผู้อื่นประสบการณ์ตรงและการคิดจะกำหนดเองว่าข้อปฏิบัติหรือหลักการต่างๆ

ยอมรับได้หรือไม่ได้ เมื่อได้พบคำสั่งสอนหรือคำกล่าวเช่นนี้ในปรัชญาหรือศาสนาเก่าแก่ จึงเป็นแหล่งของความน่าอัศจรรย์และความประหลาดใจแก่พวกเราเสมอ เนื้อหาสาระของคำสั่งสอนมีส่วนช่วยในการพัฒนาเจตคติของความเป็นประชาธิปไตยที่มีค่ามากในโลกปัจจุบันจริงๆ

เจตคติทางพุทธศาสนาที่เข้ากันได้ดีที่เดียวกับแนวโน้มที่ส่งเสริมโดยวิธีการแก้ปัญหาหรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ในการลองพิจารณาแนวคิดในทางจิตวิทยาและในทางปรัชญาที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาต่อไปอีก

ก. แนวคิดในทางจิตวิทยา

แนวคิดของพระพุทธองค์เกี่ยวกับจิตใจหรือจิตสำนึกเป็นอย่างไร? จากคำนิยามของพระองค์จะเห็นว่าคนเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ ได้แก่

1. ร่างกายหรือโครงสร้างทางสรีระ ***(รูป)***
2. ความรู้สึก หรือการมีความรู้สึก ***(เวทนา)***
3. การรับรู้ หรือความจำ ***(สัญญา)***
4. คุณสมบัติทางจิตใจต่างๆ เช่น อารมณ์ ความรู้สึกในค่านิยม เจตคติ ความถนัด ความสนใจ ฯลฯ ***(สังขาร)***
5. จิตสำนึก หรือจิตใจ ***(วิญญาณ)***

และจากการอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมของคน ตามที่ได้กล่าวไว้ในห่วงทั้งสิบสองอันของ **"โซ่แห่งเหตุผล"** เช่น **อวิชชา สังขาร วิญญา** ฯลฯ เรามีความรู้สึกประทับใจว่า พอสิ่งเร้ามากระทบกับอวัยวะสัมผัส **(อายาตนะ)** ความรู้สึก **(เวทนา)** เกิดขึ้น การรับรู้ **(สัญญา)** อาจตามมา เมื่อเจตคติหรือความสนใจเกิดขึ้น คนจะรู้ความหมาย หรือรู้ หรือมีจิตสำนึกในสิ่งเร้าในแง่ของค่านิยมหรือความหมายเดิมของตน ที่จริงแล้ว

ในทางพระพุทธศาสนานั้น คำว่า **จิตสำนึก**เป็นเพียงคำหนึ่งสำหรับความหมายเท่านั้นเอง กล่าวกันว่าจิตสำนึกมีอยู่หกชั้นด้วยกันคือ จิตสำนึกใน**รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส** และ**ความคิด**

อย่างไรก็ดี ถ้าตาของเราไม่ผิดปกติ และรูปภายนอกเข้ามาอยู่ในอาณาเขตของสายตา และการเชื่อมโยงที่สัมพันธ์กันเกิดขึ้น ในกรณีเช่นนี้จิตสำนึกที่สอดคล้องกันย่อมเกิดขึ้น

การเกิดขึ้นของจิตสำนึกนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ และถ้าปราศจากเงื่อนไขเหล่านี้ ย่อมไม่มีจิตสำนึกเกิดขึ้น และบนเงื่อนไขใดก็ตาม การเกิดขึ้นของจิตสำนึกต้องอาศัยสิ่งอื่นๆ ซึ่งหลังจากนั้นจึงมีชื่อเรียกดังนี้

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดขึ้นของมันอาศัย**ตา**และ**รูป** เรียกว่า "จิตสำนึกทางตา" ***(จักขุวิญญาณ)***

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดของมันอาศัย**หู**และ**เสียง** เรียกว่า "จิตสำนึกทางหู" ***(โสตวิญญาณ)***

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดของมันอาศัยจมูกและกลิ่น เรียกว่า "จิตสำนึกทางจมูก" ***(ฆานวิญญาณ)*** ฯลฯ

ดังนั้น แหล่งรวมความหมายทั้งหลายหรือจิตสำนึก ซึ่งจากการมีปฏิสัมพันธ์ ***(ผัสสะ)*** ระหว่างอวัยวะสัมผัสกับสิ่งเร้าทั้งหลาย จึงเพิ่มพูนขึ้น ปรุงแต่งขึ้น และพัฒนาขึ้น ดังนั้นการทำหน้าที่ของแหล่งความหมายต่างๆ ในทำนองนี้ จึงเรียกว่า **การคิด** จึงเห็นได้ว่าคนเราได้รับความหมายและสร้างแหล่งความหมายต่างๆ และให้แหล่งความหมายเหล่านี้ทำหน้าที่ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คนเรารู้ด้วยและคิดด้วย

ที่กล่าวข้างบนนี้ เป็นแนวคิดในทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับ**จิตสำนึก**หรือ**จิตใจ** ในขณะที่มันทำงานในระดับธรรมดาโลก

พึงจดจำไว้ด้วยว่า ไม่เคยมีการกล่าวถึงจิตวิญญาณภายในคนเหมือนที่แสดงไว้อย่างชัดเจนในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับ**อนัตตา**เลย ซึ่ง**อนัตตา**แปลว่า **โมฆะ** หรือ**ความไม่มีอะไร**

ในระดับเหนือธรรมดาโลกนั้น กล่าวกันว่า จิตสำนึกหรือแหล่งรวมความหมายทำหน้าที่ตามลำพังในวิธีการที่มีพลังมากที่สุด ด้วยการระงับการทำงานของประสาททั้งห้าไว้ชั่วคราว ซึ่งผลของความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลกนี้ ทำให้ได้รับการรู้แจ้ง ตามประวัติพระพุทธศาสนายังกล่าวต่อไปอีกว่า เมื่อหน้าที่ของประสาทสัมผัสทั้งห้าหยุดถูกระงับชั่วคราว การสงบจิตใจและการสำรวมทางจิตใจในระดับสูงจึงเป็นไปได้ สิ่งสำคัญที่ต้องจำไว้คือว่า จิตสำนึกซึ่งเมื่อทำหน้าที่ในระดับเหนือธรรมดาโลกจะสื่อความหมายหรือการเรียนรู้ใหม่ในรูปของการรู้แจ้ง ดังนั้นจึงต้องเป็นการรู้แจ้งในระดับสูงอย่างแน่นอน เพราะการรู้แจ้งในระดับธรรมดาได้รับอยู่ทุกวันเมื่อคนทั่วไปมีการเรียนรู้แต่โดยไม่คำนึงว่าความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลกในการระงับการทำงานของประสาททั้งห้าได้หรือไม่ก็ตาม สิ่งสำคัญที่สุดคือ การตระหนักว่าการเรียนรู้หรือ**ภูมิปัญญา (ปัญญา)** ในรูปของการรู้แจ้งที่ได้รับการสนับสนุน อย่างน้อยมันอธิบายแนวความคิดในทางพุทธศาสนาว่าคนเราเรียนรู้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งให้เป็นศัพท์ทั่วไป คือ คนเราเรียนรู้เมื่อมีการรู้แจ้ง อย่างไรก็ดี ยังกล่าวกันอีกว่ามีเพียงพระพุทธองค์และสาวกบางรูปเท่านั้นที่สามารถ มีการรู้แจ้งในระดับเหนือธรรมดาโลกนี้ ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่จะสรุปว่า จิตสำนึกของพระพุทธองค์ทำงานทั้งโดยการคิดและการทำสมาธิ ส่วนคนธรรมดาคิดได้อย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งเหมือนกับกล่าวว่า การทำสมาธิเป็นการคิดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าทุกวันนี้ในทางปฏิบัติเรายังไม่รู้จักมันเลย

คำว่า **"การรู้แจ้ง"** ***(ญาณ)*** ตามที่ใช้ในพระพุทธศาสนาเตือนใจเราอย่างแรงกล้าให้นึกถึง คำว่า **"การรู้แจ้ง"** ที่พบในจิตวิทยาเกสตัลท์ (จิตวิทยาผลรวม) ถ้าเราจำไม่ผิดในจิตวิทยาผลรวมนั้นยังกล่าวไว้เหมือนกันว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นในรูปของการรู้แจ้ง ส่วนการรู้แจ้งในระดับเหนือธรรมดาโลกเกิดขึ้นโดยผ่านการทำงานของสติปัญญาในระหว่างที่ประสาทสัมผัสทั้งห้าถูกระงับการทำหน้าที่ชั่วคราว ซึ่งเป็นที่น่าสนใจที่สุดที่เห็นว่า

การรู้แจ้งเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อนำจิตวิทยาผลรวมมาเกี่ยวข้อง

ในจิตวิทยาผลรวมนั้น คำว่า การรู้แจ้งแสดงตัวอย่างให้เห็นภาพในการทดลองกับลิงที่มีมานานแล้ว กล่าวโดยย่อคือ มีลิงตัวหนึ่งถูกขังไว้ในกรงพร้อมกับมีท่อนไม้ชิ้นหนึ่ง สิ่งล่อเช่น กล้วย หรือสิ่งที่ลิงชอบกิน ถูกนำมาวางไว้ข้างนอกกรง เพียงแค่เอื้อมไม่ถึง เมื่อมองเห็นกล้วย ลิงเกิดความรู้สึกหรือความอยากกินมัน ยิ่งมองกล้วยนานเท่าใดยิ่งมีความอยากมากขึ้นเท่านั้น มันยื่นมือไปไกลที่สุดเท่าที่จะถึงกล้วยได้ แต่มันไม่ได้รับผลที่น่าพึงพอใจเลย เพราะกล้วยอยู่ไกลเกินเอื้อม เมื่อลิงเจอสภาพปัญหาเลวร้ายเช่นนี้ ลิงกระโดดโลดเต้นไปมารอบกรงและดิ้นรนอย่างแรงเพื่อตั้งใจให้ไปถึงกล้วยให้ได้

เมื่อมองดูไปรอบๆ ลิงเกิดความกระจ่างขึ้นมาทันทีว่า แขนของมันสั้นเกินไป แต่มันอาจต่อให้ยาวได้ไม่มากก็น้อยด้วยการใช้ท่อนไม้ที่พบในกรงนั้น ดังนั้นมันจึงหยิบท่อนไม้นั้น และใช้ไม้นั้นลากกล้วยมาถึงมัน “ความกระจ่าง” หรือ “การเห็นทันที” หรือ “การเรียนรู้” นี้เรียกว่า “การรู้แจ้ง”

ยิ่งไปกว่านั้น กล่าวกันไว้ในจิตวิทยาผลรวมหรือจิตวิทยาเกสตัลท์ว่า “การรู้แจ้ง” อาจปรากฏขึ้นได้เนื่องมาจากเงื่อนไขสองประการคือ 1) เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหาและพยายามหาทางแก้ และ 2) เมื่อมองเห็นการจัดวางของสิ่งทั้งหมด หรือสถานการณ์ทั้งหมด เงื่อนไขทั้งสองประการนี้ได้มองเห็นอย่างชัดเจนแล้วในเรื่องดั้งเดิมเกี่ยวกับลิงอยู่ในกรง ลิงพยายามแก้ปัญหาของมันเองอย่างคิดหนักมาก และเมื่อมันจับสถานการณ์ได้แล้ว มันเห็นการจัดวางของสิ่งต่างๆ ที่มีท่อนไม้สำคัญอยู่ในนั้นด้วย

การทดลองนี้ อธิบายความหมายของการรู้แจ้งในระดับต่ำมาก นั่นคือ ในระดับของลิง ส่วนในระดับที่สูงกว่านั้นมาก นั่นคือ ในระดับมนุษย์ เราพบว่า “การรู้แจ้ง” ของคนเราละเอียดอ่อนที่สุด และเป็นแหล่งความ

ประหลาดใจสำหรับเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมดในสาขาปรัชญา ศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และวิทยาการ (เทคโนโลยี) เป็นการรู้แจ้งของคนฉลาดหรือคนมีสติปัญญาดีทั้งสิ้น เมื่อมีการใช้วิธีการแบบพื้นบ้านต่างๆ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อว่าคนเราจะสามารถเห็นสถานการณ์หรือการจัดวางทั้งหมดไม่มากก็น้อย คนเราจะสามารถบรรลุการรู้แจ้งอย่างมหาศาล และแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง

ทีนี้ ยิ่งในระดับที่สูงไปกว่านั้นอีก ซึ่งหมายถึงในระดับเหนือธรรมดาโลก คนเราควรมีการรู้แจ้งที่หลักแหลมมากกว่านั้นได้ ดังนั้นเราจึงพบว่าด้วยวิธีการทำสมาธิ พระพุทธองค์จึงทรงได้รับการรู้แจ้งว่าจะขจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง และ**อริยสัจสี่**ได้อย่างไร

โดยสรุปคือ คงไม่เป็นการล้ำเส้นเกินไปที่จะกล่าวเกริ่นไว้ชั่วคราวว่าแนวความคิดเกี่ยวกับ **"จิตใจ"** และ **"เราเรียนรู้อย่างไร"** ตามที่สนับสนุนโดยพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาผลรวมนั้นเหมือนกันทีเดียว ถึงแม้นำเสนอต่างระดับกัน ยิ่งไปกว่านั้นถ้าสมมติว่าการทำสิ่งต่างๆ ในระดับเหนือธรรมดาโลก มีทางเป็นไปได้ จิตใจของคนเราทำงานได้ในสองระดับเป็นอย่างน้อย คือ 1) ในระดับการคิดทบทวน ถ้าเราได้เรียนรู้วิธีทำเช่นนั้น และ 2) ในระดับการทำสมาธิ ถ้าเราได้เรียนรู้วิธีทำเช่นนั้น แม้ว่าเดี๋ยวนี้พวกเราปฏิบัติกันในระดับการคิดทบทวนเท่านั้น เมื่อกล่าวในทางจิตวิทยาแล้วจะเห็นว่า การรู้แจ้งเป็นแนวคิดที่มีปนอยู่ทั้งสองระดับ ยิ่งไปกว่านั้นในเมื่อการเรียนรู้และการเข้าใจต้องเกี่ยวข้องกับการรู้แจ้งและไม่ใช่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ "อนัตตา" หรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการไม่มีจิตวิญญาณต้องเน้นย้ำไว้ในที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

เพื่อเป็นการสรุป ซึ่งให้สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาที่ว่า การเรียนรู้เริ่มต้นจากสถานการณ์ที่เป็นปัญหา เราพบว่า พุทธประวัติได้เริ่มต้นจริงๆ จากปัญหาสำคัญว่าจะพ้นจากความทุกข์ และความทรมานได้อย่างไร การคิด การทำสมาธิ และกิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาของพระพุทธองค์ต่าง

มุ่งไปสู่เป้าหมายนี้ และตามหลักจิตวิทยาที่กล่าวไปแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงเรียนรู้และทรงแก้ปัญหาของพระองค์ได้สำเร็จ

ข. แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตย

ในฐานะเป็นปรัชญา จึงเห็นได้ง่ายว่าพระพุทธศาสนาเน้นหลักศีลธรรมและจริยธรรมมากกว่าอภิปรัชญาและญาณวิทยา ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น เมื่อได้ถามเกี่ยวกับพระพุทธองค์ว่า โลกเป็นนิรันดร์หรือชั่วคราว สิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุด และว่าพระพุทธองค์เอง จะทรงเกิดใหม่หลังจากสวรรคตไปแล้วหรือไม่ คำตอบที่พระพุทธองค์ทรงให้ไว้คือ ไม่ว่าโลกจะเป็นนิรันดร์หรือชั่วคราวก็ตาม หรือจะสิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุดก็ตาม ยังมีปัญหาเร่งด่วนที่ต้องเกี่ยวข้องมากกว่านั้น มีการเกิดมีการเสื่อมสลาย (ผุพังเน่าเปื่อย) และมีการตาย นอกจากนี้ยังมีความเศร้า ความเจ็บปวด ความเสียใจ ความโศก และความสิ้นหวัง การขจัดหรือการทำสิ่งเหล่านี้ให้ลดน้อยลงไปเป็นปัญหาจริงและเฉพาะหน้าสำหรับมนุษยชาติ เมื่อค้นพบและทำลายสาเหตุของความทุกข์ไปแล้ว ปัญหาคงแก้ได้และมีการเข้าใจที่ถูกต้อง ดังนั้นเมื่อมีการเข้าใจที่ถูกต้อง คำถามที่ตั้งไว้คงไม่จำเป็น ที่จริงแล้วคงเหมือนกับคำถามเกี่ยวกับคนซึ่งบาดเจ็บถึงขั้นต้องตายด้วยธนูอาบยาพิษ ซึ่งยังถอดธนูนั้นออกไม่ได้ ถ้ายังบอกไม่ได้ว่าคนที่ยิงธนูมาถูกตนชื่ออะไร? มาจากครอบครัวผู้ดีหรือไม่? สูงเตี้ยหรือขนาดพอดี?

ดังนั้น โดยนัยแล้วยังไม่มีการอภิปรายกันเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นจริง หรือธรรมชาติของความจริงเช่นนั้นโดยตรง การเน้นอยู่ที่กฎศีลธรรมและค่านิยมทางจริยธรรม ซึ่งคงนำไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์ นี่คือประเด็นเร่งด่วนและต้องจัดการให้ได้ก่อนอย่างอื่น

ดังนั้น กฎศีลธรรมและจริยธรรมต่างๆ สำหรับพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส จึงกำหนดไว้มากมายแล้วแต่กรณีว่า เพื่อการหลุดพ้นหรือเพื่อความสงบสุขทางสังคม เมื่อพูดถึงฆราวาสแล้ว จะเห็นว่า คนเราต้องคิด

พูด และกระทำในวิธีที่ถูกต้อง นั่นคือ ในแง่ของค่านิยมและศีลธรรมต่างๆ โดยหวังที่จะทำให้ความทรมานและความทุกข์ลดน้อยลง และได้รับความสงบของจิตใจและอิสรภาพพอประมาณ

สิ่งสำคัญที่สุดในแนวคิดทางปรัชญาประการหนึ่งคือ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) นั่นเอง เมื่อมองโลกในแง่ดี ข้อปฏิบัตินี้น่าส่งเสริมมากที่สุดจริงๆ มันหมายความว่าย่อมมีความหวังเสมอว่าคนเราต้องดีขึ้น เราไม่ควรสิ้นหวัง ความก้าวหน้าเป็นไปได้เสมอ เมื่อมีความพยายามอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีความหมายว่าสังคมไม่จำเป็นต้องอยู่นิ่ง การปรับปรุง การแก้ไข และความก้าวหน้ามีทางเป็นไปได้และเหมาะสม ไม่มีสิ่งใดสมบูรณ์ และไม่เปลี่ยนแปลงทั้งในทางส่วนตัวและทางสังคมเลย กล่าวเป็นคำศัพท์ทางพุทธศาสนาคือ การเกิดทั้งหลายพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง

ในสังคมที่มีการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงและอิสรภาพต้องเป็นประชาธิปไตย ดังนั้นเราจึงพบว่าพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้เมื่อ 2,500 กว่าปีมาแล้วนั้น คล้ายกับความแตกต่างระหว่างบุคคล การเคารพในเอกัตบุคคล ความร่วมมือและการมีส่วนร่วม และความศรัทธาในสติปัญญา ซึ่งทั้งหมดนี้ในสายตาของคนสมัยใหม่คือ อุดมการณ์ของสังคมประชาธิปไตยนั่นเอง ต่อไปนี้คือคำกล่าวหรือข้อปฏิบัติซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการสนับสนุนแนวคิดของความเป็นประชาธิปไตย

1. ความแตกต่างระหว่างบุคคล ตามคำสั่งสอนนั้น พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบสาวกทั้งหลายกับดอกบัวสี่เหล่าคือ เหล่าแรก เป็นดอกบัวที่พ้นน้ำโดยสิ้นเชิง ซึ่งพร้อมที่จะบานอย่างสวยงามและมีกลิ่นหอม สาวกที่เปรียบได้กับดอกบัวในขั้นนี้ไม่มีความลำบากในการเข้าใจเลย เหล่าที่สอง มีดอกบัวซึ่งเพิ่งโผล่ปริ่มผิวน้ำ สาวกประเภทนี้จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ได้โดยไม่มีความลำบากมากนัก เหล่านี้สาม ได้แก่ ดอกบัว

ที่ยังจมอยู่ใต้ผิวน้ำซึ่งเป็นการยากมากจริงๆ ที่จะให้สาวกเหล่านี้ประสบความสำเร็จ แต่ยังมีโอกาสเสมอ ด้วยความพยายามเป็นพิเศษในการอบรมสั่งสอน เหล่าที่สี่ ได้แก่ ดอกบัวที่ยังฝังอยู่ในโคลนตมใต้ท้องน้ำ ซึ่งมีแนวโน้มจะตกเป็นเหยื่อของปลาและเต่า คนที่อยู่ในกลุ่มนี้จะไม่สามารถประสบความสำเร็จเลย

ในการอบรมสั่งสอน ข้อปฏิบัติหรือลัทธิของพระองค์แด่สาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงพิจารณาข้อแตกต่างระหว่างบุคคลเสมอ เมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงนึกถึงพระฤาษีทั้งห้าผู้ซึ่งเคยศึกษาพร้อมพระองค์กับพระอาจารย์เดียวกันระหว่างระยะแรกของการทรงเสาะแสวงหาความจริง พระฤาษีเหล่านี้เป็นผู้คงแก่เรียน ท่านทั้งหลายเหล่านี้เป็น “บัวเหล่าแรก” ในโอกาสนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา (สูตร) ซึ่งเรียกว่า ธรรมะจักกัปวัตนสูตร ซึ่งเกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่ ตามตำนานกล่าวว่า พระฤาษีทั้งห้าได้บรรลุการเข้าใจที่ถูกต้อง และได้ตรัสรู้เหมือนพระพุทธองค์เอง ในทำนองเดียวกันในระหว่างที่พระองค์ทรงเดินธุดงค์ไปยังที่ต่างๆ มีผู้หญิงคนหนึ่งมาเข้าเฝ้าพร้อมกับร้องไห้และดูอาการอยู่ในความทุกข์โศกและเสียใจอย่างมาก นางได้เล่าถวายพระองค์ว่าสามีเพิ่งเสียชีวิต และได้ขอร้องให้พระองค์ทำให้ชายผู้เป็นสามีฟื้นกลับมีชีวิตตามเดิม หญิงผู้นี้เป็นพวกบัวเหล่าที่สามหรือสี่ นางคงไม่เข้าใจอริยสัจสี่โดยตรง นางอาจได้แนวคิดบางอย่างที่นำเสนอต่อนางอย่างเหมาะสม ดังนั้นพระพุทธองค์ทรงบอกเธอว่า พระองค์จะทรงทำเช่นนั้นได้ต่อเมื่อมีเงื่อนไขว่า นางสามารถไปหาบ้านสักหลังในหมู่บ้านที่ความตายไม่เคยเกิดขึ้นเสียก่อน นางได้เดินทางจากบ้านหลังหนึ่งไปอีกบ้านหนึ่ง และได้พบว่าไม่มีบ้านหลังใดที่ความตายไม่เคยปรากฏให้เห็น ดังนั้นจึงคิดได้ว่าความตายเป็นสิ่งธรรมดา มันคงเกิดกับทุกคน และไม่มีเหตุผลที่จะมาขอร้องให้คนที่ตายแล้วกลับมีชีวิตอีก

2. การเคารพในเอกัตบุคคล เมื่อมีปรัชญาซึ่งมุ่งทำให้ความโลภ โกรธ และความหลงลดน้อยถอยลง และทำให้ความเชื่อในการทำที่ถูกต้อง การพูดที่ถูกต้อง และการคิดที่ถูกต้องแล้ว ความรู้สึกเคารพที่ส่งไปถึงเพื่อนมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวกับการแสดงแนวความคิดและการกระทำโดยธรรมชาติ จึงต้องค่อนข้างรุนแรงทุกฝ่าย นอกจากนี้ยังมีการเน้นเกี่ยวกับจิตใจในการเสาะแสวงหาที่มีอิสรภาพ (กาลามสูตร) ซึ่งให้การยอมรับเอกัตบุคคลแก่คนในการค้นคว้าด้วยตนเอง ก่อนการสนับสนุนคำพูด การกระทำและความคิดใดๆ ใครก็ตามมีสิทธิ์ในการถาม การเสนอ การทดลอง และการสรุปเอาเอง การเคารพอย่างเต็มที่เผยแผ่ไปถึงเขา

ในประเทศไทยทุกวันนี้ ในวันสำคัญของแต่ละปีจะมีผู้แทนของทุกศาสนา ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ฯลฯ มาประชุมกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยกันแก้ปัญหาสังคมร่วมกัน เพื่อนำการเคารพและความสงบสุขมาสู่ทุกคน การประชุมเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการประเทศไทยซึ่งถึงแม้ว่านับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติก็ตามยังให้การเคารพ การยอมรับ และให้ความรักแบบกัลยาณมิตรแก่ทุกศาสนา นี่คือตัวอย่างที่ดีของการเคารพในเอกัตบุคคลในพระพุทธศาสนา

3. ความร่วมมือและการมีส่วนร่วม ข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้มักมาเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มสอง กลุ่มห้า หรือกลุ่มเจ็ดประการ ฯลฯ ในตอนต้นของหนังสือเล่มนี้เราเห็นกลุ่มสองประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเป็นคนมีค่า และกลุ่มสี่ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับองค์ประกอบสี่ประการที่ทำให้คนตกต่ำ

เพื่อให้เห็นตัวอย่างชัดเกี่ยวกับสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับการแบ่งปันความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกของสังคมหรือท่ามกลางหมู่พระภิกษุสงฆ์เอง จึงเห็นสมควรอ้างถึงข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง

สองกลุ่ม ดังต่อไปนี้

ก. ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเอกภาพและความร่วมมือ (สาราณียธรรม 6) ได้แก่

1) จงช่วยเพื่อนร่วมงานทางกายภาพในการดำเนินงานในความรับผิดชอบ

2) จงช่วยเพื่อนร่วมงานโดยใช้คำพูดที่ดีในการดำเนินงานในความรับผิดชอบ

3) จงช่วยเพื่อนร่วมงานโดยใช้การคิดที่ถูกต้องในการดำเนินงานในความรับผิดชอบ

4) จงแบ่งปันสิ่งที่มีกับเพื่อนร่วมงาน จงอย่าเก็บไว้สำหรับตัวคนเดียว

5) จงถือกฎและข้อบังคับที่ทุกคนต้องทำตาม โดยไม่มีข้อยกเว้นเพื่อว่าเราจะเป็นที่ยอมรับของเพื่อนร่วมงาน

6) จงเป็นผู้มองโลกในแง่ดีเสมอ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในความคิดเห็น

ข. ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยที่นำไปสู่ความก้าวหน้า (อปาริหาณิยธรรม 7) มีดังนี้

1) จงมีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาเป็นประจำ

2) จงมาประชุมพร้อมกัน เลิกพร้อมกัน และจงอย่าออกจากการประชุมก่อนผู้อื่น และจงมีความรับผิดชอบร่วมกัน

(ส่วนข้อ 3-7 เกี่ยวข้องกับชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ จึงไม่นำมากล่าวไว้ในที่นี้)

ในสาขาการศึกษานั้น เชื่อกันว่า ระดับของการแบ่งปัน การมีส่วนร่วม และการร่วมมือกัน ซึ่งเกิดขึ้นในสังคม ช่วยให้กำหนดว่าสมาชิกของสังคมมีความเป็นประชาธิปไตยเพียงใด ข้อต่างๆ ในข้อปฏิบัติสาราณียธรรม และอปาริหาณิยธรรม ย่อมส่งเสริมน้ำใจแห่งความเป็นประชาธิปไตยของกลุ่มได้อย่างแน่นอน

4. ความศรัทธาในสติปัญญา ตามที่สังเกตเห็นแล้วว่า พุทธประวัติทั้งหลายเป็นกระบวนการคิดทบทวนอย่างต่อเนื่องหรือสติปัญญาทั้งในทางตรงและทางอ้อม ในการคิดเพื่อขจัดรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายในคนเราทั้งระดับธรรมดาโลกและระดับเหนือธรรมดาโลกต้องดิ้นรนอย่างมาก การแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง กาลามสูตรที่เกี่ยวข้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาอย่างอิสระ ทำให้เกิดความศรัทธาใสสติปัญญาหรือการคิดเพื่อตนเองหรือภูมิปัญญา (ปัญญา) เราทุกคนต่างได้รับการส่งเสริมให้คิดอย่างรอบคอบและไม่ให้ยอมรับสิ่งต่างๆ ด้วยความศรัทธาอย่างงมงายหรือตาบอด

เมื่อค้นพบแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตยในพุทธปรัชญามากเหลือเกิน จึงคาดหวังว่าในทางทฤษฎีแล้ว ชาวพุทธควรเป็นประชาธิปไตยค่อนข้างมากถ้าไม่พูดเพียงแต่ปากเท่านั้น

ค. คำถามเกี่ยวกับเป้าหมายและเป้าหมายของการศึกษา

ตามหลักฐานแล้ว เป้าหมายดั้งเดิมของพระพุทธองค์คือ การมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์โดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ดีคนธรรมดาซึ่งอยู่ในสังคมฆราวาสไม่เคยบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้แต่เดิมเลย ดังนั้นเป้าหมายจึงปรับเปลี่ยนให้มีสองระดับ นั่นคือ ระดับธรรมดาโลก ที่ความทรมานและความทุกข์อาจมีน้อยที่สุด และระดับเหนือธรรมดาโลกที่บรรลุอิสรภาพจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง วิธีการหรือวิธีดำเนินการที่ใช้สำหรับระดับแรกเป็นการคิดทบทวนแบบธรรมดา ส่วนวิธีการดำเนินการสำหรับ

ระดับที่สองคือ การทำสมาธินั่นเอง อย่างไรก็ดีในระดับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เราเกือบไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับการทำสมาธิ แต่คงไม่ฉลาดนักที่จะไม่สนใจมันเลยโดยสิ้นเชิง

ที่จริงแล้ว ย่อมเป็นไปได้ที่จะกล่าวถึงเป้าหมายเป็นสองระดับหรือระนาบ เป้าหมายเองจึงชัดมากขึ้น และคงชี้ให้เห็นวิธีการหรือวิธีดำเนินการที่อาจนำมาใช้เพื่อให้บรรลุมันได้

เพื่อแสดงให้เห็นตัวอย่างที่ชัดเจน ลองหันไปพิจารณาในสาขาวิชาการศึกษาสักครู่ เรามักพบครูถกเถียงกันบ่อยว่า คำกล่าวไหนควรรับมาเป็นวัตถุประสงค์ของหลักสูตรการศึกษาสาขาที่จะสร้างขึ้นสำหรับนักเรียน ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจหรือทักษะที่ขายได้ ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจดูเหมือนมีความหมายกว้าง ส่วนทักษะที่ขายได้เจาะจงกว่า ดังนั้นจึงลดมาเป็นคำศัพท์ในทางปฏิบัติได้ง่ายกว่า ที่จริงแล้ว ไม่น่าต้องมีข้อถกเถียงเลย เพราะทั้งสองคำนี้อยู่ต่างระนาบหรือต่างระดับกัน และไม่ควรจำสับสนเมื่อหมายถึงสิ่งคล้ายคลึงกันที่เกิดขึ้นในระดับเดียวกัน ดังนั้นประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ การมีสัจธรรมแห่งตน ความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมืองและมนุษยสัมพันธ์เป็น “เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์พื้นฐาน” ของการศึกษาในโลกที่ทันสมัย ส่วนทักษะที่ขายได้ อนามัยดี ค่านิยมทางศีลธรรม ความรู้ และเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ความนิยมในศิลปะและมรดกทางวัฒนธรรม ฯลฯ เป็น “เป้าหมายเฉพาะ” ซึ่งจะกลับมาเป็นตัวกำหนดเป้าหมายพื้นฐานอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าวัตถุประสงค์พื้นฐานและวัตถุประสงค์เฉพาะเกือบเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ถูกกล่าวถึงในระดับต่างกัน ซึ่งเป้าหมายพื้นฐานให้โครงสร้างหรือกรอบกว้างๆ สำหรับเป้าหมายเฉพาะ

ดังนั้นการเข้าใจและการปฏิบัติในระดับธรรมดาโลกและระดับเหนือธรรมดาโลกตามที่กล่าวย้ำไว้ในพุทธปรัชญา ควรประกอบขึ้นเป็นเป้าหมายที่มีรายละเอียดและให้ความหมายที่ดี และในขณะเดียวกันมันอาจทำหน้าที่เป็นข้อเตือนใจแก่เราทุกคนว่าไม่ควรสับสนเกี่ยวกับแนวคิดที่นำมา

กล่าวในระดับต่างกัน เมื่อมีการเผชิญกับสถานการณ์ เราน่าจะได้ถามตัวเองว่า "สถานการณ์ที่ต้องเกี่ยวข้องอยู่ในระดับวัตถุประสงค์ ระดับนโยบาย ระดับยุทธวิธี หรือระดับหลักสูตร หรืออะไรกันแน่? คำถามเหล่านี้ช่วยให้มีการคิดอย่างชัดเจนและอาจช่วยให้เราหลีกเลี่ยงการโต้เถียงที่ไม่จำเป็น

เมื่อได้จัดการคำถามเกี่ยวกับพุทธปรัชญาแล้ว ในจุดนี้น่าจะได้ลองพยายามกำหนดวัตถุประสงค์พื้นฐานของการศึกษาบางประการในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพุทธปรัชญา เมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก การสร้างหรือการกำหนดวัตถุประสงค์ต้องทำในแง่ธรรมชาติของผู้เรียนธรรมชาติของสังคม และธรรมชาติของการเรียนรู้ ดังนี้

1. คนในฐานะผู้เรียน เนื่องจากเราถือว่าคนเป็นผลรวมขององค์ประกอบ ได้แก่ ร่างกาย ความรู้สึก การรับรู้ เจตคติหรือแรงขับ และสติปัญญา ดังนั้น**เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการแรกที่สุดคือการช่วยให้คนพัฒนาทางร่างกาย ทางอารมณ์ และทางสติปัญญา** เขาจะต้องเป็นคนแข็งแรงและมีสุขภาพดี ประสบการณ์ในด้านอนามัย พลศึกษา และการพักผ่อนหย่อนใจ หรือสันทนาการควรจัดหาให้เขา ในทำนองเดียวกัน มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ความรู้สึกเกลียด โกรธ มุ่งร้าย โลภ อาฆาต และความอยาก ฯลฯ เป็นผลร้ายและมีอันตรายต่อความมั่นคงทางอารมณ์ การทำให้ความรู้สึกเหล่านี้มีน้อยที่สุด จะกระตุ้นความเจริญงอกงามทางอารมณ์ ประสบการณ์ต่างๆ ต่อผลอันนี้เป็นสิ่งพึงประสงค์ที่สุด ในทำนองเดียวกัน การช่วยพัฒนาเจตคติและแรงขับที่พึงประสงค์ ตลอดจนการคิดอย่างได้ผล การมีประสบการณ์ในสาขาศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม ศีลธรรม ฯลฯ ต้องจัดหาให้เช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นในด้านน้ำใจแห่งการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องที่มีอยู่ในมรรคแปด การจัดประสบการณ์ต่างๆ ในสาขาอาชีพและวิชาชีพ เป็นสิ่งจำเป็น

อย่างไรก็ดี ขั้นตอนของการพัฒนาทั้งหมดไม่ถือว่าแยกกันอยู่เป็น

ส่วนๆ แต่เป็นการรวมกันเป็นเอกภาพหรือผลรวมเดียวกัน

2. คนกับสังคม เมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก คนต้องอาศัยอยู่ในสังคม โดยทั่วไปแล้วคนไม่จำเป็นต้องมาถึงจุดที่ต้องละทิ้งโลก ในกรณีนี้**เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สองคนต้องได้รับการพัฒนาในทางสังคม หรือเรียนรู้ในการเป็นพลเมืองดี** เพื่อให้ทำได้เช่นนั้น คนจำเป็นต้องเข้าใจอุดมการณ์ทางสังคมในชุมชนของเขา ตลอดจนพื้นฐานของประเทศและพื้นฐานของโลกอย่างชัดเจน ดังนั้นจึงต้องจัดประสบการณ์เพื่อพัฒนาการเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถาบันและปัญหาในสังคมของเขา และความรับผิดชอบของเขาในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม และในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมคนต้องแข่งขัน มีส่วนร่วม และร่วมมือตามที่กล่าวไว้ใน “สาราณียธรรม 6” และใน “อปาริหาณียธรรม 7) และที่สำคัญมากคือ เขาต้องมีอิสรภาพในการแบ่งปัน ในการมีส่วนร่วม และในการให้ความร่วมมือ

ยิ่งไปกว่านั้น คนต้องเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) ความไม่จีรังยั่งยืน และความชั่วคราวของสังคมและของตัวเขาเองอย่างชัดเจน เขาเองจะเป็นผู้ควบคุมอัตราเร็วในการเปลี่ยนแปลง และกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง และเมื่อการเปลี่ยนแปลงเกินขีดการควบคุมของเขาเกิดขึ้น เขาต้องไม่ประหลาดใจกับเหตุการณ์เช่นนั้น ที่จริงแล้วเขาควรมองธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงในสังคมของเขาและของเขาเอง หรือพูดให้ตรงมากขึ้นคือการเปลี่ยนแปลงทางส่วนตัวและสังคมว่าเป็นกุศลเพราะมันให้โอกาสเขาเปลี่ยนแปลงให้ดีกว่าเดิม เขาไม่จำเป็นต้องถูกล่ามโซ่ตรวนลงสู่สถานการณ์ถาวรใดที่มีแต่ความทรมาน ความกดขี่ ความไม่สุขสบาย และความทุกข์เหลือเกิน

3. วิธีการเรียนรู้ของคน ตามที่แสดงให้เห็นตลอดมาตั้งแต่ต้น

แล้วว่า พระพุทธองค์ทรงคิดหนักมากจริงๆ และจากการคิดนี้พระองค์ทรงได้เรียนรู้ พระองค์ได้ทรงทำสมาธิด้วย ถ้าพูดในระดับธรรมดาโลกย่อมชัดเจนว่า การคิดเป็นวิธีการเรียนรู้วิธีหนึ่ง ดังนั้น**เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สามคือ การช่วยให้คนพัฒนาวิธีการคิด** เมื่อทำการคิดเขาย่อมเรียนรู้

4. ความสัมพันธ์ระหว่างคน ทั้งๆ ที่มีความสำเร็จ ความร่ำรวย ทรัพย์สมบัติ อำนาจและหน้าที่ก็ตาม คนเรายังต้องมีความทรมานและความทุกข์ (ทุกขะ) การเกิดทั้งหมดพร้อมที่จะมีความทุกข์ ในการทำให้ความทุกข์ทรมานมีน้อยที่สุดในระดับสังคมหรือระดับธรรมดาโลกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติกฎศีลธรรมต่างๆ (ศีล) และค่านิยมทางจริยธรรม (ธรรมะ) แล้ว ค่านิยมศีลธรรมและจริยธรรมเหล่านี้มีส่วนช่วยให้เกิดความสงบสุข ความสุข และความร่มเย็นในสังคมอย่างมาก ดังนั้น**เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สี่คือ การปลูกฝังค่านิยมศีลธรรมและจริยธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม** ประสบการณ์ในสาขาวิชาศีลธรรมและจริยธรรมจึงละเลยไม่ได้

ง. พุทธปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของพระพุทธศาสนาอาจมองเห็นได้แล้วในตอนนี้โดยผ่านรูปแบบของทฤษฎีที่เป็นกลางๆ และเรียกว่าพุทธปรัชญาการศึกษา เมื่อมีลักษณะเป็นกลางๆ จึงประกอบขึ้นอย่างกว้างๆ ด้วยสองส่วน คือ ส่วนที่เป็น**เนื้อหา** และส่วนที่เป็น**วิธีการ** ดังนี้

(ก) เนื้อหา

ภายใต้หัวข้อนี้ จำเป็นต้องพิจารณาธรรมชาติและเป้าหมายของการศึกษา ตลอดจนนโยบายการศึกษาด้วย ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อพิจารณา

ตามข้อปฏิบัติเรื่อง “อนิจจา” คำกล่าวทั้งหมดควรถือว่าเป็นการชั่วคราว และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง

1) เมื่อคนเราถูกมองว่าเป็นผลรวมขององค์ประกอบหรือพูดง่ายๆ คือ **“ขันธ์ห้า”** ซึ่งเปลี่ยนแปลงและย้ายจากวัยเด็กสู่วัยรุ่น สู่วัยชราภาพ และสู่ความตาย ธรรมชาติทางการศึกษาของคนเราคือการพัฒนาองค์ประกอบทั้งหมดนี้โดยไม่ให้ผิดพลาดได้ เพื่อว่าการเปลี่ยนแปลงบางอย่างทั้งที่หลีกเลี่ยงได้หรือหลีกเลี่ยงไม่ได้จะมีปัญหาน้อยที่สุด และเพื่อว่าความทุกข์และความทรมานทั้งหลายที่มาด้วยกันจะลดลงให้เหลือน้อยที่สุด ตัวอย่างเช่น เมื่อการพัฒนาสุขภาพและความสมบูรณ์ทางร่างกายเป็นไปอย่างวิเศษ เด็กอาจเจริญเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นโดยปราศจากความทุกข์อย่างมากที่เชื้อโรคและความเจ็บป่วยนำมาให้ ในทำนองเดียวกันจากการพัฒนาคุณลักษณะทางจิตใจและการเข้าใจที่สมดุลย์ เด็กอาจผ่านระยะของการเป็นวัยรุ่นสู่การมีวุฒิภาวะโดยปราศจากความหลงและทรมานอย่างมาก ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อคนเราพร้อมที่จะมีความทุกข์ (ทุกขะ) และเมื่อการเข้าใจที่ถูกต้อง และการคิดที่ถูกต้อง จะนำไปสู่การทำให้ความทุกข์ที่ถูกต้องจึงเป็นสิ่งพึงประสงค์ นอกจากนี้ต้องมีการพัฒนาความรู้และทักษะไปสู่การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง ทั้งหมดนี้เป็นความจริงตามนัยของทางสายกลาง (มรรคแปด) กล่าวโดยสรุปคือ **การศึกษาคือการพัฒนาเพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทุกข์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้** ถ้าพูดในระดับธรรมดาโลก คนเราซึ่งในขณะที่เปลี่ยนจากขั้นแรกของชีวิตไปสู่การมีวุฒิภาวะและการเข้าใจ มีความจำเป็นที่ต้องพัฒนาทั้งด้านร่างกาย ด้านสติปัญญา ด้านศีลธรรม ด้านสังคม ฯลฯ

2) ตามธรรมชาติหรือความหมายของการศึกษา ที่อธิบายแล้ว เราได้เป้าหมายสูงสุดของการศึกษาโดยปริยาย นั่นคือ **การมีอิสรภาพจากความทุกข์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้** อย่างไรก็ดี เพื่อเป้าหมายในทางปฏิบัติเราต้องกำหนดเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาด้วย ตามที่ได้มาแล้วใน

ตอนก่อน มีดังนี้ **ประการแรก คือ เพื่อพัฒนาขันธ์ห้า ประการที่สอง เพื่อให้เข้าใจอุดมการณ์ทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมเพื่อคนจะเป็นพลเมืองดี ประการที่สาม เพื่อเน้นความสามารถในการคิดของเขา** เพราะมันนำไปสู่การคิดอย่างมีประสิทธิภาพ และ**ประการที่สี่ เพื่อให้มีการพัฒนาด้านศีลธรรมและจริยธรรม** เพื่อให้มีความสัมพันธ์อันสงบสุขระหว่างสมาชิกของสังคมหรือโลกอาจค้ำจุนไว้ได้

ดังนั้น ในระดับปฏิบัติมากขึ้น จึงจำเป็นต้องกล่าวถึง**เป้าหมายเฉพาะของการศึกษา** แม้จะเป็นชั่วคราวก็ตาม เป้าหมายพื้นฐานเป็นโครงสร้าง ส่วน**เป้าหมายเฉพาะของการศึกษาต่างหากที่จะให้ประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ** คือ สุขภาพอนามัย พลศึกษาและสันทนาการ ศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม การคิดอย่างมีประสิทธิภาพ อาชีวศึกษาหรือการศึกษาวิชาชีพ ศีลธรรมและจริยธรรมศึกษา สังคมศึกษา คณิตศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ฯลฯ ประสบการณ์ที่เป็นแกนร่วมต้องบังคับสำหรับผู้เรียนทุกคน เพราะเขาอยู่ในสังคมเดียวกัน และมีอุดมการณ์ทางสังคมเดียวกัน นอกเหนือไปจากสิ่งเหล่านี้ และหลักสูตรการศึกษาแต่ละอันต้องจัดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการพิเศษของแต่ละคน และยังจัดให้สำหรับความแตกต่างระหว่างบุคคลอีกด้วย

3) เมื่อตั้งเป้าหมายของการศึกษาไปแล้ว ควรได้กล่าวถึงนโยบายการศึกษาออกมาเป็นพื้นฐานกว้างๆ เพื่อเป็นแนวปฏิบัติ หรือเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติทางการศึกษา **ประการแรก** ดอกบัวสี่เหล่าให้ข้อเสนแนะที่ดีมากว่าในความพยายามทางการศึกษาทั้งหมดนั้น **การจัดการศึกษาเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคลต้องถือเป็นนโยบายสำคัญ** ในทำนองเดียวกันเพื่อให้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลนี้ จึงต้องคำนึงถึงการพูด การกระทำ และการคิดของบุคคลเป็นประการสำคัญ **ประการที่สอง** ในแง่ของสาราณิยธรรม และอปาริหาณิยธรรม **การปฏิบัติในเรื่องของการแบ่งปัน การมีส่วนร่วม** และ

การร่วมมือระหว่างสมาชิกของสังคม จึงถือเป็นนโยบายการศึกษาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ดังนั้นการทำงานเป็นกลุ่ม การสัมมนา การรายงาน การอภิปราย และกิจกรรมในลักษณะนี้จึงเป็นเครื่องมือในการจัดหาโอกาสเพื่อการแบ่งปันและการร่วมมือกัน **ประการที่สาม** เมื่อคำนึงถึงกาลามสูตร ซึ่งส่งเสริมจิตใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างมีอิสรภาพ จึงเป็นนโยบายการศึกษาประการที่สาม**ในการส่งเสริมการทดลองและการคิดทบทวน**ทุกกิจกรรม การกระทำ การพูด และการคิดทั้งหมดในความพยายามทางการศึกษาควรเป็นผลลัพธ์ของการคิด และเจตจำนงที่รอบคอบ สติปัญญา (ปัญญา) ควรครอบคลุมความพยายามทางการศึกษาทั้งหมด

โดยสรุป นโยบายทั่วไปในการจัดการศึกษาที่สำคัญ ประกอบด้วย **การจัดเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล การปฏิบัติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการร่วมมือ และการใช้การคิดหรือสติปัญญาอย่างต่อเนื่องนั่นเอง**

(ข) วิธีการ

สิ่งที่จะรวมอยู่ในวิธีการของการศึกษาควรต้องคำนึงถึงคำกล่าวที่สำคัญ 2 ระดับ คือ **ยุทธศาสตร์การศึกษาโดยรวม** และ**กระบวนทัศน์ของการเรียนการสอนโดยทั่วไป** ดังต่อไปนี้

1) **ยุทธศาสตร์การศึกษา** ถือเป็นจุดเน้นที่สำคัญสำหรับความสำเร็จของหลักสูตรการศึกษาโดยรวม ตัวอย่างเช่น ในระดับประเทศ การเน้นการฝึกอาชีพเป็นช่วงเวลาหนึ่งในเขตทุรกันดาร เป็นการเคลื่อนไหวทางยุทธศาสตร์สำหรับบางประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้เรายังพบว่ามีการนำเอาการวางแผนการศึกษามาพิจารณาเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์โดยรวมของประเทศ เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในบางประเทศ ในทำนองเดียวกันในระดับต่ำลงมา การคัดเลือกครูที่มีประสบการณ์และมีวุฒิภาวะอย่างรอบคอบ เพื่อให้ไปสอนในสถาบันการฝึกหัดครู ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์

ที่จำเป็นเพื่อความสำเร็จของสถาบันแห่งนั้น และตามข้อเท็จจริงปรากฏว่า "เขา (นักเรียนฝึกหัดครู) จะสอนตามวิธีที่ตนถูกสอนมา" ครูที่มีประสบการณ์จึงเป็นข้อเสนอแนะว่า การสอนที่ดีควรเป็นอย่างไร

อย่างไรก็ดี ยังมียุทธศาสตร์ที่สามารถนำมาใช้ในทุกระดับของการปฏิบัติ มรรคแปดหรือทางสายกลาง ซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จทั้งในระดับธรรมดาโลก และระดับเหนือธรรมดาโลก ตามที่แสดงไปแล้วในสามประเภทที่สำคัญ ได้แก่ **ศีล** (กฎ ศีลธรรม หรือวินัย) **สมาธิ** (การคิดลุ่มลึกหรือการทำสมาธิ) และ**ปัญญา** (ภูมิปัญญาหรือความเข้าใจ) คำกล่าวสำคัญทั้งสามนี้เป็นยุทธศาสตร์สำหรับความพยายามทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษาหรือด้านอื่นๆ สิ่งสำคัญคือ กฎหรือวินัย (ศีล) บางชนิด จำเป็นต้องรักษาไว้เพื่อหลีกเลี่ยงการโกลาหล การคิดอย่างรอบคอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวางแผนการทดลอง และการประเมินผล มีความจำเป็นในความพยายามทั้งหมด ในทำนองเดียวกันเราต้องมีข้อมูลข่าวสารหรือความเข้าใจที่สำคัญ (ปัญญา) ในเรื่องที่เกี่ยวข้องเพื่อหาข้อสรุปมีประสิทธิผลด้วยตัวเราเอง และกระทำในวิธีที่ฉลาด ดังนั้นจึงสมควรที่สุดในการนำหนทางความสำเร็จ นั่นคือ **ศีล สมาธิ** และ**ปัญญา** มาใช้เป็นยุทธศาสตร์การศึกษาโดยรวมของเรา ซึ่งครอบคลุม การพูด การกระทำ และการคิดทั้งหมด

2) กระบวนทัศน์ของการเรียนการสอนเพื่อช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาความรู้ เจตคติ และทักษะในสาขาต่างๆ ของการเรียนรู้ตามที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว วิธีการบางอย่างจำเป็นต้องใช้ ตามปกติแล้วในสภาพการเรียนการสอนต้องใช้ทั้งกระบวนทัศน์การสอนทั่วไปและกลวิธีการสอนเฉพาะที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ดี กลวิธีเหล่านี้ต้องนำมาใช้ภายในกรอบกว้างๆ ของกระบวนทัศน์โดยรวม

ที่นี้ สำหรับน้ำใจของ กาลามสูตร (หรือน้ำใจของการเสาะแสวงหาความรู้อย่างมีอิสรภาพ) ตามนโยบายการศึกษาที่นำเสนอไปแล้ว และแนวคิดเกี่ยวกับจิตใจตามหลักพุทธศาสนาตามที่อธิบายไปแล้ว จนมาถึง

ข้อเท็จจริงที่ว่า การศึกษาไปสู่การเรียนรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงคิดอย่างลึกซึ้งมาก และพระองค์ได้ทรงเรียนรู้ในระดับเหนือธรรมดาโลก เมื่อการคิดกลายเป็นการทำสมาธิ มันจึงนำไปสู่รูปการรู้แจ้งที่สูงขึ้นไปอีก

การรู้แจ้ง เป็นเพียงอีกคำหนึ่งของคำว่า**การเข้าใจหรือการเรียนรู้** พระพุทธองค์ทรงบรรลุการรู้แจ้งในระดับสูง เพราะพระองค์ทรงคิดอย่างหนักมากจนไปถึงระดับของการทำสมาธิ ซึ่งตามประวัติกล่าวว่าประสาทสัมผัสทั้งห้าถูกระงับชั่วคราวและสติปัญญาทำงานตามลำพัง ดังนั้นพระองค์จึงทรงค้นพบการเรียนรู้ เช่น **อริยสัจสี่ มรรคแปด** และอื่นๆ ตามที่กล่าวไว้แล้วในตอนก่อน พระพุทธองค์ได้ทรงเผชิญกับปัญหาที่สาหัส และพระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยแก้ปัญหานี้หลังจากช่วงที่มีการทดลองจริงและการเรียนรู้จากพระอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในเวลานั้น พระองค์ได้ทรงตั้งสมมติฐานของพระองค์ขึ้นมาเอง คือ **ปฏิจจสมุปบาท** ซึ่งเป็นการตัดขาดหรือแยกสิ่งที่อาจนำมาซึ่งอิสรภาพจาก**ความโลภ ความโกรธ** และ**ความหลง** ออกไป เมื่อมีการตั้งสมมติฐานที่สำคัญแล้ว พระองค์คงได้ทรงทำการทดลองหลายอย่าง แม้ไม่ได้กล่าวไว้ในพระพุทธประวัติก็ตาม

พวกเราได้อ่านเพียงผลงานทดลองชิ้นสุดท้ายของพระองค์ นั่นคือ **การทำสมาธิ** จากความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลก พระองค์ได้ทรงบรรลุการตัดขาด (วัฏจักรแห่งความชั่วร้าย) คือ **ปฏิจจสมุปบาท** โดยการขจัดความหลงหรือความโง่เขลา (อวิชชา) ความโลภ ความโกรธ ฯลฯ ของพระองค์ ข้อสรุปสุดท้ายของพระองค์คือ **มรรคแปด**

เมื่อดูกระบวนทัศน์ในความก้าวหน้าของพระองค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ วิธีการคิดของพระองค์แล้ว ซึ่งเราอาจไม่คำนึงถึงการทำสมาธิด้วยก็ได้ เราเห็นชัดว่าวิธีการคิดของพระองค์เป็นวิธีการที่มีระบบและค่อนข้างเหมือนกับวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปทุกวันนี้ ซึ่งกล่าวโดยย่อประกอบด้วย **การกำหนดปัญหา การตั้งสมมติฐาน การทดลอง การวิเคราะห์ข้อมูล** และ**การสรุป** นั่นเอง

หลักสูตรและประสบการณ์ของหลักสูตร ตลอดจนวิธีการประเมินผลต่อไป

ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าประเทศไทยของเราตอนนี้อย่างน้อยมีปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ ซึ่งจะใช้เป็นพื้นฐานสำหรับระบบการศึกษาของประเทศ และปรัชญาการศึกษานี้ ซึ่งสร้างขึ้นมาบนศาสนาประจำชาติไทย ซึ่งฝักรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของประเทศเรียบร้อยแล้ว ควรเป็นที่เข้าใจได้ง่ายและนำไปปฏิบัติได้โดยไม่ลำบากมากนัก

✶✶✶

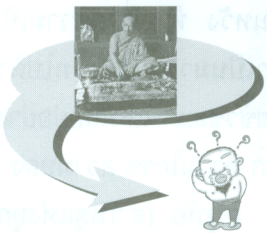
วิธีการคิดของพระพุทธองค์ยังเป็นวิธีที่รู้จักกันในโลกตะวันตกว่า การคิดทบทวน (Reflective Thinking) ดังนั้นจึงเป็นการสะดวกและฉลาดที่จะนำกระบวนทัศน์การคิดนี้มาใช้เป็น**กระบวนทัศน์**การเรียนการสอนโดยทั่วไป ถ้าเป็นไปได้ สถานการณ์การเรียนการสอนควรเริ่มต้นที่สภาพที่มีปัญหา ดังนั้นเมื่อใช้ประสบการณ์ในอดีตของเราหรือโดยการอ่านหนังสือ หรือโดยเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูลอื่นๆ เราอาจตั้งสมมติฐานบางอย่างที่อาจนำไปสู่การแก้ปัญหานั้นได้แล้ว จึงทดลองหรือทำกิจกรรมต่างๆ ตามแผนที่ระบุไว้ในสมมติฐานต่อไป เมื่อเก็บข้อมูลข่าวสารใหม่ได้แล้ว จึงจะมีการแปลความหมายโดยใช้กลวิธีที่เกี่ยวข้อง ในที่สุดจะได้ข้อสรุปในแง่ของข้อค้นพบ ซึ่งนำไปสู่ทางแก้สถานการณ์ที่เป็นปัญหาแต่เดิมนั้น ถ้าไม่ได้ข้อสรุป สมมติฐานใหม่และการทดลองใหม่จะตามมาอีกเป็นลำดับ ข้อสรุปจะย้อนกลายมาเป็นสมมติฐานในการแก้ปัญหาอื่นต่อไปอีก ดังนั้นจึงหวังว่ารูปแบบการสอนโดยทั่วไปจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามวิธีเดียวกันกับที่พระพุทธองค์ทรงเรียนรู้มาก่อนแล้ว กลวิธีการสอนวิชาเฉพาะ เช่น คณิตศาสตร์ วรรณคดี วิชาอาชีวะต่างๆ ฯลฯ ต้องพัฒนาขึ้นมาจริงๆ กลวิธีเหล่านี้มีส่วนช่วยในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนการสอนได้เป็นอย่างมาก เช่น ในการตั้งสมมติฐานและอื่นๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังช่วยผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาเฉพาะอย่าง และมีทักษะเฉพาะอย่างด้วย

ฉะนั้นจึงคาดหวังได้ว่า กระบวนทัศน์ทั่วไปของการเรียนการสอนนี้ คงช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาไม่เพียงการเข้าใจเนื้อหาเท่านั้น แต่ยังพัฒนาทักษะและเจตคติที่เกี่ยวข้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างอิสระ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาสติปัญญาและภูมิปัญญา

ดังนั้นเมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก ปรัชญาการศึกษานำไปปฏิบัติในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของพุทธปรัชญาเป็นที่ประจักษ์แล้ว มีคำกล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติ เป้าหมาย นโยบาย ยุทธศาสตร์ และวิธีการของการศึกษาเรียบร้อยแล้ว ครูและนักวิทยาศาสตร์การศึกษาเองต้องเป็นผู้คิดทำกรอบของ

บทที่ 4

อริยสัจสี่และ
วิธีการแก้ปัญหา

เมื่อกล่าวถึง

เมื่ออ้างถึงคำกล่าวเกี่ยวกับกระบวนทัศน์หรือวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไปตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ในบทเพิ่งจบลง เป้าหมายของบทนี้คือเพื่อเปรียบ เทียบขั้นตอนต่างๆ ในวิธีที่ได้กล่าวไปแล้วกับ **อริยสัจสี่** ที่จริงแล้ววิธีการทั่วไปสำหรับเป้าหมายต่างๆ ของการเรียนการสอนนี้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่าเป็น**วิธีการแก้ปัญหา** (Problem-solving Method) ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา

ก. อริยสัจสี่ เป็นเนื้อหาล้วนๆ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในตอนต้นๆ หลังจากได้ทรงตรัสรู้ไม่นานนัก เพื่อเป็นการเสริมสิ่งที่ได้กล่าวไปแล้วเกี่ยวกับอริยสัจสี่ในบทก่อน จึงเห็นสมควรให้คำอธิบายก่อนทำการเปรียบเทียบตามที่ตั้งใจไว้ ดังต่อไปนี้

อริยสัจสี่

1. **ทุกขะ** (ความทุกข์) จริงๆ แล้ว ชีวิตเริ่มมีความทุกข์มาตั้งแต่เริ่มต้น ประการแรก การเกิดเต็มไปด้วยความเจ็บปวดและทรมาน แล้วมีความเจ็บป่วยและความเสื่อมสลาย (ความผุพังเน่าเปื่อย) ทุกช่วงชีวิตของแต่ละคนรุมล้อมด้วยความผิดหวัง ความปรารถนาในทางที่ผิด และความอยากที่ไม่ควรได้ ความโกรธ ความมุ่งร้าย และอาฆาตมาดร้าย เป็นสิ่งที่เลวร้ายที่สุด เมื่อความตายมาถึงในที่สุดมีความเสียใจ ความเศร้าโศก และความสิ้นหวัง ท้ายที่สุดความเป็นอยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ นั่นคือผลรวมทั้งห้าเป็นมวลรวมที่เต็มไปด้วยความทุกข์ อาจมีความสนุกสนานและความสุขชั่วขณะ แต่มันอยู่อย่างผิวเผินเท่านั้นและไม่นำพาเราหนีพ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง และความเสื่อมสลายไปได้เลย

2. **สมุทัย** (สาเหตุแห่งทุกข์) ความทุกข์มีสาเหตุอยู่ในความโลภ ความลุ่มหลง ความหมกมุ่น การเสพติด หรือพูดง่ายๆ คือ ความอยาก **(ตัณหา)** ในทางกลับกันความอยากนี้จะพบในวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของชีวิต ซึ่งเรียกว่า **โซ่แห่งเหตุผล** *(ปฏิจจสมุปบาท)* ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าถ้าโซ่แห่งเหตุผลนี้ถูกทำลายหรือตัดขาดไปได้ วงจรแห่งความชั่วร้ายจะดับและความอยากจะสิ้นสุดลง ดังนั้นเมื่อความอยากหมดไป ความทุกข์หายไปและความเข้าใจเกี่ยวกับความสุขและอิสรภาพแท้จริงย่อมอุบัติขึ้นมา ด้วยวิธีนี้คนเราจะมีอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และจะมี "ชีวิตที่ดี" หรือที่เรียกว่า "Summum Bonum" ในชีวิต **โซ่แห่งเหตุผลนี้**จะตัดขาดได้อย่างไร? มันคงทำได้โดยการทำลายห่วงในโซ่ซึ่งเรียกว่า **"อวิชชา"** นั่นคือ ความหลงหรือความโง่เขลาเกี่ยวกับความจริงของชีวิตนั่นเอง

3. **นิโรธ** (การดับทุกข์) เมื่อมีการทำลาย **"อวิชชา"** ไปได้แล้ว **แรงขับ *(สังขาร)*** ที่มีต่อการกระทำในทางหลงผิดจะเกิดขึ้นไม่ได้ และดังนั้นห่วงอื่นๆ ในโซ่จะเกิดขึ้นไม่ได้เป็นลำดับ เมื่อถึงห่วงสุดท้าย คือ

"ชรา-มรณะ" จะไม่มีความเจ็บปวด ความโศก ความเศร้า ความเสียใจ และความสิ้นหวังอีกต่อไป และดังนั้นจึงไม่มีความทุกข์ ฉะนั้นการดับทุกข์จึงอาศัยการดับความหลงเป็นส่วนใหญ่

4. มรรค (หนทางหรือทาง) หนทางหรือเส้นทางนำพาไปสู่การดับความหลง *("อวิชชา")* แล้วจึงไปสู่การดับทุกข์นี้ เรียกว่า **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งประกอบไปด้วยคำกล่าวสำคัญแปดประการ ซึ่งจัดแบ่งออกได้อีกเป็นสามหมวดใหญ่ๆ คือ **ศีล** (ศีลธรรม) **สมาธิ** (การสำรวม) และ **ปัญญา** (ภูมิปัญญา)

โครงสร้างของความเป็นจริงทั้งสี่ประการนี้ เตือนใจเราให้นึกถึงโครงสร้างของวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างมากทีเดียว ต่อไปนี้เป็นการพยายามเปรียบเทียบในด้านโครงสร้างของทั้งสอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาของอริยสัจสี่ที่นำเสนอภายในกรอบของ**วิธีการแก้ปัญหา**ได้ ดังต่อไปนี้

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
1. ทุกข์ (ความทุกข์) ชีวิตของเราเต็มไปด้วยความทุกข์ ผลรวมทั้งห้า (ขันธ์ห้า)นั้นที่จริงแล้วเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ (ดังนั้นปัญหาของเราคือ **จะทำอะไรได้บ้างเพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์)**	**1. สถานการณ์ที่เป็นปัญหา** ชีวิตของเรา เต็มไปด้วยความทุกข์ นี่คือปัญหาสำหรับเราทุกคน จริงๆ **จะทำอะไรได้บ้าง เพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์**
2. สมุทัย (สาเหตุ) สาเหตุของความทุกข์ คือ ความลุ่มหลง ความโลภ หรือความอยาก (ดังนั้น ต้องทำให้ความอยากลดน้อยที่สุด หรือถูก	**2. การตั้งสมมติฐาน** จากประสบการณ์ในอดีต ความรู้และข้อมูลข่าวสารทั้งเก่าและใหม่ ต้องตั้งสมมติฐานต่างๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ของปัญหาขึ้นมาให้ได้ ถ้าคิดว่าความอยากเป็นสาเหตุ

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
ทำลายไปเพื่อขจัดความ ทุกข์ การปฏิบัติ “โยคะ” ซึ่งนำพาไปสู่พลังเหนือธรรมชาติ อาจทำลายความอยากได้ทั้งหมด ถ้าการปฏิบัติ “โยคะ” ล้มเหลว ยังมีการทำ “ตบะ” หรือการทรมานตนเอง ซึ่งถือว่า อาหารและเครื่องดื่มทำให้ความลุ่มหลงและความต้องการมีความสุขสำราญทางประสาทสัมผัสต่างๆ คงอยู่ต่อไป ดังนั้นการอดอาหารและเครื่องดื่มอาจขจัดความอยาก ถ้า “ตบะ” ล้มเหลว ต้องคิดหาวิธีการใหม่ขึ้นมา และทดลองทำต่อไปอีก	ของความทุกข์ มีวิธีอะไรบ้างที่จะทำลายความอยากให้หมดไป อาจลองวิธี “โยคะ” หรือวิธี “ตบะ” ด้วย และวิธีอื่นๆ ถ้าสองวิธีนี้ล้มเหลว ถ้าคิดว่าอย่างอื่นเป็นสาเหตุของความทุกข์ มีวิธีการหรือความเป็นไปได้อื่นที่จะนำมาพิจารณาหรือไม่
3. นิโรธ (การดับ) การดับทุกข์ ในที่นี้หมายความว่า เพื่อให้บรรลุการดับทุกข์ต้องมีการปฏิบัติหรือการกระทำจริงตามแผนที่วางไว้ ซึ่งปฏิเสธการปฏิบัติที่ไม่นำไปสู่การแก้ปัญหา หลังจากการปฏิเสธการปฏิบัติ “โยคะ” และ “ตบะ” แล้ว **โซ่แห่งเหตุผล (ปฏิจจสมุปบาท)** จะถูกสร้างขึ้นมาในที่สุด และการดับความหลงหรือความโง่เขลา **(อวิชชา)** ซึ่งเป็นห่วงแรกของโซ่ โดยการคิดในระดับเหนือธรรมดาโลก	**3. การทดลอง** นำสมมติฐานทั้งหมดไปปฏิบัติจริง ปฏิเสธสมมติฐานที่ทำไม่ได้ และตั้งสมมติฐานใหม่เพื่อการทดลองต่อไป ในที่สุดโซ่แห่งเหตุผลกลายมาเป็นสมมติฐานและการทดลองเพื่อทำลาย “อวิชชา” เริ่มต้นขึ้นจากวิธีการทำสมาธิ นั่นคือ การคิดที่มีระงับประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราว ในที่สุด **“อวิชชา”** จะถูกขจัดออกไป และความทุกข์ถูกขจัดออกไปด้วย

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
หรือการทำสมาธิทำให้เกิดการดับทุกข์ **4. มรรค** (หนทาง) จากการปฏิบัติจริงและทดลองจริง จะได้ข้อสรุปถึงขั้นที่ว่า อิสรภาพจากความทุกข์บรรลุได้โดยหนทางแห่ง**มรรคแปด** ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำสมาธิและการปฏิบัติเพื่อทำใจให้บริสุทธิ์ วิธีอื่นๆ ความรู้หรือข้อสรุปนี้ได้มาในรูปของการรู้แจ้ง **(ญาณ)** ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของความพยายามสูงสุดในการทำสมาธิ ยิ่งไปกว่านั้น **ทางสายกลาง**สามารถปฏิบัติในสองระดับ คือ ระดับธรรมดาโลก สำหรับผู้ที่หวังบรรลุชีวิตธรรมดาที่สงบสุขในสังคม และระดับเหนือธรรมดาโลกสำหรับผู้ที่หวังบรรลุชีวิตธรรมดาที่สงบสุขในสังคม และระดับเหนือธรรมดาโลกสำหรับผู้ที่หวังบรรลุชีวิตที่หลุดพ้นไปจากโลก และหวังจะบรรลุอิสรภาพที่สมบูรณ์	**4. การวิเคราะห์ข้อมูลและ** **5. การสรุป** จากการปฏิบัติในระดับสูงสุดของการทำสมาธิจะได้รับข้อมูลสำคัญในรูปของการรู้แจ้ง **(ญาณ)** โดยการวิเคราะห์และการจัดการรู้แจ้ง จะได้ข้อสรุปสุดท้าย ถึงขั้นว่า **มรรคแปด**เป็นทาง หรือเป็นหนทางที่นำพาไปสู่อิสรภาพหรือการหลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และพ้นไปจากความทุกข์ในที่สุด

ตามที่สังเกตเห็นแล้วว่าโครงสร้างของ**อริยสัจสี่**และโครงสร้างของ**วิธีการแก้ปัญหา** มีความคล้ายคลึงกันมาก ซึ่งสะท้อนถึงวิธีการคิดคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดก็ตาม

ข. ตราบใดที่**วิธีการแก้ปัญหา**ใช้เป็นวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไป ได้ประสบผลสำเร็จ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาแล้ว ขั้นตอนหรือโครงสร้างของ**อริยสัจสี่** จะนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์เดียวกันได้หรือไม่ เพื่อเป็นการยกตัวอย่างให้มองเห็นภาพชัดเจน จะขอนำเสนอ "หน่วยการงาน" (Unit of Work) เล็กๆ เกี่ยวกับการทำน้ำดื่มให้สะอาดในระดับประถมศึกษา โดยโครงสร้างของ**อริยสัจสี่** ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนในอริยสัจสี่	กิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับหน่วยการงาน เรื่อง "การทำน้ำดื่มให้สะอาด"
1. ทุกข์ (ปัญหา)	ในหมู่บ้านของเรานี้ เราไม่มีโรงงานทำน้ำประปาสาธารณะตามปกติเหมือนในเมือง แหล่งน้ำดื่มของเรามาจากบ่อหรือลำธารที่ไหลผ่านใกล้หมู่บ้าน น้ำจากแหล่งเหล่านี้ไม่ปลอดภัยสำหรับการดื่ม เราจะใช้ทำน้ำให้บริสุทธิ์ได้อย่างไร เพื่อว่าเรามีน้ำดื่มที่บริสุทธิ์? นี่คือปัญหาที่เด็กในโรงเรียนของหมู่บ้านตกลงกัน
2. สมุทัย (สมมติฐาน)	จากการอ่านเอกสารที่มีอยู่บ้าง จากการดูรูปภาพที่ได้รับมาจากสถานีอนามัยของหมู่บ้าน จากการฟังครูและเจ้าหน้าที่อนามัยคุยกัน ฯลฯ เด็กๆ ตัดสินใจค้นหาด้วยตนเองว่าน้ำชนิดไหนที่ควรได้รับจากวิธีการต่อไปนี้

ขั้นตอนในอริยสัจสี่	กิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับหน่วยการงาน เรื่อง “การทำน้ำดื่มให้สะอาด”
	1) ต้มน้ำจากบ่อ 2) กวนด้วยสารส้ม 3) ปล่อยให้น้ำผ่านเครื่องกรองอย่างง่ายที่นักเรียนทำขึ้นเอง
3. นิโรธ (การทดลอง)	แบ่งนักเรียนในชั้นออกเป็น 3 กลุ่ม โดยให้กลุ่มแรกให้จัดการต้มน้ำ กลุ่มที่สองให้ใช้สารส้มกวนน้ำชั่วระยะเวลาพอเพียง และกลุ่มที่สามให้กรองน้ำ แต่ละกลุ่มต้องจดบันทึกสิ่งที่ได้ทำจริงด้วย
4. มรรค (การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล)	(ก) ด้วยการช่วยเหลือจากอาจารย์วิทยาศาสตร์ ซึ่งใช้กล้องจุลทรรศน์หรือวิธีดำเนินการที่เกี่ยวข้อง เด็กๆ ค้นพบว่า - น้ำบ่อกวนสารส้มใสมาก และดูสะอาด แต่จริงๆ แล้วมีเชื้อโรคปนอยู่ - น้ำบ่อผ่านเครื่องกรองอย่างง่ายใสดี และดูสะอาดเหมือนกัน แต่มีเชื้อโรคปนอยู่เยอะ - น้ำที่ต้มไม่ดีเลย และมองดูเหมือนตอนที่ตักมาจากบ่อ แต่เชื้อโรคที่ปนอยู่ตายหมด

ขั้นตอนในอริยสัจสี่	กิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับหน่วยการงาน เรื่อง “การทำน้ำดื่มให้สะอาด”
4. มรรค (การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล)	(ข) หลังจากการอภิปราย และคำแนะนำจากครู ทั้งชั้นได้ข้อสรุปดังนี้ - วิธีที่ดีที่สุดในการได้น้ำดื่มที่ปลอดภัยจากน้ำบ่อคือต้องกวนด้วยสารส้มให้อนุภาคต่างๆ ตกตะกอนก่อน แล้วต้มน้ำให้เดือด - เจ้าหน้าที่ประจำหมู่บ้านต้องติดตั้งระบบน้ำประปาสาธารณะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเร็ว

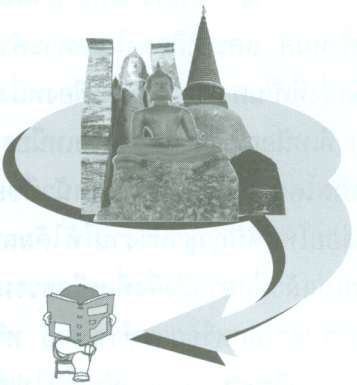
ดังนั้น วิธีการคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง**การคิดทบทวน**จึงถูกนำมาเสนอในที่นี้ เพื่อเป็นวิธีการเรียนการสอนที่ดีบนพื้นฐานทั่วไป เมื่อหลายปีมาแล้วการสอนตามขั้นทั้งห้าของแฮร์บาร์ท เป็นวิธีการทั่วไปที่เป็นที่นิยมมาก แต่เมื่อมีผู้ศรัทธาวิธีการแก้ปัญหาหรือวิธีการแห่งปัญญามากขึ้น จึงมีครูโรงเรียนประถมศึกษานำมาปรับใช้ในสถานการณ์ชั้นเรียน ในบางครั้งครูจึงเรียกวิธีนี้ว่าวิธี **“หน่วยการงาน”** (“Unit of Work” Approach)

ในประเด็นนี้จึงเป็นที่น่าสนใจที่เห็นว่าปรัชญาการศึกษา ซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อให้เป็นเพียงหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยมีจิตวิทยาการเรียนรู้ตลอดจนกระบวนทัศน์การเรียนการสอนโดยทั่วไปเป็นแรงสนับสนุน ดังนั้นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่พบในประเทศไทยอาจนำมาประกอบเป็นพื้นฐานสำหรับระบบการศึกษาไทยได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

วิจารณ์สรุป

ตามที่กล่าว

ตามที่กล่าวไว้ในตอนก่อนว่า เป้าหมายของหนังสือเล่มเล็กนี้ เพื่อนำเสนอพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในศัพท์ที่เข้าใจง่ายๆ โดยไม่รวมพิธีกรรมและอภินิหาริย์หรือความลึกลับที่เพิ่มเข้ามากับคำสั่งสอนจริงๆ ในหลายศตวรรษภายหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธองค์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แล้วนำมาสร้างเป็นปรัชญาการศึกษาแบบกลางๆ ในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา

ตามที่เห็นแล้วว่า การคิดหาปรัชญาการศึกษาที่ปฏิบัติได้จากพระพุทธศาสนาอย่างตรงไปตรงมา ย่อมมีทางเป็นไปได้ และปรากฏว่าปรัชญาที่ได้รับนี้มีความคล้ายคลึงกับปรัชญาการศึกษาตามหลักประชาธิปไตยที่ปฏิบัติอยู่ในโลกตะวันตกทุกวันนี้มากเหลือเกิน

เมื่อมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาเก่าแก่ยิ่ง จึงเป็นแหล่งของความประหลาดใจและความน่าชื่นชม อย่างไรก็ดีจำเป็นต้องมีคำอธิบายต่อไปอีก ดังต่อไปนี้

ก. ทั้งๆ ที่มีความพยายามไม่กล่าวถึงองค์ประกอบที่เป็นความลึกลับทั้งหมด และเหลือคงไว้เฉพาะคำกล่าวที่เป็นวิชาการ อย่างไรก็ดีน่าจะเหลือสิ่งที่เป็นความลึกลับไว้เพียงหนึ่งแนวคิด คือ วิธีที่ได้มาซึ่ง**การรู้แจ้ง** (ญาณ) ที่เหนือธรรมดาโลก หรือเหนือธรรมชาติ คือ การ**ทำสมาธิ** ซึ่งเป็นวิธีการคิดโดยการระงับการทำหน้าที่ของประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราว และปล่อยให้สติปัญญาทำงานให้ได้ผลที่สุดตามลำพัง ซึ่งคิดว่าเป็นเรื่องเหมาะสมแล้วที่กล่าวถึงสิ่งที่เหนือธรรมดาโลกนี้ อะไรคือการคิดในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือการ**ทำสมาธิ** หรือมันเป็นเพียงความเชื่อ หรือเป็นเพราะว่า **"อวิชชา"** ของเราที่ทำให้ไม่เข้าใจมัน

อย่างไรก็ดี ย่อมไม่จำเป็นเลยสำหรับผู้ที่ยอมรับวิธีการคิดในระดับธรรมดาโลกเชิงประจักษ์ตามปกติจะมาพิจารณาเรื่องนี้ แนวคิดเหล่านี้อาจทิ้งไปได้ทั้งหมด เพราะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า คนเราที่เผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหาและมีสติปัญญาอยู่ในระดับหนึ่งอาจได้รับการรู้แจ้งหรือข้อสรุปหรือทางแก้บางอย่างในระดับธรรมดาโลก ตามที่ได้ยกตัวอย่างชัดเจนแล้วในการทดลองกับลิงในกรงที่ผ่านมาในตอนก่อน ดังนั้นการยืนยันว่าสมมติฐานและข้อสรุปของพระพุทธองค์เป็นผลลัพธ์มาจาการคิดทบทวนและการรู้แจ้งของพระองค์ทั้งหมดจึงไม่มีปัญหาอะไรเลย

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่มีความสนใจและความอยากรู้ว่าการทำสมาธิไม่เป็นสิ่งลึกลับย่อมมีความเป็นไปได้ที่จะบรรลุการรู้แจ้ง(ญาณ)

ในระดับสูงจากการทำสมาธิ และยังอาจช่วยอธิบายธรรมชาติของการหยั่งรู้หรือการคิดแบบการหยั่งรู้ได้อีก ดังนั้นจึงได้แต่หวังว่าเขาเหล่านั้นคงคิดทำอะไรเกี่ยวกับการทำสมาธินี้เป็นแน่ ปัจจุบันนี้การหยั่งรู้หรือการคิดแบบการหยั่งรู้ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก และควรได้สนใจในเรื่องนี้ให้มากขึ้น ซึ่งอาจเป็นแหล่งความรู้ของมนุษย์มากขึ้นอีกแหล่งหนึ่ง นอกเหนือไปจากประสบการณ์ทางอวัยวะสัมผัสและการใช้เหตุผลแล้ว

แน่นอนทีเดียวว่า คำนิยามของการหยั่งรู้ระดับธรรมดาโลกมีแล้วในขณะนี้ ซึ่งเป็นผลของความพยายามของนักการศึกษาและนักปรัชญาสำคัญหลายคน ดูเหมือนว่าบุคคลเหล่านี้เห็นพ้องกันว่า การหยั่งรู้ต้องเกี่ยวข้องกับการคิดทันทีทันใด โดยไม่ต้องมัวไปหาเหตุผลอยู่ และเห็นพ้องกันต่อไปอีกว่า โครงสร้างทั้งหมดหรือการเห็นส่วนทั้งหมด และบทบาทของการเปรียบเทียบความเหมือนกันจะกระตุ้นการหยั่งรู้ แต่การหยั่งรู้ในฐานะเป็นการรับรู้ในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือเป็นการรู้แจ้งที่ได้มาโดยการระงับประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราวยังไม่มีการพิสูจน์ การสำรวจหรือคิดค้นในเรื่องนี้จำเป็นต้องทำต่อไป บางทีมันอาจไม่เป็นความลึกลับเลยก็ได้ แต่สิ่งแน่นอนคือถ้าไม่มีคำอธิบายที่น่าพึงพอใจแล้วจำเป็นต้องปฏิเสธ ในที่สุดความรู้ทั้งหมดทั้งความรู้เชิงประจักษ์หรืออย่างอื่นก็ตามย่อมพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) และมีการแก้ไข เมื่อมีการค้นพบข้อมูลใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มกับการคิดในระดับสูง หรือการทดลอง หรือการสำรวจที่เป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาของคน และยังสอดคล้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาอย่างมีอิสรภาพตามที่อธิบายไว้ในกาลามสูตร

ข. ปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งได้มาจากพุทธปรัชญานี้ มีลักษณะเป็นกลางๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำกล่าวเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาหรือธรรมชาติของการศึกษา เป้าหมายของการศึกษาและวิธีการของการศึกษา นอกจากนี้ยังมีคำกล่าวที่เกี่ยวกับนโยบายการศึกษาและยุทธศาสตร์ของการศึกษา ทั้งหมดนี้รวบรวมเขียนขึ้นมาในแง่ของข้อปฏิบัติเฉพาะในพระพุทธศาสนา

ซึ่งค่อนข้างประหลาดใจที่ได้สังเกตเห็นข้อเหมือนกันอย่างเห็นได้ชัดระหว่างปรัชญาการศึกษาที่เขียนขึ้นใหม่ตามแนวพุทธศาสนานี้กับปรัชญาการศึกษาตามหลักประชาธิปไตยของโลกตะวันตก ข้อแตกต่างย่อมมีแน่นอน แต่ข้อเหมือนมีให้เห็นในคำกล่าวพื้นฐานทั่วไปมากมาย จากงานเขียนของนักการศึกษาสำคัญหลายคนในสหรัฐอเมริกา เราเรียนรู้แล้วว่า ธรรมชาติ**ของการศึกษาคือ "ความเจริญงอกงาม" ทั้งทางร่างกาย สติปัญญา สังคม และอารมณ์ และความเจริญงอกงามที่บรรลุหรือที่ได้จะส่งเสริมความเจริญงอกงามต่อไปอีก** ในทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีความเชื่อว่าคนเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ ซึ่งไม่แปลกใจเลยที่ความหมายของการศึกษามีการตีความหมายโดยอ้างถึงการพัฒนาผลรวมที่ว่านี้ นั่นคือ **ขันธ์ห้า** ได้แก่ **ร่างกาย ความรู้สึก การรับรู้ อารมณ์และเจตคติ** และ**จิตสำนึก** (หรือ **ความหมาย**) ในทำนองเดียวกันยังสอดคล้องกับแนวคิดของการเปลี่ยนแปลง (**อนิจจา**) และความทุกข์ของมนุษย์ (ทุกขะ) การพัฒนาที่ได้บรรลุนั้นควรช่วยให้คนผ่านพ้นการเปลี่ยนแปลงทั้งทางส่วนตัวหรือทางสังคมอย่างราบเรียบและอย่างประสบความสำเร็จมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ซึ่งหมายความว่ามีความทุกข์น้อยที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น คำว่า **"ความเจริญงอกงามทางอารมณ์"** ควรเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุดสำหรับผู้ศึกษาพุทธปรัชญาหรือปรัชญาตามแนวพระพุทธศาสนาด้วยเหตุผลต่อไปนี้

ในพุทธศาสนานั้น ความโลภ (**โลภะหรือตัณหา**) ความโกรธ (**โทสะ**) และความหลง (**โมหะ**) เป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายสามประการ ซึ่งเห็นชัดว่ามันเป็นหรือแทนอารมณ์บางชนิดนั่นเอง เป้าหมายสำคัญของพุทธปรัชญาคือ เพื่อให้แต่ละคนลดความเข้มของความโลภ ความโกรธ และความหลงของตนให้น้อยลง หรือพูดในระดับเหนือธรรมดาโลก (หรือระดับโลกุตระ) คือ การขจัดอารมณ์ที่อันตรายเหล่านี้ออกไปนั่นเอง ดังนั้นสำหรับชาวพุทธแล้ว คำว่า ความเจริญงอกงามทางอารมณ์คงหมายถึงการบรรลุในการทำให้ความเข้มของอารมณ์เหล่านี้ลดลง ถ้ากล่าวในทางบวกคือ

การพัฒนาความรู้สึกมีความกรุณาปราณี ความรัก ความบริสุทธิ์ใจ และความไว้วางใจต่อผู้อื่น คงแทนความเจริญงอกงามทางอารมณ์ได้อีกเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดว่า "การพัฒนาผลรวมของห้าองค์ประกอบ" หรือ **"ขันธ์ห้า"** ใน**ทางพุทธปรัชญา** กับ "ความเจริญงอกงาม" ใน**ปรัชญาปฏิบัตินิยม** ค่อนข้างมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ธรรมชาติหรือความหมายของการศึกษาในปรัชญาการศึกษาทั้งสองนั้นค่อนข้างเหมือนกัน

ถ้าเห็นว่าธรรมชาติของการศึกษาเป็นสิ่งที่คล้ายกันแล้ว เป้าหมายของการศึกษาซึ่งอ้างมาจากแนวคิดคล้ายกันคงไปในทางเดียวกัน ข้อแตกต่างคงอยู่ที่การเน้นเท่านั้น ศีลธรรมศึกษาหรือการศึกษาเกี่ยวกับศีลธรรมควรเน้นมากน้อยเพียงใด การศึกษาสาขาใดบ้างควรรวมไว้ในหลักสูตรแกนกลางหรือหลักสูตรทั่วไป หลักสูตรวิชาเฉพาะใดบ้างที่ควรจัดให้แก่ผู้ที่มุ่งออกไปประกอบอาชีพ และผู้ที่มุ่งเข้ามหาวิทยาลัย ฯลฯ แน่นอนสิ่งเหล่านี้จะแปรเปลี่ยนจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งหรือจากสถานการณ์หนึ่งไปยังอีกสถานการณ์หนึ่ง ในเมื่อการเน้นในพระพุทธศาสนาอยู่ที่จริยธรรม ไม่ใช่อยู่ที่อภิปรัชญาและญาณวิทยา ดังนั้นจึงเป็นไปได้มากทีเดียวว่าการปลูกฝังค่านิยมทางศีลธรรมและคุณธรรมต้องเน้นเป็นพิเศษในพุทธปรัชญาการศึกษา ส่วนสุขศึกษาและพลศึกษา อาชีวศึกษา สังคมศึกษา และการศึกษาที่พัฒนาสติปัญญา ฯลฯ อาจจัดประสบการณ์ในทำนองที่จะให้เหมาะสมกับสถานการณ์เฉพาะนั้นๆ แต่เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาไม่แตกต่างกันมาก ต่างมุ่งไปที่ความสามารถทางสติปัญญา การเป็นพลเมืองดี สมรรถภาพทางอาชีพ และเจตคติในทางสันติภาพต่อทุกคน ส่วนแต่ละเป้าหมายที่กล่าวนี้จะไปถึงได้ในระดับใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับระดับการตัดสินใจและประสิทธิผลของวิธีการที่นำมาใช้

เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายเหล่านี้ จำเป็นต้องกำหนดนโยบายในทำนองเดียวกัน มีวิธีการที่คล้ายคลึงกันที่นำมาใช้เป็นนโยบายการศึกษา

ทั้งพุทธปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาตามแนวประชาธิปไตยในโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา ถึงแม้ว่ามันอาจไม่มีการอ้างอิงถึงโดยตรงว่าเป็นนโยบายการศึกษา

ตามที่กล่าวไว้ใน**บทที่ 3** ของหนังสือเล่มนี้ ข้อปฏิบัติต่อไปนี้ถูกนำมาใช้เป็นนโยบายการศึกษา

1) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างมีอิสรภาพ ซึ่งพบอยู่ในคำสั่งสอนเรื่อง กาลามสูตร ซึ่งบนพื้นฐานกว้างๆ เทียบได้กับการส่งเสริมให้มีความศรัทธาในวิธีการแห่งปัญญา หรือวิธีการแก้ปัญหาของโลกตะวันตก

2) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความร่วมมือ (สาราณียธรรม) ซึ่งเทียบได้กับการมีส่วนร่วม การแบ่งปัน และความร่วมมือตามที่เน้นไว้ในปรัชญาการศึกษาตามแนวประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา

3) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเคารพในผู้อื่นในทางการพูด การกระทำและการคิด (สัปปุริสธรรม) ซึ่งเทียบได้กับหลักของการเคารพผู้อื่นในโลกตะวันตก

กล่าวโดยสรุป คือ เรามีความจำเป็นต้องเน้นว่า แนวคิดทั้งสามคือ **การเคารพผู้อื่น การมีส่วนร่วมและความร่วมมือ** และ**ความศรัทธาในปัญญา**ประกอบกันเป็นเจตคติตามระบอบประชาธิปไตยอย่างกว้างๆ ดังนั้นจึงเป็นหลักฐานที่เชื่อได้ว่า นโยบายการศึกษาอย่างกว้างๆ ที่เพิ่งได้มาเป็นแนวคิดอย่างกว้างๆ ของประชาธิปไตยนั่นเอง

เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายของนโยบายของการศึกษาที่กำหนดขึ้นอย่างกว้างๆ จำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์เป็นอันดับต่อไป โดยทั่วไปแล้วยุทธศาสตร์เป็นเรื่องของวิธีการ หรือกลวิธี หรือวิธีทำสิ่งต่างๆ วิธีหรือวิธีการที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาคือ **ทางสายกลาง** นั่นเอง ซึ่งสรุปได้เป็นสามหมวดคือ การปฏิบัติตามกฎและคำสั่งสอน **(ศีล)** การมีความเพียรพยายามและการสำรวม **(สมาธิ)** และการมีความเข้าใจและภูมิปัญญา

(ปัญญา) ในทุกเรื่อง ทั้งสามหมวดนี้ประกอบขึ้นเป็นยุทธศาสตร์ทั่วไปที่อาจนำมาใช้ในหลายสถานการณ์ เพื่อหลีกเลี่ยงความโกลาหล จำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎหรือมีวินัย ความเพียรพยายามและการสำรวมทำให้คนไปลึกในเรื่องนั้นๆ ส่วนความเข้าใจนำมาซึ่งผลลัพธ์หรือทำให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งโลกตะวันออกและตะวันตกส่งเสริมหลักการทั่วไปเหล่านี้ ดูเป็นสิ่งง่ายและเล็กน้อย แต่ถ้าละเลยกฎธรรมดาเหล่านี้อาจนำมาซึ่งความล้มเหลว

เมื่อเปรียบกับการใช้วิธีการคิดเป็นวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไป จะได้พื้นฐานที่คล้ายกันโดยไม่ยากนัก ซึ่งชี้ชัดอยู่ในโครงสร้างของ**อริยสัจสี่** ในพระพุทธศาสนาในแง่หนึ่ง กับอยู่ใน**การคิดทบทวน**ของโลกตะวันตกอีกแง่หนึ่ง

สำหรับผู้ที่มีการศึกษาทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตก ความคล้ายคลึงกันเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่น่ายินดีและน่าพอใจอย่างมาก ยิ่งไปกว่านั้น การไม่มีข้อขัดแย้งสำคัญในความคิดทางการศึกษาที่เป็นพื้นฐานระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกาตามที่ได้อธิบายไปแล้ว ย่อมรับประกันความร่วมมือที่ยาวนานและประสบความสำเร็จในความพยายามทางการศึกษาระหว่างประเทศทั้งสอง

ค. เนื่องจากประเทศไทยมีจุดยืนแน่นอนในความคิดทางการศึกษาแล้ว ประเทศไทยน่าจะอยู่ในฐานะดีขึ้นในการฟื้นฟูหรือวิวัฒนาการเกี่ยวกับการปฏิบัติทางการศึกษาที่ได้ผล ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการวางแผนระดับชาติเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้มากขึ้น

ส่วนปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งกำหนดขึ้นมานี้ต้องมีการปรับปรุงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา นั่นคือ เป็นไปตามน้ำใจแห่ง **"อนิจจา"** ซึ่งกล่าวว่า การเกิดทุกอย่างพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง

ในตอนต้นๆ ของหนังสือเล่มนี้ มีการตั้งคำถามสำคัญๆ เกี่ยวกับการศึกษาในประเทศไทย เช่น "อะไรคือความต้องการของเยาวชนไทยทุกวันนี้" "การมัธยมศึกษาควรมีหลากหลายหรือไม่" และ "ใครควรเข้า

มหาวิทยาลัย" พุทธปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งพัฒนาขึ้นมาควรช่วยให้คำตอบของคำถามเหล่านี้ได้

ตัวอย่างเช่น ในการกำหนดความต้องการของเยาวชน คำกล่าวในทางปรัชญาเกี่ยวกับเป้าหมายการศึกษาพื้นฐานและเฉพาะต้องนำมาพิจารณาทันที ดังนั้นองค์ประกอบต่างๆ เช่น การพัฒนาองค์รวมทั้งห้า (การพัฒนาจิตใจและร่างกาย) ซึ่งประกอบด้วยค่านิยมทางศีลธรรมและจริยธรรม ทักษะการอาชีพ ความเป็นพลเมืองดี และการพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับการเคารพซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วม และการคิดทบทวนต้องนำมาปฏิบัติ

ในทำนองเดียวกัน เมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงว่าความต้องการมีลักษณะเป็นทางส่วนตัวและทางสังคมนั้น ความต้องการทางสังคมต้องนำมาพิจารณารวมกัน ซึ่งหมายความว่า องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองและทางสังคม จิตวิทยาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันต้องหาให้ได้หลังจากมีเจตจำนงแน่นอนแล้ว คำกล่าวที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางสังคมของประเทศไทยอาจทำได้ดังต่อไปนี้

1. สังคมต้องการเน้นความเข้าใจทางเศรษฐกิจในส่วนของประชาชน และต้องการพัฒนาในตัวเยาวชนให้มีเจตคติ ความรู้ และทักษะที่เหมาะสม ซึ่งจะช่วยให้เยาวชนทำตนให้เหมาะสมกับชีวิตทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

2. สังคมต้องการได้รับการเตรียมตัวที่ดีขึ้น เพื่อการดำรงชีวิตตามระบอบประชาธิปไตย

3. สังคมต้องการร่วมมือกับมิตรประเทศ เพื่อบรรลุสันติภาพและความก้าวหน้า

4. สังคมต้องการพัฒนาและบรรลุความก้าวหน้าสำหรับชุมชนชนบทและพื้นที่ห่างไกล

5. สังคมต้องการพัฒนาค่านิยมทางจริยธรรม ทางศีลธรรม

ทางกฎหมาย และทางความยุติธรรม ตลอดจนความรักชาติ ความรับผิดชอบ และการมีวินัยสำหรับพลเมือง เป็นต้น

ขั้นต่อไป เมื่อนำมาพิจารณารวมกันระหว่างเป้าหมายของการศึกษากับความต้องการของสังคมแล้ว จะได้ว่า ความต้องการของสังคมในประเทศไทยอาจกำหนดและกล่าวได้ดังต่อไปนี้

1. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาความรู้ เจตคติ และทักษะที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมที่มีผลผลิตในด้านเศรษฐกิจของประเทศ

2. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาการรู้แจ้งในด้านค่านิยมทางจริยธรรม ทางศีลธรรม ทางกฎหมาย และทางความยุติธรรม ตลอดจนความรักชาติ ความรับผิดชอบ และการมีวินัย

3. เยาชนทุกคนต้องการพัฒนาสุขภาพจิตและสุขภาพกาย

4. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาความเข้าใจและความก้าวหน้าระหว่างประเทศ

5. เยาวชนทุกคนต้องการปลูกฝังความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผลและแสดงความคิดของตนอย่างชัดเจน เป็นต้น

ความต้องการเหล่านี้ เมื่อกล่าวอย่างเต็มที่อาจนำมาเป็นเป้าหมายของการมัธยมศึกษา ดังนั้นคำถามประการแรกของเราได้รับคำตอบแล้วแน่นอนที่สุด ขั้นต่อไปต้องมีการวางแผนจัดประสบการณ์หลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการเหล่านี้

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อคำนึงถึงหลักการเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคลตามที่ชี้ให้เห็น โดยการเปรียบเทียบผู้เรียนกับดอกบัวสี่เหล่าของพระพุทธองค์ จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าการมัธยมศึกษาต้องจัดให้หลากหลาย โรงเรียนมัธยมต้องจัดทั้งหลักสูตรวิชาการและหลักสูตรวิชาชีพต่างๆ เพื่อว่าเยาวชนอาจเลือกที่เหมาะสมกับความถนัด เจตคติ และความสนใจของแต่ละคน ดังนั้นเยาวชนทุกคนจะสามารถมีส่วนร่วมในด้านเศรษฐกิจของประเทศตามที่เน้นไว้ใน

เป้าหมายของการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับการฝึกอบรมที่ตนเลือกเรียน

ประการสุดท้าย เมื่อมีหลักสูตรหลากหลายในโรงเรียนมัธยม ปัญหาเกี่ยวกับว่าใครควรเข้ามหาวิทยาลัยย่อมมีความยุ่งยากน้อยลง นักเรียนมัธยมที่เรียนวิชาเตรียมตัวเพื่อเข้ามหาวิทยาลัยคือผู้ที่จะเข้ามหาวิทยาลัย และจะยังไม่สามารถมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจของสังคมอย่างได้ผลจนกว่าภายหลังการสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเมื่อมีบทบาทสำคัญในระดับวิชาชีพชั้นสูงแล้ว ส่วนนักเรียนมัธยมที่มุ่งสู่อาชีพเมื่อเรียนจบจากโรงเรียนมัธยมจะมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจของสังคมตามการฝึกอบรมที่ตนเรียนมา ถ้าหลังจากนั้นระยะหนึ่งเขาคงอยากเรียนต่อในระดับสูง เขาควรมีโอกาสได้เรียนในระดับมหาวิทยาลัย ทั้งหมดนี้ย่อมอยู่ในน้ำใจแห่งการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล และสอดคล้องกับเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาที่ส่งเสริมการพัฒนา องค์ประกอบรวมทั้งห้าที่เรียกว่า “คน” อย่างเต็มที่

ในทำนองเดียวกัน เมื่อคำนึงถึงอุดมศึกษา ผู้ที่เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยอาจได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาในสาขาวิชาเฉพาะบางอย่าง เช่น แพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ และเกษตรศาสตร์ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมตามความต้องการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

เพื่อเป็นการสรุปครั้งสุดท้าย ควรได้เน้นตามประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอาจนำเสนอเป็นคำพูดที่เข้าใจง่าย โดยขั้นตอนของการคิดทบทวน ซึ่งไม่รวมพิธีกรรมและความมหัศจรรย์ที่เป็นคุณลักษณะของทุกศาสนาได้ในประเทศไทย หลายคนคิดว่าพิธีกรรมมีประโยชน์เหมือนกัน พิธีกรรมหรือพิธีการเปรียบเสมือนเปลือกของผลไม้ ซึ่งผลไม้ที่ปอกเปลือกแล้วจะอยู่ไม่ได้นาน

2. ปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ อาจอนุมานเป็นหน่อหนึ่ง

ของพระพุทธศาสนาโดยมีคำกล่าวทั้งหมดในแง่ของโลกทัศน์ในทางพระพุทธศาสนาและข้อปฏิบัติ หรือหลักการที่พบในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างเคร่งครัด ตามที่เห็นแล้วว่าทั้งเป้าหมายและวิธีการของการศึกษาสามารถสร้างขึ้นและนำเสนอตามข้อปฏิบัติเหล่านั้นอย่างชัดเจน

3. ประเทศไทยซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ อาจใช้พุทธปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งกำหนดขึ้นนี้ในการบูรณะและเสริมสร้างข้อปฏิบัติทางการศึกษาได้ ดังนั้น จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าสิ่งที่เสี่ยงทำเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาอยู่ขณะนี้ คงส่งเสริมความสนใจและการศึกษาค้นคว้าในสาขาปรัชญาการศึกษาในประเทศไทยต่อไปอีก

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **พระไตรปิฎก (ฉบับแปลเป็นภาษาไทย).** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2500.

พุทธทาสภิกขุ. **คนถึงธรรม ธรรมถึงคน ตอน 19-32.** กรุงเทพฯ : บริษัทศิริพัสดุ์ จำกัด, 2510.

พร รัตนสุวรรณ. **คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค 1.** กรุงเทพฯ : สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ, 2509.

พระสัมธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปฏิจจสมุปบาททีปนี.** ธนบุรี : อภิธรรมมหาวิทยาลัย วัดระฆังโฆสิตาราม, 2501.

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์. **บันทึกธรรมเทศนา เล่ม I,II,III,IV.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

สาโรช บัวศรี. **พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2510.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวโกวาท (หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี).** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.

Bahm, Archie John. **Philosophy of the Buddha.** London : Rider and Company, 1958.

Bode, Boyd H. **Modern Educational Theories.** New York : Macmillan, 1927.

Bruner, Jerome S. **The Process of Education.** Massachusetts : Harvard University Press, 1962.

Burns, Donglas M. **Buddhism, Science and Atheism.** The World

Fellowship of Buddhist Books, Series No.1, Choom Noom Chang Company, 231 Ratchadamneen Avenue, Bangkok, Thailand, 1965.

Chalmers, Lord. **Suttanipata (Buddha's Teachings).** Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1932.

Conze, Edward. **Buddhism, Its Essence and Development.** New York : Philosophical Library, 1953.

Davids, Mrs. C.A. **Rhys : Abhidhammattha- Sangaha, Compendium of Philolophy.** London : (Translation), Henry Frowde, 1910.

Dewey, John. **How We Think.** New York : D.C. Heath and Company, 1933.

Dutt, Sukumar. **The Buddha and Five After-Centuries.** London : Luzac and Company Limited, 1957.

Frankena, William K. **Philosophy of Education.** New York : Macmillan, 1967.

Heidbreder, Edna. **Seven Psychologies.** New York : Appleton-Century, 1933.

Hilgard, Ernest R. **Theories of Learning.** New York : Appleton-Century Crofts, 1948.

Hullfish, H. Gordon. **Toward A Democratic Education, Institute for Democratic Education 1-2.** Nishikanda, Chiyoda-Ku, Tokyo, Japan, 1960.

Hullfish, H. Gordon and Smith, Philip G. **Reflective Thinking : The Method of Education.** New York : Dodd, Mead & Company, 1961.

Jennings, J.G. **The Vedantic Buddhism of the Buddha.** London : Oxford University Press, 1948.

Morgan, Kenneth William. **The Path of the Buddha.** New York : The Ronald Press, 1956.

National Society For Education. **The Forty-First Year Book, Part I : Philosophies of Education.** Press : University of Chicago, 1942.

Nyanatiloka. **Buddhist Dictionary, Manual of Buddhist Terms and Doctrines.** Frewin and Company, Colombo, Ceylon, 1950.

_____. **The Work of the Buddha.** Buddhist Publication Society, Kandy, Ceylon, 1959. Ratner, Joseph. **Intelligence in the Modern World, John Dewey's Philolophy.** New York : Random House, Inc., 1939.

Smith, Phillp G. **Philosphy of Education : Introductory Studies.** New York : Harper and Row, 1965.

The School Review. 67(2) ; 1959.

Thomas, Edward J. **The History of Buddhist Thought.** London : Kegan Paul, 1953.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี
บุตรคนโตของ ขุนประทุมสิริพันธ์ (เจริญ บัวศรี)
และนางเปล่ง บัวศรี

การศึกษา

ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นที่จังหวัดภูเก็ต
มัธยมศึกษาตอนปลายที่ปีนัง ประเทศมาเลเซีย
2476-2478 โรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนคร
2478-2481 อักษรศาสตรบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2482 ประกาศนียบัตรครูมัธยม (ป.ม.)
2491-2492 M.A. จากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอไฮโอ สหรัฐอเมริกา
2506 Ph.D. จากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอไฮโอ สหรัฐอเมริกา

การทำงานและผลงาน

2482 เป็นครูสอนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพระนคร
2583-2491 เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนภูเก็ตวิทยาลัย
2491 ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนคร
2491-2496 ได้รับทุนจากกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา
ไปศึกษาต่อปริญญาโทและเอก ที่สหรัฐอเมริกา

2496	เป็นอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร
2496	เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร และได้เสนอให้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยการศึกษา เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2496 และทำให้มี พ.ร.บ. วิทยาลัยวิชาการศึกษา เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2497
2496-2497	เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยวิชาการศึกษา
2497-2499	เป็นรองอธิการและหัวหน้าคณะวิชาการศึกษา วิทยาลัยวิชาการศึกษา
2499-2512	เป็นอธิการคนแรกของวิทยาลัยวิชาการศึกษา
2512-2513	เป็นรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ 1)
2513-2516	เป็นอธิบดีกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ
2517-2519	เป็นรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ 2) จนเกษียณอายุราชการ

บทบาทสำคัญทางด้านการศึกษา

- เป็นผู้บุกเบิกในการยกมาตรฐานวิชาชีพครูให้เป็นวิชาชีพชั้นสูง คือ ให้เปิดสอนถึงระดับปริญญาตรี โท และเอก

- เป็นผู้บุกเบิกในการยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง เป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา (ได้รับการยกฐานะเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2496 และมี พ.ร.บ. เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2497)

- เป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาด้านจริยธรรม วัฒนธรรม และประชาธิปไตยในหน่วยงานและสถานศึกษา

- เป็นนักเขียน นักแปล และนักวิจัยค้นคว้าทางด้านการศึกษาและพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการวางกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์

- เป็นราชบัณฑิตในสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ประเภทวิชาปรัชญา ราชบัณฑิตยสถาน

- เป็นผู้ก่อตั้งสมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย และเป็นนายกสมาคมคนแรก และเป็นนายกสมาคม 2 สมัยติดต่อกัน สมาคมการศึกษาจัดตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนอาชีพครูและเผยแพร่แนวคิดทางการศึกษา

- เป็นผู้นำการศึกษาแผนใหม่หรือการศึกษาแบบพิพัฒนาการ (Progressive Education) มาใช้ในวิทยาลัยวิชาการศึกษา และเป็นผู้คิดตราและสีประจำวิทยาลัย ตามแนวคิดเชิงปรัชญาการศึกษาแบบพิพัฒนาการ คือ "การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม"

สีของมหาวิทยาลัยคือ สีเทาและแดง โดยมีความหมายว่า สีเทาเป็นสีของสมอง แสดงถึงความคิด ความเฉลียวฉลาด และสีแดง เป็นสีของเลือด มีความหมายแสดงถึงความกล้าหาญ รวมกันแล้วมีความหมายว่าให้ผู้เรียน (นิสิต) เป็นคนกล้าคิด กล้าหาญ และเฉลียวฉลาด ตราของวิทยาลัยวิชาการศึกษา เป็นรูปกร๊าฟของสมการ วาย เท่ากับ อี กำลัง เอ็กซ์ ($y = e^x$) ซึ่งหมายถึง "การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม" และมีคำขวัญเป็นภาษาบาลีว่า "สิกขา วิรุฬหิ สัมปัตตา"

- เป็นผู้ริเริ่มและเผยแพร่ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์และการจัดการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ (ดังปรากฏงานเขียนในหนังสือเล่มนี้)

- เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมไทย และอุทิศตนเพื่อ "ทำคุณประโยชน์อย่างสูงยิ่งต่อการศึกษาของชาติ" อาทิ เป็นที่ปรึกษากรมวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับจริยธรรมข้าราชการของสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์สาขาปรัชญา เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์สาขาอุดมศึกษา เป็นที่ปรึกษาและกรรมการจัดทำสารานุกรมศึกษาศาสตร์ และเป็นกรรมการหนังสือแปลของกระทรวงศึกษาธิการ ฯลฯ เป็นต้น ภาระงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานที่ทำหลังเกษียณอายุราชการแล้วทั้งสิ้น

วัน เดือน ปีเกิด วันที่ 16 กันยายน 2459 (ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2536)

ภรรยา นางศิรี บัวศรี (ถึงแก่กรรมเมื่อ 22 เมษายน 2526)

ประวัติผู้แปล

ชื่อ-สกุล รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร โคตรบรรเทา

วุฒิการศึกษา

- Ph.D. (Educational Administration/Adult Ed. and Community Ed.) University of Oregon, U.S.A.
- ค.ม. (การบริหารการศึกษา) ครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ค.บ. (การมัธยมศึกษา-การสอนวิทยาศาสตร์และภาษาอังกฤษ) ครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำแหน่ง ข้าราชการบำนาญ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประวัติการทำงาน

2541-ปัจจุบัน	ข้าราชการบำนาญมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
2526-2541	รองศาสตราจารย์ ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2523-2526	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2521-2523	อาจารย์ภาควิชาบริหารการศึกษา (3 เดือน) และภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

2518-2521	(ไปศึกษาต่อปริญญาเอก โดยทุนมูลนิธิฟอร์ด มหาวิทยาลัยโอเรกอน สหรัฐอเมริกา)
2517-2518	หัวหน้าสำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ซีเมส) กรุงเทพฯ
2509-2517	เจ้าหน้าที่องค์การเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศแห่งสหรัฐอเมริกา (ยูซอม) ในตำแหน่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายการศึกษา/นักแปลและล่าม
2507-2509	ครูสอนโรงเรียนมัธยม และครูสอนการศึกษาผู้ใหญ่ กระทรวงศึกษาธิการ

ประสบการณ์การวิจัย

เป็นนักวิจัยในสาขาการศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษานอกระบบ การศึกษาพิเศษ การบริหารการศึกษา การศึกษาชุมชน การพัฒนาชุมชน และด้านภาษา โดยทำการวิจัยเดี่ยวหรือเป็นนักวิจัยร่วม

ศูนย์หนังสือ มศว

สาโรช บัวศรี

ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย : จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย

แปลโดย : สุนทร โคตรบรรเทา

ISBN 974-298-187-6
9789742981877
BOOKCOLD : 04-PATYA